

kafkasya üzerine beş konferans

Dr. VASFI GÜSAR
CEVDET YILDIZ (HAPİ)
RAHİM TUNA (TÜME)
İZZET AYDEMİR (ÇUŞHA)
ORHAN ALPARSLAN (SİMHA)

Fiyatı : 45

kafkas kültür derneği yayınları
İstanbul 1977

kafkasya
üzerine
beş
konferans

I. BASKI

İÇİNDEKİLER

— Önsöz	5
— Konferans No. 1 : Çerkeslerde Din ve İnançlar, Dr. Vasfi Güsar	19
— Konferans No. 2 : Adıge Dili ve Edebiyatı, Cevdet Yıldız (Hapi)	37
— Konferans No. 3 : Çerkeslerin Kafkasyadan Göçü, Rahmi Tuna	95
— Konferans No. 4 : Kafkasya'nın Eski Tarihi (Dünkü Kafkasya), İzzet Aydemir (Çuşha)	151
— Konferans No. 5 : Bugünkü Kafkasya, Orhan Alparslan (Simha)	165
— Dünyada, Kafkasya ve Kafkasyalılar Konularını İçeren Eski-yeni Yayınlardan BİBLİYOGRAFİK ÖZETLEME	251

Dizgi — Baskı : Arpaz Matbaacılık
Basım - Organizasyon : Aktif Büro
Kapak Düzeni : O. Alparslan
Kapak Baskısı : Çağdaş Matbaası
Mücellit : Metin Mücellithanesi

Ö N S Ö Z

Hergün doğan güneşin ilk aydınlattığı yerlerden biri olan Kafkasya, neden hâlâ birçoğumuz için alaca karanlıktadır?

Konferansçılarımızdan birinin deyimiyle, «İki kıt'a arasında bir Çerkes eğeri gibi duran Kafkasya», süvarisini mi üstünden attı, yoksa süvarisi mi onu terkedip gitti?

Biz kimiz, ne idik, ne olacağız?

İşte sayın okuyucularımız, kendisinin dünü ve bugünü ile ilgili gerçekleri öğrenmek isteyen ve yarını hakkında geçerli kararlar vermek ihtiyacını duyan Kafkaslının zihninde tekrarlanan duran, henüz cevabını bulamamış, fakat bulması gereken sorular.

Bu sorulara kısmen de olsa açıklık getirebilmek bakımından, Çerkeslerin sosyal, tarihsel ve kültürel durumlarına kısaca göz atarak, genel görünümü ortaya koymakta yarar görüyoruz :

Anayurt Kuzey Kafkasya'da tüm ülkeyi içine alan merkezi ve otoriter bir devletin kurulduğu görülmemiştir, ancak bir takım kabile federasyonları ve yerel devletler kurulmuş, ya da eski demokratik toplumsal düzen korunmuştur. Yine Kuzey Kafkasya'nın tamamı, hiçbir zaman herhangi bir devletin egemenliği altına girmemiştir. Bazı kabileler, zaman zaman, güçlü komşularına tabi olmak zorunda kalmışlar, iç kısımlarda kalan bölgelerse bağımsız yaşantılarını 1864 Çarlık işgaline kadar sürdürmüşlerdir.

Tarih boyunca Kafkasya çeşitli sıkıştırma, yağma, saldırı ve istilâ hareketlerine hedef olmuş, aynı zamanda büyük nüfus dalgalanmalarına maruz kalmıştır.

Eski Yunanlılar, Asya'dan gelen çeşitli kavimler, Türkler, Tatarlar, İranlılar ve Ruslar Kafkasya'nın durumunda değişik şekillerde ve derecelerde etkili olmuşlarsa da, asıl kalıcı etkinin Çarlık Rusyasından geldiğine kuşku yoktur.

Kafkashılarla Ruslar arasındaki ilk ilişki 10. yüzyıla rastlar. Tmutarakan (Rus) prensi Mistislav ile Adıge savaşçısı Ridade arasındaki çarpışma destanlara ve şarkılara konu olmuştur. Daha sonra doğudan gelerek Rusya'yı istilâ eden kavimler Rusları kuzeye iterek uzun süre Kafkasya'dan uzak tutmuşlardır.

13. yüzyılda Moğol istilâsı ve bunun sonucunda Rusya'da kurulan Altınordu devleti (1241), 16. yüzyıl ortalarına kadar yine Rusları Kafkasya'dan uzak tutmuştur.

Timur'un saldırıları sonunda yıkılan Altınordu devletinin yerinde kurulmuş olan Hanlıkların Ruslar tarafından yıkılarak ilhak edilmesiyle (1552'de Kazan Hanlığı, 1554'de Astrakhan Hanlığı), beş yüz yıllık bir aradan sonra, Kafkashılarla Ruslar yeniden sınırdas olmuşlardır. 1481'den beri Osmanlılara bağlı olan Kırım Hanlığı'nın Kuzey Kafkasya üzerindeki sürekli tazyik ve saldırıları, bazı Çerkes feodallerinin Rusya ile işbirliği yapmasına neden olmuş (1557), bu yakınlık Kabartay prensi Temriko'nun kızı Maryan (Mariya) ile Rus Çarı İvan'ın evlenmeleriyle pekiştirilmek istenmiştir (1561).

Diğer yandan Osmanlı Devleti ile İran'ın Gürcistan'ı baskı altında bulundurmaları, bazen işgal altına almaları 16. yüzyıl sonlarında Hristiyan Gürcistan'ın Rus himayesini istemesi sonucunu doğurmuştur (1587).

10. yüzyılı izleyen beşyüz yıllık uzun aradan sonra, Rusların ilk büyük saldırıları 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında olmuş (1594, 1604), fakat Rusların yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Bu saldırıların amacı Orta Kafkasya'dan geçerek Tiflis'e ulaşan askeri bir yol açmaktır. Benzeri bir giri-

şim, 18. yüzyıl başlarında Çar I. Petro zamanında tekrarlanmıştır (Birincisinden yüz yıl sonra).

18. yüzyıldan başlayarak Asya ile ticari ilişkilerini geliştiren Çarlık Rusyası için büyük bir ticaret yolu (İpek Yolu) üzerinde bulunan Kafkasya'nın ele geçirilmesi vazgeçilmez bir hedef olarak saptanmış bulunuyordu.

O sıralarda İran'daki iç karışıklıklardan yararlanan Çar I. Petro, Hazar Denizi kıyılarını kendine bağlamışsa da (1723), sonradan buralar elinden çıkmıştır (1735).

1739 Belgrad antlaşmasında Rusya ve Osmanlı Devleti, Büyük ve Küçük Kabartay bölgelerinin bağımsızlığını tanımışlardır.

18. yüzyılın ikinci yarısında II. Katerina'nın tahta geçişi ile (1762-1796), Kafkasya'ya karşı girişilen saldırılar yoğunlaşmış ve Kafkasya'nın tamamen işgaline kadar (1864) aralıksız yüz yıl sürmüştür.

Don nehri kıyısından Tiflis'e uzanan Gürcü Askerî Yolu üzerinde merkezi Kafkasya'da Mozdok kalesinin inşası (1763) ile çevresine Kazakların yerleştirilmesi, Rus saldırılarının ağırlığını arttırmıştır.

Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) hükümlerinden yararlanan Ruslar etkinliklerini daha da yoğunlaştırma olanağını bulmuşlardır. Nitekim, 1783'te Kırım ile birlikte Kuban'ın kuzey bölgesi ilhak edilerek Adıge ve Nogayların çoğu yokedilmiş, kalanlar, Kuban'ın güneyine sığınmışlar, boşalan yerlere de Rus Kazakları yerleştirilmiştir. Rusya, böylece Kafkasya'nın önemli bölgelerini ele geçirmiş ve Azak Denizi'nden Hazar Denizi'ne dek uzanan bir müstahkem mevki kurmuştu.

Rus saldırılarına aynı şiddette karşı koyan Kafkashılar Osmanlı Devletinden askeri yardım istediler. 1789 yılında Battal Paşa komutasında 30 bin kişilik bir Osmanlı Ordusu Kuzey Kafkasya'ya gönderildi. Fakat, Mozdok üzerine yü-

rüyen ve Kırım Hanlığı ile eski Altınordu Devleti'ni yeniden ihya etmek isteyen bu ordu yenilgiye uğradı.

1781 yılında önce Soğucak, sonra da Anapa kalelerine yerleşen ve bir Şapsığ beyinin kızı ile evlenen Ferruh Ali Paşa, Çerkesler arasında İslâmlığı yayma işiyle (misyonerlikle) uğraşüyor, «Bu dünyaya gelmekten maksat, öbür dünya için sermaye edinip gitmekten ibarettir» telkininde bulunuyordu (Evliya Çelebi ve Haşim Efendi'nin «Çerkezistan Notları», yayımlayan: Mehmet Güneş, İst. 1969, s. 114).

1801'de Gürcistan'ı, 1810'da Aphazya'yı, 1828'de Ermenistan'ı ilhak ederek Güney Kafkasya'ya hakim olan Rusya, Orta Kafkasyadan (Don-Mozdok-Vladikafkas-Daryal Geçidi-Tiflis Yolu) geçerek Gürcistan'a inen askerî yolu kontrol altında tutmakla Kuzey Kafkasya'nın doğusu ile batısını birbirinden ayırmış ve böylece Batı Kafkasya'yı bir kıskaç içine almış oluyordu. Buna rağmen iki bölgenin dayanışması devam etti.

Kuzey Kafkasya'da bağımsızlık savaşı sürüp gitmekte iken, 1829 Edirne Anlaşması ile Kafkasya'nın tümü Çarlık Rusyasına terkediliyordu. Bu hüküm elbette ki savaşı azaltmadı, tersine daha da şiddetlendirdi.

Çeçenistan ve Dağıstan'da, Şeyh Mansur'un başlatmış olduğu dinsel görünümlü kurtuluş hareketi, daha sonra «Müridizm» bayrağı altında Gazi Muhammed (1825-32), Hamza Bek (1832-34) ve Şeyh Şamil (1834-59) gibi ünlü liderler tarafından yürütülmekte idi.

Kırım Savaşı (1853-55), Kafkasya'ya bir yarar sağlamadı. 1856 Paris Anlaşmasında ise Çerkeslerle ilgili bir madde yoktu. Bu ihmal İngiliz Parlamentosunda tartışma konusu olmuş, bir milletvekili başbakana neden Çerkeslere ihanet edildiğini sormuştu.

1859'da Şeyh Şamil'in teslimi ile Doğu Kafkasya işgal altına alınmış olduğundan düşman tüm kuvvetlerini Batı Kafkasya'ya yığmıştı.

1864'te, intihar savaşı veren Batı Kafkasya'nın düşüşü ile, asırlarca süren, tarihin en haklı ve kanlı savaşlarından biri daha bitiyor ve Kafkasya Çarlık Rusyasının egemenliği altına giriyordu.

Dünya politik dengesini belirleyen büyük devletlerce desteklenmemiş olması ve bunun yanı sıra düşmanın sayısal ve teknik üstünlüğü Kafkasya yenilgisinin ana nedenleridir.

1877 ve 1905 yıllarında büyük çapta olmak üzere, işgalden sonra da birçok ayaklanmalar olmuş, ancak bunların hepsi şiddetle bastırılmıştır.

1917 ihtilâlinde Çarlık Rusyasının yıkılması ile, diğer birçok uluslar gibi Kuzey Kafkasyalılar da bir cumhuriyet kurmuşlar (11 Mayıs 1918), fakat bu cumhuriyet de İngilizlerce desteklenen Çarçı Denikin kuvvetleri tarafından bir yıl sonra yıkılmıştır. Daha sonra Denikin de Kızıldoru'da yenilerek Kafkasya'dan çıkarılmıştır.

1922 yılında Kuzey Kafkasya'da, özelliklerini 5. konferansta ayrıntılarıyla bulacağımız özerk cumhuriyetler ve bölgeler kurulmuştur.

1859'da Şeyh Şamil'in tesliminden sonra Doğu Kafkasya'da egemenliğin kurulması ile yetinilmiş, yerli halklar yurtlarından kitle halinde zorla sürülmemiştir. Göç edenlerin durumu değerlendirerek buna kendilerinin karar vermiş olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Batı Kafkasya için aynı şey söylenemez.

18. yüzyıl sonlarında başlatılmış olan kolonileştirme ve Ruslaştırma politikası, 1864'te toplu ve zoraki göç uygulaması ile doruk noktasına ulaştırılmıştır. Çerkesya'nın asıl sahipleri, kendi ülkelerinde azınlık durumuna düşürülmüştür.

Gerçekten, Batı Kafkasya'nın kesin yenilgisinden sonra Kafkasya genel valisi Grandük Michel, yayınladığı kararnamede, Adıge'lerin bir ay içinde yurtlarını terkederek Osmanlı Devletine gitmelerini, aksi takdirde harp esiri muamelesi göreceklerini ilân ediyordu.

Kesin bir rakam vermek olanağı yoksa da, bir milyon civarında diyebileceğimiz bir topluluğun göç ettiğini söyleyebiliriz ve bu, insanlık tarihinin en dramatik olaylarından biridir. Bugün dışarda yaşayan Çerkeslerin sayısı Anayurttakilerden fazladır. İsmail Berkok, 16. yüzyılda, Batı Kafkasya'da tahminen iki buçuk milyon Adıge ve Abaza'nın yaşamakta bulunduğunu yazmaktadır. 1970 Sovyet istatistiklerine göre ise, aynı bölgede yaşayan Adıge sayısı 420 bindir.

Göç sırasında, açlık, salgın hastalıklar ve diğer olumsuz etkenlerle, pek çok sayıda insanın öldüğünde, bütün yazarlar hemfikirdir.

Osmanlı Devleti, böyle bir insan selini karşılayıp barındırmak ve yerleştirmek için hazırlıklı değildi ve belki olanakları da yetersizdi.

Yurtlarından koparak değişik coğrafi ve kültürel ortamlara dağılmış bir toplumun büyük sorunlarla karşılaşması doğaldır.

Göçmenler, askeri ve siyasi amaçlarla, farklı dinlere ve milletlere mensup insanların yaşadığı imparatorluk topraklarının çeşitli yerlerine (Balkanlar, Arabistan, Anadolu) küçük gruplar halinde dağıtıldılar. Başlangıçta iklim uyumsuzlukları ve salgın hastalıklar (özellikle sıtma) nedeniyle büyük kayıplara uğradılar. Birçok Çerkes köylerinin yerinde Çerkes mezarlıkları kaldı.

Göçmenler, yeni yurtlarında, farklı özellikler gösteren ayrı bir toplum olduklarını anladılar, bu durum sosyal uyumsuzluklar yarattı. Hatta bu uyumsuzluk Balkanlarda politik bir tepkiye dönüşerek 1878 Berlin Anlaşması uyarınca Çerkeslerin oradan alınarak müslüman bölgelere (Anadolu, Arabistan) nakledilmeleri sonucunu doğurdu.

Dağınmık durumda olan göçmenler, imkân nisbetinde köyler veya köy grupları halinde toplandılar. Oluşturulan kültür adalarında Kafkasya'daki yaşantılarına benzer gelenek-

sel ve kapalı yaşantılarını uzun süre sürdürebildiler. Bu gruplara katılamayanlar kısa zamanda eriyip gittiler. Göçmenler, az gelişmiş ülkelerde yaşamaları nedeniyle çağdaş uygarlıktan yararlanamadıkları gibi, kendi kültürlerini de geliştiremediler, tersine gerilediler.

Tarıma dayalı geleneksel köy yaşantısının bir yandan asimilasyonu önleme ya da geciktirme işlevi yanında, diğer yandan çağdaşlaşmayı önlemesi ya da geciktirmesi, Çerkeslerin en uzun vadeli sorunu olarak kalmıştır.

Kültür alışverişi ve değişmesi, yaklaşık olarak göçten 70-80 yıl sonra başlamıştır. Değişme ya da bozulma, günümüze yaklaştıkça daha da hızlanmak suretiyle sürmüştür ve sürmektedir. Bu değişimin sonunda, Anayurttakilerle dışardakiler arasında olduğu kadar, dışarda ayrı ülkelerde yaşayanlar arasında, hatta aynı ülkenin çeşitli bölgeleri arasında bile bir kültür farklılaşması meydana gelmiştir. Bugün de, tanışma ve dayanışmanın yeterli olduğu ileriye sürülemez.

Göçte yetişmiş devlet adamları, aydınlar ve zenginler arasında, kendi milli sorunlarıyla ilgilenenler olduğu gibi, ilgisiz kalanlar, hatta ters bir tutum içine girmiş olanlar daha da çoktur.

Egemen çoğunluğa uymak için geleneksel davranışların değiştirilmesi ve baş eğme durumunda kalınması, kendine saygı duygusunun yitirilmesine ve dejenerasyonun çeşitli belirtilerine neden olmaktadır.

Gerek anayurttaki gerekse dışardaki Çerkeslerin sorunlarını dile getirecek aydınların yetişmesi ve örgütlerin kurulması geç ve güç olmuştur.

1908 Meşrutiyet hareketinden sonra, İstanbul'da Çerkes aydınları, «Çerkes Teavün Cemiyeti» adıyla bir dernek kurmuşlar ve Adıgece «Ğuaze» gazetesini yayınlamaya başlamışlardır. Beşiktaş'ta Çerkesçe öğretim yapan bir okul açılmıştır. Aynı zamanda Kafkasya ile ilişkiler kurularak, birçok

Adıge aydını kültürel faaliyetinde bulunmak üzere anayurda gitmiştir. Anılar henüz taze, gözler ve gönüller oraya yöneliktir. Anayurdun bağımsızlığa kavuşturulması umudu hâlâ kuvvetle yaşamaktadır. Nitekim, Çarlığın devrilmesinden sonra kurulmuş olan (11.5.1918) «Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti» ni desteklemek üzere gönderilen Osmanlı Ordusunun başında ünlü Adıge tarihçisi Yusuf İzzet Paşa (Met Çınatuka), kurmay başkanlığında da o zaman kurmay binbaşı olan İsmail Berkok bulunmaktadır. Ayrıca çok sayıda Çerkes asıllı subay da bu harekette görev almış, bir kısmı şehit düşmüştür.

kaska çıkışlı olmakla beraber konuştukları dil aynı değildir. Büyük çoğunluğu Adıgece konuşur, bunu Abazaca, Çeçence, Asetince, Dağıstan Dilleri ve Karaçay-Balkarca izler.

Çerkeslerin yerleşiminde son yıllarda önemli değişmeler olmaktadır. Köyler çözülmüş, şehire doğru açılmıştır. Köyden ayrılanların yerlerini dışardan gelenler doldurmakta, böylece köyler Çerkes köyü olma özelliğini yitirmektedir. Şehire gidenler işçi, iş adamı, esnaf, memur olarak, büyük kentlerin içinde kaybolmaktadır. Bu değişmeler, Türkiye çapında görülen ekonomik gelişme, sanayileşme ve kentleşme hareketinin doğal sonucudur.

Kapitalizmin ve şehirleşmenin gelişmesi, geleneksel olarak varlıklarını sürdüren kültürel özelliklerin silinmesine yol açar. Bu ortamda azınlık dillerin, kendilerini yaşatacak özel tedbirler ve destekler sağlanmadan varlıklarını sürdürmeleri olanaksızdır. Değişik etnik kökenli toplulukları bir potada eriterek tek bir ulus yaratma amacını güden kapitalist milliyetçilikte ise, bu tür olumlu tedbirlerin alınması ihtimali görülmemektedir.

Azınlıktaki bir halk ya yok edilerek, ya da asimile edilerek tarih sahnesinden silinebilir. Ortadoğu Çerkeslerinin gündemdeki sorununun asimilasyonu önleme olduğunda kuşku yoktur.

Azınlık dillerin ve kültürlerin yaşamasını, geliştirilmesini istemek; bölücülük, ırkçılık, ya da gericilik değil, Türkiye'nin de imzasının bulunduğu, Birleşmiş Milletler Kararları, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve 1975 Helsinki Anlaşmaları ile bütün uygar uluslarca tanınmış olan çağdaş haklardandır.

Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Kıbrıs, Irak gibi ülkelerde bulunan Türkler, kendi dillerinde okullar açabilmekte, yayın yapabilmektedirler.

Bugün, Çerkeslerin yoğun olarak bulundukları Türkiye, Suriye ve Ürdün'de, anadillerinde öğrenim görme ve yayın

yapma hak ve olanakları yoktur. Ancak, İsrail'deki Kfar-Kama ve Reyhaniye köylerinde Adıgece okutulmakta, ayrıca «Kavkaz» adıyla Adıgece bir dergi çıkarılmaktadır.

Yine bu ülkelerde, Çerkeslerin politik sorunlarını ve taleplerini dile getiren örgütleri, ya da yayın organları olmadığı görülmektedir.

Kafkas Dilleri, sözlü edebiyatı ve uygarlığı konularına birçok açılardan (etnolojik, linguistik, etimoloji, fonoloji, semiyoloji ve antropoloji) giderek artan bir ilgi gösterilmektedir.

Kafkasoloji, Fransız Akademisi bünyesinde bir öğrenim ve bilimsel araştırma dalı durumuna gelmiştir. İsveçli bilgin Hans Vogt'un «Büyük Wubihçe Lügatı», Hollanda'da «Studio Caucasica»nın Kafkasya Tarihi ve Uygarlığı dizi yayınları, Almanya'da bilgin Karl Buda'nın, Amerika'da Michigan Üniversitesi'nde İskoç asıllı Prof. Catford'un Kafkas Dilleri üzerindeki ayrıntılı bilimsel çalışmaları örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Moskova, Maykop, Nalçık, Çerkesk bilimsel araştırma enstitüleri ve Meksiko'daki çalışma da sayılabilir.

Ancak Türkiye'de ölü Önasya dilleri kürsüleri (Sumerce, Elâmca, Hititçe, v.b.) olduğu halde, dilbilim çalışmalarında, yaşayan bir dil olan Çerkes dilleri ile hiç ilgilenilmemektedir.

Türkiye'de, Kafkas asıllı toplulukların kültürel sorunlarını ve taleplerini dile getirmek üzere kurulmuş olan yirminin üstünde «Kafkas Kültür Derneği» bulunmasına karşın, bu dernekler şimdiye değin, ciddi ve verimli bir kültürel çalışma ortaya koyamamışlardır.

Dağınıklık, içinde yaşadığımız topluluklarla ilişkilerimizin aleyhte gelişmesi, bilgi edinebileceğimiz tutarlı yazılı kaynakların çoğunlukla yabancı dillerde olması, sorunlarımızı her yönüyle kavrayabilecek düzeyde aydınlarımızın he-

nüz yeterli sayıda olmayışı, örgütlenme yetersizliği gibi nedenler sorunlarımızın çözümlenmesini zorlaştırmaktadır.

Bu olumsuz koşullara rağmen karamsar olmanın gereği yoktur. Deneylerimiz değerlendirilerek, güç ve olanaklarımız harekete geçirildiği takdirde istenilen birikimin sağlanması mümkündür.

Varolma çabaları sürdürülürken sorunlarımızı yurt ve dünya sorunlarından soyutlamadan, geçmişin ve çağımızın geçerli bilgileri alınıp özümlemeli, dış görünüşün ve çelişkinin altında yatan öz iyice kavranmalı, sorunlarımız doğru bir şekilde yorumlanarak çözüm yolları aranmalıdır.

Bu düşüncelerle ortaya konulmuş olan elinizdeki kitabın tüm soruları cevaplayamayacağı doğaldır. Fakat, konferansların en çok ilgi duyulan konulardan seçilmiş ve özenle işlenmiş olması bakımından, bu eserin, yukarıda belirtmeye çalıştığımız yönde atılmış önemli bir adım sayılacağını söyleyebiliriz.

Dileğimiz, kitabın bilimsel eleştirisinin de yapılarak yayınlanması ve böylece gerçeklerin gün ışığına çıkarılmasına çaba harcanmasıdır.

Konferansların konularına ve genel niteliklerine gelince :

«Kafkas», 1957-63 yılları arasında çıkarttığı «Yeni Kafkas» dergilerinde, «Kafkasya Kültürel Dergisi» nde ve diğer yerlerde yazdığı yazılar ve verdiği eserlerle kültürümüze uzun yıllar hizmet etmiş bulunan Sayın Dr. Vasfi Güsar, birinci konferansta «Çerkeslerde Din ve İnanışlar» konusunda tarihsel gelişimi açıklamaktadır. Burada diğer toplumlar gibi Çerkeslerin de önceleri doğa güçlerine ve çok tanrılara inandıklarını, bir ara Hristiyanlığı kabul ettiklerini, daha sonra İslâmlığı benimsediklerini görüyoruz.

İkinci konferansta Sayın Cevdet Yıldız (Hapi), Adıgece yazılmış kaynaklardan da yararlanmak suretiyle, «Adıge Dili ve Edebiyatı» konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Böylece, son 60 yıl içinde Anayurtta yazılı bir Adıge edebiyatının kurulup geliştirildiğini, çeşitli ödüller almış eserlerin yazıldığını, Kafkasya dışındaki Çerkeslerin ise henüz yazılı bir edebiyata sahip olmadıklarını öğreniyoruz.

Üçüncü konferansta Sayın Rahmi Tuna (Tume), geniş bir araştırma ürünü olan belge ve bilgileri ortaya koyarak üzerinde çok konuşulan ve Çerkeslerin kaderinde bir dönüm noktası sayılan «GÖÇ» olayı hakkında çok yönlü ve ilginç bilgiler vermektedir.

Dördüncü konferansta, 1964-75 yılları arasında 48 sayı olarak yayımladığı «Kafkasya Kültürel Dergisi» ile büyük bir boşluğu doldurmuş olan Sayın İzzet Aydemir (Çuşha), konferansın başında Türkiye’de bazı çevrelerin takındığı bilim dışı bir tutumu eleştirdikten sonra, «Dünkü Kafkasya» hakkında özet olarak açıklamalar yapmaktadır.

Beşinci konferansta, Avrupalı Kafkasoloji otoritelerinden Prof. Georges Dumezil ile birlikte Paris’te l’E.P.H.E. VI.° Section Sorbon, College de France ve Fransız Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi kadrolarında uzun yıllar, Adıgece, özellikle Besleneyce Konuşma Dili üzerinde bilimsel çalışmalar yaparak, eserler ortaya koymuş bulunan Sayın Orhan Alpaslan (Sımha), rahat Fransızcası ile yabancı kaynaklardan da yararlanarak, en çok merak edilen bir konu diyebileceğimiz «Bugünkü Kafkasya» gibi karmaşık bir konuda doyurucu bilgiler vermekte, Kafkasya’nın coğrafyası, yakın tarihsel olayları, siyasal ve kültürel yapısı gibi yönlerine açıklık getirmekte, Sovyetler Birliği bütünü içinde Kuzey Kafkasya’nın durumunu önümüze sermektedir.

Aynı arkadaşımızın hazırladığı ve konferansların sonuna ayrı bir bölüm olarak eklenen «ÖZET BIBLİYOGRAFYA», Türkiye’de şimdiye dek bu alanda yapılmış en derli toplu bir çalışmadır.

Daha iyilerinin yapılacağı umuduyla, konferansları hazırlamış olan değerli konuşmacılara, bizzat izlemiş olan sayın dinleyicilere ve kitabı okuyacaklara en içten teşekkürlerimizi sunarız.

İstanbul

KAFKAS KÜLTÜR DERNEĞİ

Başkanı

YAŞAR BAĞ

İSTANBUL KAFKAS KÜLTÜR DERNEĞİ
KONFERANSLARI NO : 1

Konu : Çerkeslerde Din ve İnanç

Konferansı Veren : Dr. Vasfi GÜSAR

Yer ve Zamanı : 13 Kasım 1976 Cumartesi s. 21.-
Dernek Salonu, Bağlarbaşı —
Üsküdar

Dr. VASFİ GÜSAR

ÇERKESLERDE DİN VE İNANÇ

Dr. Vasfi GÜSAR

GENEL OLARAK DİN VE İNANÇ

Her müessese gibi, din de, toplumsal bir ihtiyacın ve zaruretin eseridir. Zaruret duyulmadıkça, hiçbir sosyal müessese, bu arada dinî müesseseler sürekli mevcudiyetlerini sürdüremezler.

Bundan ötürü, maddi ve manevi ihtiyaçları karşılamayan toplumsal kurumlar ve görüşler, ister din, ister mezhep, ister rejim ve hükümet olsunlar varlıklarını sürdürememişlerdir. Çok eskiden geçerli olan tabiatperestlik (Naturalisme), putperestlik (idolatrie), ruhçuluk (Animisme) gibi ilkel inançlar, gelişen insanlığın maddî ve manevî ihtiyaçlarına tekabül edemez olmuş, onların yerini zamanla Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi tek tanrılı inançlarla Budizm ve Konfüçyüsçülük gibi inançlar almıştır.

Günümüzde dini reddeden ve savunan iki temel görüş vardır :

I — Dini reddeden görüş : Bazılarına göre, din ve dinsel inançlar toplumsal ilerlemeye, yükselme ve kalkınma amaçlarına ters düşmektedir. Din, insan ahlâkını bozar, vicdanı altüst eder, insanı akla değil bitkinliğe ve gevşekliğe sürükler. Hayattan zevk almak, gerçeğe ulaşmak, çalışarak ilerlemek için dinsiz ve itikatsız olmak gereklidir. Saçmalarla hurafelerle oyalanmaktan kaçınılmalıdır. Günümüz bilim ve teknik çağıdır. Bilim ve teknik yoluyla insanlık mutluluğu bulabilir, insanlar bu yoldan refaha, huzura ve özgürlüğe kavuşacaktır. Vaktin değeri büyüktür. Bugün bir mürşide (aydınlatıcıya), aporta (havariye) ve veliye ihtiyacımız yoktur. Kendi anlayış ve düşüncemiz yeterlidir. Din saçmadır, itikat beladır.

II — Dini savunan görüş : Bazılarına göre de, din bir

ihtiyaçtır. Gereklidir. Mutluluk yolunda bir araçtır. Her dinin ve dinsel inancın bir yaratıcısı vardır, o da Allah'dır. İtikatsızlık acınası bir mutsuzluktur. Din insanlara mutluluk, sağlık, kuvvet ve varlık bilinci verir. Dini inanç ruh huzurunu sağlar. Din dışında gerçek aşk yoktur ve olmaz. Aşkın olmadığı yerde gerçek de yoktur.

Bazı dindarlar da «Dine itiraz olmaz, karşı gelinemez. Tek bir Allah vardır, aksine davranış, konuşma ve tartışma küfürdür. Allahın emrini yerine getirmemek isyandır. Dünyada olsun ahirette olsun böylelerinin yeri yoktur» derler.

Hatta, «dinsizlik de bir dindir, sen tabiatçılık (natürisme) dersin, öteki de maddiyat (materyalite) der. Yeter ki, Allahı tanısin ve bilsin, bu yeter insanlara» diyenlere de rastlanır.

Bazı ilkel dinlerde görülen en yabani (vahşi), en garip ayinler ve tuhaf hurafeler gerek ferdin ve gerekse toplumun yaşam ihtiyacının bazı safhalarını belirtir ve açıklar. Bize göre yanlış da olsa, her din, tapanları açısından doğrudur. Hepsi toplumsal yaşamın belirli ve belli şartlarına, özgül biçimleriyle, tekabül ederler. Bazı dinlerin temelinde iyi ya da kötü sırların bulunduğu ve rol oynadığı görüşü vardır. Sosyolog Spencer, dinleri, «temelinde, zekânın üstüne çıkan ve her yerde hazır ve nazır olan bir şeyin varlığına» inanç biçiminde tanımlar. Aynı şekilde Max Müller de «her dinde zihnin alamayacağı şeyleri zihne sığdırmak, ifadesi kabil olmayan şeyi ifade etmek, sonsuz bir yola ve yöne yönelmek isteği vardır» der. Mr. Reville, «din, beşeriyetin, ruhunu dünyaya ve kendisine hakim olarak inandığı bir şeye bağlamasıdır. Ona bağlı olmaktan sevinç duyar, bu duygularla insan hayatını tayin eder» der.

Pek eski çağlarda dinsel duyguların ilk ilgilendiği şey tabiat kuvvetleri olmuştur. En başta ateşi ve benzerlerini tanrılık payesinde görmüş ve tapmıştır. Max Müller

daha ileri giderek konuyu genişletmiş ve beşeriyetin aynı noktadan hareketle dini inançlara bağlandığını savunmuştur: «Tabiat onlar için büyük bir korku, hayret ve kudret nedeni oluşturunca. Dolayısıyla, daimi bir harika ve mucize idi» der (1). Ateşin şiddetinden, yakıcı ve kavurucu özelliklerinden korkanlar ona boyun eğmeye ve tapmaya başlamışlardır. Daha sonra madenler işletildi, aletler ve silahlar yapıldı. Kış mevsiminde ateşle ısınanlar ve kendilerini korumak isteyenler için bu kuvveti önemsememek imkânsızdı.

ESKİ KAVİMLERDE DİN İNANCI

Eski Yunanlılar güneşe, rüzgâra, hava ve denize, tek sözcükle tabiata tanrılık payesi verir ve taparlardı. Savaşlara tanrıların da katıldığı inancındaydılar ve bu nedenle daima onlardan yardım dileğinde bulunurlardı. On iki mabutlarından OLYMPOS'un Makedonya ile Tesalya arasındaki bu adlı dağda yaşadığına inanırlardı. Kahramanlarının çoğunlukla tanrıların (tapınakların) çocukları olduğu inancındaydılar (2). Onlara şarap sunarlar, kurbanlar keserlerdi.

Eski Yunanlılar Ateş tanrıçasına ESTİA derlerdi. Jüpiter, Posidon, Rena ve Artemis de göklerde yaşayan tanrılarıydı (3). Öte yandan Meşe ağaçlarına da taparlardı. Çerkesler de tıpkı onlar gibi Estia'yı tanrı sayarlardı. Bazı Çerkesler Estia'ya KOŞ derlerdi.

Çerkeslerin ataları oldukları bazılarınca ifade edilmiş olan Hattiler de İSTARTA'ya taparlardı. İstarta'nın değişik heykellerinin yalnız Kafkasya'da, yani Çerkes ülkesinde

1 — Hüseyin Cahit Yalçın, «Din Hayatının İptidai Şekilleri», Durkheim tercümesi, İstanbul, 1923, s. 147.

2 — Mehmet Tefik, «Esatiri Yunaniyan», İstanbul, 1913, s. 63-64.

3 — age, s. 218.

bulunmuş olması, yazar Morgan'ın da dediği gibi ilginçtir. Eski Mısırlılar da tabiata, bu arada BOĞA'ya (Apis öküzüne) taparlardı. Eskiden Abdzah Çerkeslerince İNEK'in tanrı bilinmesi de ilginçtir (4). Kıldaniler de ateşe taparlardı, Goluva ve Germenlerle tüm Arî kavimlerinde Meşe tanrısına tapınılırdı.

ÇERKESLERDE DİN VE İNANÇ

Çerkesler, binlerce yıllık geçmişleri süresince dinsiz ve itikatsız değillerdi. Çeşitli çağlarda inandıkları tanrıları kutsamış ve itikatlarına son derece bağlı kalmışlardır (5). Hattiler Hz. İsa'dan çok önce tabiata tapmışlar Güneş tanrısı ARDİS, Ay tanrıçası ŞELARDİS, Gök tanrısı TEŞUB ve ASTARTA'yı tanrı bellemişlerdir. Rus araştırmacıları yakın tarihte Kafkas dağlarında tanrı TEŞUB'un bir elinde meşale, diğer elinde balta ve belinde kemerine bağlı kamalı heykellerini bulmuşlardır. Bu mabudun heykellerinin Çerkes ülkesinde bulunması dikkate değer. Bu durumu Morgan ve Met İzzet Çunatıko kitaplarında belirtmişlerdir (6).

Kafkasya'da Çerkeslerin eskiden taptıkları belli başlı tanrılar şunlardır:

1 — ŞIBLE : Savaş, yıldırım ve adalet tanrısıdır. Çerkesler ŞIBLE'ye büyük bir değer verirlerdi. Savaşa giderken ondan yardım dilenir, savaş zaferle sonuçlandığında koyun sürüsünün en büyük KOÇU ona kurban edilirdi. Savaş başlamadan gök gürler, şimşek çakarsa uğurlu sayılırdı. Yıldırım çarpmış ağaçları kutsal sayar, dalları altına sığınan en azılı caniler bile bağışlanırdı. Aynı şekilde yıldırımla ölen kişiler de kutsal görülürdü.

4 — Met Çunatuka İzzet, «Evrikalarım», İstanbul, 1915, cüz I, s. 17

5 — Met Çunatuka İzzet, «Kafkas Tarihi», İstanbul, 1910, s. 330,

6 — a.g.e, s. 207

2 — TLEPŞ : Demir ve ateş tanrısıdır. Tlepş'e ibadet yüksek ve sarp dağlardaki Çerkesler arasında çok yaygındı. Tlepş, günümüzde de, yemin ederken kullanılan bir kelimedir.

3 — SEVSERES : Fırtınaların, suların ve ırmakların tanrıçasıdır. Sevseres'e denizler ve bulutlar itaat eder. Onun emri ile yüksek dağların ve buzlu tepelerin kar yığınları aşağıya dökülür, pınarlardan sular fışkırır. Yağmur duasına çıkan çiftçi tarlada kurumuş ot üstüne biraz su dökerdi. Genç kadın kocası, anası ya da sevdiklerinden biri denizde boğulduğunda Sevseres adına kurbanlar keser, denize dökülen bir akarsuya bırakırdı. Dalgaların bu hediye denizlerde tahtı bulunan Sevseres'e ulaştıracağına inanılırdı. Tanrıça Sevseres de bu kendine sadık kişilerin dua ve kurbanlarını kabul ettiğini rüzgâr esintileri ya da bulutların hareketleri ile bildirirmiş. Yunanlılar bu tanrıçaya SEZOSTRİS derlerdi ve taparlardı.

4 — ZEKOTHA (Zyekvothe) : Gezginler tanrısıdır. Zekotha, himayesini yolculardan ve kutsal ziyaretlere çıkanlardan esirgemezdi. Konukseverleri mutlulukla ödüllendirirdi. Konuk geliş ve gidişinde ev sahibi yere su dökmek suretiyle su sunar, konunun arkasından dökerdi. Bu gelenek, eski bir dinsel kalıntı olduğu bilinmeksizin halen Anadolu'da uygulanmaktadır.

5 — MEZITHA : Avcılar ve orman tanrısıdır. Çerkesler bu tanrıya orman gölgeliklerinde ibadet ederlerdi. İbadete ayrılan kutsal ormana da THESEĞ derlerdi. İbadet için seçilen ağacın dalları altına sığınan canı bile bağışlanırdı. Eski Yunan ve Roma tapınaklarına sığınanlar da aynı şekilde bağışlanırdı.

6 — KUTIJ : Adalet tanrısıdır. Eski kavimlerde olduğu gibi Çerkeslerde de MEŞE AĞACI kutsal sayılır, ağacın tanrısal bir ruh taşıdığına inanılırdı. Eski Mısırlılar da Meşe Ağacına taparlardı. Çerkes thamateleri (büyükleri) Meşe

Ağacının altında toplanıp savaş ve barış işlerini görüşürlerdi. Savaştan önce bu kutsal ağacın altında toplanır ve dua ederlerdi. Tanrı Kutî'e bazı Çerkezlerce KODŞ da denirdi.

7 — TEŞUB : Savaş tanrısıdır. Çerkeslerle Hattilerin tanrısıydı. Teşub'a ait heykeller Kafkasya'da bulunmuştur. Çerkeslerin Teşub'a verdikleri bir başka ad da ZEVATHA'dır.

Çerkeslerde başka tanrılar da vardı. Oyun ve Yılan tanrıçası BLEVUS ve YELEUS'a tapılırdı. Blevus, eski Mısırlılarda BLEVSİS adıyla bir Yılan tanrıçasıydı. Çerkeslerde Bal tanrıçası MERİSA'nın eski Mısır'daki karşılığı MERİS'tir. Anadolu'da Akdeniz kıyısındaki Mermeris adı ile Meris Bal tanrıçası arasında bir ilişki olmalıdır. Gerçekten Mermeris (Marmaris) balı ile ün yapmış bir yerdir ve Meris Denizi (Mer Meris) anlamına gelmektedir.

Çerkeslerde VEFATHA Gök tanrısıdır. Bunlara Şapşıkların TSUTEREZ ve KAZİĞUŞA tanrılarını da eklemek gerekir.

Çerkesler bugün Allaha THA (ya da THAŞHO) derler. Bu kelimenin ateşe tapanlarca kullanılan TAU kelimesinden gelmiş olması ihtimaline değinen Mr. Bell, ilk dinir ateşperestlik olduğunu PROMETHE efsanesinin delaletiyle Kafkasya'da yereldiğini ifade eder. Tha, temelinde HA toteminden gelmektedir, varlık ve kudret demektir. TE ise BİZİM anlamındadır. Birlikte TİHA ya da THA varlığımız, kudretimiz anlamındadır.

Çerkesler her yıl belirli zamanlarda tanrıları onuruna şölenler (yemekli ziyafetler) düzenlerlerdi. Çerkeslerin bu inançları eski Yunan inançlarına benzemektedir (7). Akdeniz uygarlığını kuran eski Yunanlıların ata olarak andıkları Dökalyon (Deucalion) Kafkasyalı bir göçmendi.

7 — Met Çunatuka İzzet, «Evrıklarım», İst., 1915, cüz I, s. 16

Sanat tanrısıydı. Promethe'nin Kafkasya'da zincire vurulması olayı da ilginçtir.

Sonuç olarak, Çerkes tanrıları üçe ayrılabilir :

1 — Mutlak kudret sahibi yaratıcı tanrılar.

2 — Dehşet ve korku veren tanrılar.

3 — Doğanın ve çeşitli sanatların düzenleyicisi ve temsilcisi olan tanrılar, ki bunlar iştirak tanrılarıdır (Polyteisme).

HATTİLERDE (ESKİ HİTİTLERDE) DİN VE İNANÇ

Starbon, «Çerkesler dünyanın en eski kavmi olarak tanınırlar» der (8). Yazar Şevket Aziz Kansu, Ari öncesi Hattileri için «muhtemelen Kafkas halkları ile akraba bir kavimdir» demektedir (9). Hz. İsa'nın cedlerinin Hatti olduğu Tevrat'da yazılıdır. Türk yazarı Remzi Oğuz Arık, yapıtında Alacahöyük kazılarında söz ederken «Hattilerin su gibi aziz saydıkları şarabı ölü üzerine serpmelerinde kullandıkları kabin kıymetli bir madenden yapılmış olması pek doğaldır» demektedir ve arkasından da «daha ilk anda Maykop (Adıge Özerk Bölgesi merkezi) kapları üstünde görülen yürüyen hayvan süslerini hatırlatan bu nefis eser tamamiyle çürümüş olup ancak kimyevi tedbirlerle ayakta kalabilmiştir» demektedir (10). Buna göre Anadolu'daki Hattilerin din anlayışını Maykop yöresi eski halkıninkine benzetmesi anlamlıdır.

R. O. Arık, Hattilerin kullandıkları GÜNEŞ KURSU'ndan söz ederken «kurs içinde bulunan haçlara SVASTİKA denir. Bunlar çengelli haçtır», demektedir (11). Svastika, Çer-

8 — Strabon, Cilt 2, kitap 2, cüz 2

9 — Şevket Aziz Kansu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1950, seri 10 No. 4, s. 210-211

10 — Remzi Oğuz Arık, «Alacahöyük Hafriyatı», İst. 1937, s. 111

11 — age, s. 17

keslerde ZIVASTIĞ biçimindedir. Aynı yazar, yine Alaca-höyük'te bulunan bir iskeletin iri taşlarla örülmüş bir mezar içinde olduğuna dikkati çekmiş, sonuç olarak da «taşların iriliği ve yassılığı bize Dağıstan'da bulunan mezarları hatırlatmıştır» demiştir (12). Gerçekten de, Hattiler de Çerkesler gibi tabiat kuvvetlerine taparlar ve Çerkesler gibi bir geleneksel yaşam sürdürürlerdi.

SERAKELERDE (ESKİ TRAKYALILARDA) DİN VE İNANÇ

Eskiden Met İzzet Çunatıko ve diğer bazı yazarlarca Çerkeslerle akraba görülmüş Serakya, yani eski Trakya halkının tanrıları Hattilerin, eski Çerkeslerin ve hatta eski Yunanlıların tanrılarından başkası değildir. Serakeler de doğa güçlerine taparlardı. Serakelerin bir kısmı «MA» tanrıçasını kutsarlardı. Ma, Hattilerin de tanrısıydı. Tarihçi Heredotos'un Serakelerin tanrıçası olarak andığı MERKÜR (Mercur), aslında MER-KUR, yani tanrı tarafından gönderilen MEE'dir. Eski tarih belgelerinde Hz. İsmail'in yerine kurban edilmek üzere bir koçun tanrı tarafından gönderildiği yazılıdır. THA kelimesi, Serake dilinde Hattilerde olduğu gibi THARUKA, THAKUDİME biçiminde aynen vardır ve Allah anlamına gelmektedir. Serakelerde bulunan DİYANA tanrıçasının Çerkesçedeki karşılığı ANAMİZ anlamındadır: Kutsal Ana. Eski Mısır Firavunları zamanına ait bir kralın adı da THARUKA idi (13).

TEK TANRILI DİNLER

Çoğunluğu başta Çerkesler olmak üzere Kafkaslı olan Hazerler (Khozarlar), VII, yüzyıl başlarında, Bizans İmpa-

12 — age, s. 46

13 — Maspereux, «Şark Akvamının Eski Tarihi», baskı 6, s. 527-540

ratoru Heraklios döneminde, batı dünyasınca tanınmaya başlanmıştır. Hazerler 683 yılında Gürcüstan ve Ermenistan'ı istilâ etmişler, sonra da Kuzey Kafkasya'ya dönmüşlerdir (14). Aynı yüzyılda Hazerler Araplarla temasa gelmişler, Hz. Ömer'in öldüğü yıl bir Arap - İslâm ordusu Kafkas Hazerleri üzerine yürümüş, fakat ilerleyememişti. 722'de Halife II. Yezid, Ermenistan valisi El-Cerrah'ın komutasında bir Arap ordusunu Hazerler üzerine yollamış, fakat, yine bir sonuç alamamıştı.

Romalıların Filistin'den sürdükleri Yahudilerden 20 bin kadarı Kafkasya'ya sığınıp yerleşmişti. 800 yılında Musevi dininin KARAİM mezhebini kabul eden bir kısım Yahudilerle bir kısım Hazerler 847 yılında Hristiyan olmak için Bizans İmparatoricesi Teodora'ya başvurup papazlar gönderilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine gelen papazlar hristiyanlığı yaymaya çalışmışlar, çok sayıda kiliseler inşa etmişlerdir. Hazer yönetiminde dinsel özgürlük vardı, halkın Yahudi kesimi havralara, müslümanlar camilere, hristiyanlar da kiliselere serbestçe gidip ibadet edebiliyordu.

Halife Harun El-Reşid zamanında Yahudi dininden olan Hazer hükümdarı Yafes, İspanya'daki Endülüs hükümdarı III. Abdurrahman'ın maliye veziri Yahudi asıllı C. Abu Yusef'e gönderdiği cevabi mektubunda Hazer ülkeleri hakkında hayli geniş bilgi vermiş, Musevilerin birgün Filistin'de bir devlet kurmaları dileğinde bulunmuştu. Bu arada kendisinin de Togarma yoluyla Yafes neslinden geldiğini belirtip arkasından «Biz Gûsar oğulları» ibaresini kullanmaktadır, ki bu, biz Gûsarların Atası anlamına gelmektedir. Mektubun bir örneği 1946'da İstanbul'da çıkan Tanin gazetesinde yayınlanmıştır. General İsmail Berkok zikredilen mektup ve Gûsar ailesi hakkında Tarihte Kafkasya adlı kitabında bilgi vermiştir (15).

14 — Hüseyin Namık Orkun, «Türk Tarihi» İst. 1946, Hazerler, s. 14

15 — İsmail Berkok, «Tarihte Kafkasya», İst. 1958, s. 196

Hazer devleti K. Kafkasya, Kırım, Ukrayna ve Romanya toprakları üzerine yayılmıştı ve 1016'da yıkılmıştır.

ÇERKESLERDE HİRİSTİYANLIK

Eskiden beri doğa güçlerine tapan ve politeist olan Çerkeslerin bir kısmı önce Yahudi dinini kabul etmiştir, bir kısmı da Bizans ve Cenevizlilerle ilişkiler sonucu hristiyan olmuşlardır. Özellikle Bizans İmparatoru I. Justinian (527 - 565) döneminde, yani VI. yüzyılda hristiyanlık oldukça yayılmıştı. Çok sayıda papaz ülkeye gelmiş, kiliseler kurmuşlardı (16). Çerkesler papazlara ŞOGEN, başpapazlara da ŞEKHNİK (veya Şikhnag) diyorlardı (17). Zamanla Çerkeslerden de papazlar yetişmeye başlamıştır. Kabardey bölgesinde ilk papaz Nalçik şehrinin dört fersah (4 km. den biraz fazla) kuzeyinde bir yerde yerleşmişti. Bunlar ortodoks hristiyan idiler.

12. yüzyılda Cenevizliler Karadeniz kıyılarında kurdukları kolonilerde birçok kiliseler inşa etmişlerdi ve bu yoldan Vubıhları katolikleştirmişlerdi (18). Hristiyan Çerkesler haçı kutsal bir amblem olarak sayarlardı. Evlerinin her hangi bir köşesinde haç bulundurma geleneğine ve kendilerinden izin alınmadıkça başkalarının evlerine giremeyeceği inancına sıkı sıkıya bağlı idiler (19).

Çerkesler Hz. İsa'ya, aputlarına ve Allah'a inanırlardı. O zamanlar, Arapların Ruhulkuds, Fransızların Saint-Esprit dedikleri Kutsal Ruha (Pse-tlapve) PSATHA diyorlardı. Çerkesler pazar gününü kutsar, THAVMAF, yani Allahın Günü derler, ki o zamandan kalma olmalıdır.

16 — Met İzzet Çunatuka, «Kafkas Tarihi», s. 331

17 — Şora Noğumuka, «Çerkes Tarihi» tercümesi, Dr. Vasfi Günsar, İst. 1974, s. 10

18 — Kadir Mısırlıoğlu, «Rus Mezalimi», İst. 1970, s. 35

19 — Şora Noğumuka, «Çerkes Tarihi», s. 59

Çerkesler hristiyanken Allahı ve peygamberlerini mürsel sayıyorlardı. Ancak Bal tanrıçası Meritsa'yı, Fırtına tanrıçası Sevseres'i, Demirciler tanrısı Tlepş'i ve diğer eski tanrılarını terketmemekle ve ölümlerine kurban kesmekle eski dinsel inançlarını da sürdürüyorlardı.

Hatta 10. yüzyılda Kafkasya'yı gezen Arap yazarı Mesudi, eski geleneklerine çok bağlı olarak andığı Çerkeslerin hristiyan olduklarının farkına bile varamamıştır. Hristiyanlık huzur, sükun ve teslimiyet aşılayan bir dindir. Ancak, çok sevdikleri yurtlarını savunmak bakımından mücadeleci ve hareketli bir ruh taşıyan Çerkeslerin sevdikleri hristiyan kişisi, at üstünde mızrakla bir ejderha ile mücadele eder halde tasvir edilen ve sonunda şehit olan şövalye görünümlü Sainte-George (Sen-Jorj)'dur. Gerçekten Çerkeslerde böylesi anıları dile getiren çok sayıda şarkı vardır. Hatta, duvarlarında Sainte-George'un resmi mevcut camilere bile raslanmış, sorulduğunda da soğukkanlılıkla AVŞGERG'in resmidir, yanıtı alınmıştır (20).

ÇERKESLERDE İSLAMİYET

İslamiyet Çerkesler arasında, özellikle 18. yüzyılda yayılmıştır. Tarihçi Şore Noğumuka, Çerkes Halkının Tarihi adlı eserinde İslamiyetin yayılışından söz ederken «K. Kafkasya'da hristiyan dinine indirilen darbe 1717 yılında olmuştur. Türk sultanından Kırım hanlarına İslam dininin Adıgeler arasında kılıç ve ateşle yayılması emri gelmiştir. Bu sıralarda din reislerinden ve papazlardan çoğu öldürülmüş, kutsal kitaplar yakılmış, ayaklar altına alınmış, tasalar parçalanmış, tahkir edilmiştir» demektedir (21). 1781'de Osmanlı hükümetince Anapa muhafızlığına gönderilen ve bir cami inşa ettiren Ferruh Ali Paşa'nın kâtili

20 — İsmail Berkok, «Tarihte Kafkasya», s. 274-275

21 — Şora Noğumuka, «Çerkes Tarihi», s. 57-58

Haşim Efendi, Çerkeslerden söz ederken «Çerkeslerin günün belirli saatlerinde dik ve ince bir taş sütundan bir adam çıkararak anlaşılmaz bir dille bağırıp çağırdığını, sonra da kaybolduğunu» söylediklerini belirttiğine göre (22), o tarihte, yani 18. yüzyıl sonlarında bir kısım Çerkeslerin cami ve minareyi bilmedikleri anlaşılmaktadır. Tarihçi Cevdet Paşa kitabında Çerkeslerden söz ederken «Bu akvamin ekserisi yakın vakitlere dek din ve devlet nedir bilmezlerdi. Sultan Abdülhamit evvelin saltanatında Ferruh Ali Paşa Çerkezistan valisi nasbolunmakla ondan sonra din İslam gereği gibi münteşir olmuştur» demektedir (23).

1837'de Şapsığ, Vubih ve Abaza bölgelerinde incelemelerde bulunan Mr. Bell ile Mr. Longworte eski geleneklere ait ayinler görmüşlerdir. Halk, genel olarak, müslümanlığı benimsemiş olmakla birlikte eski inançlarını henüz tümüyle terketmemişti ve hristiyanlıkla karışık bir şekilde eski dini törenler sürdürülüyordu. Bu iki gezgin, hatta eski dinlerini bıraktıklarından beri başlarından savaş belasının eksilmediğini söyleyenlere de rastladıklarını yazmaktadır.

Çerkeslerin bir dini ayinlerinde bulunan Mr. Bell şöyle yazmaktadır: «Ayinde her aile bir sofraya getiriyor, kurban kesiliyor, mumlar yakılıp başlara, bazıları da haç üzerine konuyor. Sofralar da haçın önüne kuruluyor, oradan geçenler kalpaklarını çıkarıyorlar. Yüksek sesle dua okuyan üç kişiden başkası haça yanaşmıyor. Bunlardan biri haça yanaşıp dua okurken, diğeri bir eli ile çörek, öbür eli ile de ŞUAT denilen içkiden bir kadeh tutuyor ve oradakilere dağıtıyor. Bu ayinde Çerkeslerin eski dinlerinden izler vardır» (24).

22 — Met Çunatuka İzzet, «Kafkas Tarihi», s. 340

23 — Cevdet Paşa, «Kırım ve Kafkas Tarihçesi», İst. 1891, s. 49

24 — Şora Noğumuka, «Çerkes Tarihi», s. 83

Mr. Bell, 6 Kasım 1838'de, Adıgelerin Merem Bayramını kutlama yöreninde bulunuyor. Merem Bayramında halka şuat (cuate), çörek ve mayasız ekmek sunuldu, oyunlar oynandı. Yapılan duada da: «Sen göklerin sahibi, kızların koruyucususun. Ey güzel Merem, sen bize verimli ürünler, barış ve mutluluk bağışla» dendi, kurbanlar kesildi ve ziyafetler verildi, demektedir.

K. Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinde yaşayan Lezgi-lerin bir kısmı 8. yüzyılda müslüman olmaya başlamış, bunu 13. yüzyılda Akuşa halkı, 14. yüzyılda Dargiler izlemiş ve hepsi müslüman olmuşlardır. Çeçenlerin bir kısmı 10 ve 11. yüzyıllarda müslüman olmuştur. O sıralar hristiyan olan İnguşlar daha önceleri politeist idiler. Zanstağ dedikleri rahipleri yönetiminde ortodokstular. Yazar Male de Brun İnguş kiliselerinden genişliğine söz etmektedir (25). İnguşlar ve Adıgeler 18. yüzyılda müslümanlaşmaya başlamışlar, 19. yüzyılda da tamamiyle İslamiyeti benimsemişlerdir. Abazaların çoğu ile Adıgelerin Kabardey boyunun küçük bir kısmı halen hristiyanıdır. 19. yüzyılda Osetlerin azınlığı müslüman olmuş, çoğunluğu hristiyan kalmıştır.

Dağıstan ve Çeçenistan müslümanları Şafii mezhebi-ne, Adıge, Abaza, Karaçay-Balkar ve Osetler de Hanefi mezhebine mensupturlar. Çerkesler 140-150 yıldan beri müslüman olmakla birlikte bazı eski inançlarını yakın zamanlara dek korumuşlardır. Çerkes yazarı Jebağı Baj, bu hususu kitabında belirtmekte ve «hayatta olan Çerkes ihtiyarları bu menkulatı teyid ediyorlar» demektedir (26). Bilindiği gibi, Jebağı Baj 1923'te İstanbul'da ölmüştü.

25 — Male de Brun, cilt 3, s. 25

26 — Jebağı Baj, «Çerkesyada sosyal yaşayış - adetler», Ankara, 1969, s. 83

İSLAMİYETTE YENİLİK VE REFORM

İslamiyet 1400 yıl önce doğmuştur. Her dinde olduğu gibi, İslamiyette de artık bir yenilenme ve rönesans gerekmektedir. 1400 yıl öncesinin bağnaz, softa ve yobaz düşünceleri, hurafe ve efsaneleri artık inandırıcılığını yitirmiştir. Artık bunlar hoş görülmez olmaya başlamıştır. Müslümanlar Mekke'yi ve Peygamberin kabrini ziyaret vesilesiyle sık sık biraraya gelmek olanağını bulmaktadırlar. Ayrıca müslüman ülkeler arasındaki modern ilişkiler çok artmıştır. Dolayısıyla sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik görüşlerde büyük değişiklikler gerçekleşmiştir ve gerçekleşmektedir. Telgraf, telefon, uçak, radyo ve televizyon sayesinde eski kapalı yaşam büyük sarsıntı geçirmiştir.

Ayrıca petrol diyarı milyarder Suudi Arabistan artık hacıların bırakacağı paraya ihtiyaç duymaktan kurtulmuştur. Hacca gidip gelmek büyük bir mali külfettir. En çok da Türkiye ve Pakistan'dan hacca gidilmektedir. Kişi başına 12 bin liradan Türkiye adına yıllık hac gideri yarım milyon lirayı bulmaktadır. Bu nedenle M. K. Atatürk tarafından getirilen hac yasağı gerçekten yerindeydi. Oysa hristiyanlar arasında hac çoktan unutulmuş, kimse Kudüs'ün kapılarını çalmaz olmuştur. Roma Vatikan'daki Papa'nın nüfuzu ve rahiplerin imtiyazları 1789'da kaldırılmıştır.

Bundan başka, günümüzün Arap dünyasında türbeler, zaviyeler ve cadde boyundaki mezarlar çoktan kaldırılmıştır, ama böylelerinin sayısı Türkiye'de günden güne çoğalmaktadır. Ayrıca her biri yeşillere boyanmaktadır. Farklı mezhep ve tarikat mensupları çoktandır boy göstermeye başlamıştır. Sünnilerin beyaz sarıkları yanında Rûfâiler siyah, Kadirîler yeşil, Bektaşiler de kırmızı sarıkları ile gezmeye başlamışlardır. Şiilik, alevilik, mütevalilik, dür-

zilik, vahabîlik ve mevlevîlik gibi çeşitli mezhep ve tarikatlar adanmaklı çoğalmıştır (27).

Kur'an-ı Kerim'de surei hacerat da «İnnemal müslimune ukhve» (Bütün Müslümanlar Kardeştir) buyurulmaktadır. Yine şeriatı İslamiyede «Elahkâm yetegayyeru ala tebeddülilezman» (Hükümler zamanın değişimi ile değişir) buyurulmaktadır. Bir hadisi şerif de şöyledir : «Mareahül-müslimin hasanan fehuve indellahu hasan» (Müslümanların güzel gördükleri şey, Allah katında da güzeldir).

Fanatik, yobaz zihniyeti bırakıp geçmişi ve geleceği öğrenmek ve kutsal İslâm dinini yanlış hareketlerden uzak tutmak zamanının geldiğini belirtmek gerekir kanısında yım.

27 — Celal Nuri, «İttihadı İslâm», İstanbul, H. 1331, s. 164

**İSTANBUL KAFKAS KÜLTÜR DERNEĞİ
KONFERANSLARI NO : 2**

Konu : Adıge Dili ve Edebiyatı
Konferansı Veren : Cevdet YILDIZ (HAPİ)
Yer ve Zamanı : 11 Aralık 1976, Cumartesi saat: 21.00
Dernek Salonu, Bağlarbaşı - Üsküdar

ADIĞE DİLİ VE EDEBİYATI

Cevdet YILDIZ (HAPİ)

— BÖLÜM : 1 —

ADIĞE DİLİ VE ESKİ ADIĞELER

Kafkas halklarından biri olan Adıgelerin anadiline Adıge dili denir. Adıgecenin vatani Kafkasya'dır ve bilinebilen en eski zamanlardan beri Kafkasya'da konuşulmaktadır. Bugün ise, Adıgece, Kafkasya dışında göçmen dil olarak Türkiye, Suriye, Ürdün ve İsrail gibi ülkelerde de konuşulmaktadır.

Adıgece-Vubihça-Abhazca, birlikte bir grup olarak Kafkas dillerinde yer alırlar ve bir kökten gelmedirler. Kafkas dillerinin, bundan başka, Eski Önasya ve Küçük Asya'daki eski dilleri de kapsadığına ilişkin görüşler vardır.

Adıgecenin yayılma alanı Kuzey-batı Kafkasya'dır. Bu alanda, Adıgece ile birlikte Vubih ve Abhaz dilleri de yayılmıştır ve bunlar, yukarıda söylendiği gibi aynı kökten çıkmıştır. Bu eski kök dile, bazı dilciler tarafından BATI KAFKASÇA ya da NARTÇA gibi adlar da verilmek istenmektedir («YAMÇI», No. 6). Kuzeybatı Kafkasya menşeli bu üç akraba dile, grup adı olarak, Abhaz-Çerkes (Abasg-Kerket) dilleri de denmektedir (N. Ş. Uris, «Adıge txıbzem i txıde», Nalşık, 1968, s. 5).

Tarihsel belgeleriyle, Adıgelerin türediği **Sind-Meot kavimleri** (aşiretleri-tribu) M. Ö. VI - V. yüzyıllarda Azak Denizi, Taman Yarımadası ve Karadeniz kıyılarında yaşıyorlardı (age, s. 6). Bu kavimlerin başlıcaları, Grek belgeleri-

ne göre, MEOT, SİND, KERKET, TORET, PSES, DANE, HANİYOH, ZİH, ABASG; vb. idiler. Çerkes adı, bu kavimlerden Karadeniz kıyısında yaşayan KERKET kabilesinin (tribüsünün) adından gelmektedir («Adiğe edebiyatı», KKD, No. 39-42, s. 111). Adiğe adı da, son yapılan araştırmalara göre, Azak Denizi kıyısında eskiden yaşayan MEOT'ların Karadeniz kıyısında yaşayanlara verdikleri ADEXI, yani «**ÖBÜR DENİZ (Karadeniz) kıyısında yaşayanlar**» adından gelmiş olmalıdır (A. M. Gadagatı', «Geroičeskiy epos NARTI i ego genezis», Krasnodar 1967, s. 89-91). Tarih boyunca, Adıgelere Sind, Meot, Kerket, Zih, Kasog gibi birçok adlar verilmiştir. Bunlardan en yaygın olanı KERKET adıdır. Bugün de, Adıgelere, Kerket adından inme olarak yabancılar tarafından Çerkes ya da Sirkasyen (Circassien) denmektedir. Hatta, Adıgelere komşu Svan halkı, Adıgelere, bugün de Kaşag ya da Kaşgar demektedir (H. Ş. Uris, «Ad. tx. yı. tx.», s. 6).

Adıgeler, kendilerine, yalnızca Adiğe adını verirler.

KAFKAS DİLLERİNE AKRABA DİLLER VAR MIDIR?

Yukarıda da belirtildiği gibi, bazı dilciler, sözgelişi Sumer, Elam, Hatti gibi eski ölü dillerle Adiğe-Abhaz dillerinin akraba olduklarını öne sürmüşlerdir. Ancak, örneğin «Hatti dili ile Abhaz-Adiğe dillerinin kökdeş oldukları yolundaki görüş, çözümlenmesi gerekli önemli bir sorundur» (age, s. 6). Hatta İspanya'daki Baskça ile Pakistan'ın Hunza bölgesinde konuşulan Buruşaski (Hacuna) dilini Kafkas asıllı sayanlara da rastlanmıştır. Ama, söylendiği gibi, bu görüşlerin hiçbiri, şimdilik bilimsel olarak kanıtlanamamıştır.

Bu nedenle biz, Adıgecenin bir Kafkas Dili olduğunu söylemekle yetineceğiz.

ADİĞE DİLİNİN YAŞI NEDİR?

Adiğe dilinin yaşı üzerine, kanıtlı ve kanıtsız çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Biz kanıtlananlarından hareket edeceğiz. Grek belgelerine göre, bundan 2500 yıl önce, yani M.Ö. VI. yüzyılda bugünkü Adıgelerin dedeleri «Sind ve Meot'lar» Kafkasya'da yaşıyorlardı. M.Ö. V. yüzyılda Sind ve Meotların Grek harflerinden yapılmış yazıları vardı (age, s. 6). Buna göre, Adıgecenin, en azından 2500 yıl önce konuşulduğunun sağlam kanıtı bulunmaktadır. Bu tarihi, daha eskilere götürmek de mümkündür :

Örneğin, Nart destanında yereden NART TLEŞ olayının M.Ö. VIII - VII. yüzyıllarda başladığı tarihçiler ve arkeologlar tarafından aydınlatılmıştır (KKD, N. 48). Böylece Adıgecenin 2600 - 2700 yıl önce de konuşulmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlardan başka, toponimi ve ölü gömme kültürüne yapılan araştırmalarda Sind ve Meot kavimlerinin M.Ö. II. bin yıl evvel de Kafkasya'da yaşadıkları ortaya çıkmıştır (KKD, No: 39-42, s. 37). Bundan başka, Batı Kafkas Dillerinin türediği kökten ayrılmalar üzerine bir belgeye sahibiz. Maykop yakınlarında bulunan ve M.Ö. XIII - XII. yüzyıllara ait olduğu sanılan bir yazılı taşın Abhazca olması, dolayısıyla Adıgecenin de o sıralar oluşabileceği ihtimalini, en azından grup içi dil oluşumlarının belirdiğini göstermektedir.

Toparlarsak, bazılarınca NARTÇA denilen bir eski dilden Abhazcanın ayrıldığı görülmüş, dolayısıyla Adıgecenin de o zamanlar, yani 3100 ya da 3200 yıl önce mevcut bulunabileceği ihtimaline güçlülük kazandırmaktadır.

Bu konuda, dilbilimcileri tarafından yapılan araştırmalar henüz önemli noktaları aydınlatacak bir düzeye erişmemiştir. Dolayısıyla, daha kesin konuşabilmek için bilimsel çalışmaların sonucunu beklemek gerekecektir.

ADIĞECENİN YAYILMA ALANI

Adıgecenin kendi dil alanı Kuzey-batı Kafkasya'dır. Bu alana, sonraları, daha başka diller de gelip yerleşmişlerdir. Sırasıyla ve yaşayanları ile bu diller Osetçe, Karay - Balkar Türkçesi ile Nogay Türkçesi ve Rusçadır. Bunlardan sonuncusu olan Rusça 18 ve 19. yüzyıllarda Adıge dil alanını, Adıge dilini dağınık kümecikler biçiminde küçük alanlara hapsedecek biçimde işgal etmiştir.

Kolayca anlaşılabileceği gibi, Adıgece, eskiden geniş bir alan üzerinde yayılmıştı. Sözel geliş XV. - XVI. yüzyıllarda, yani bundan 400-500 yıl kadar önce Adıgece Don nehrine dek hemen tüm Kuzey-batı Kafkasya'yı kaplıyordu (A. M. Gadagatl', «Geroičeskiy epos NARTI i ego genezis», s. 80, harita). O zamanlar, Kafkasya'da, bu kadar geniş bir alana yayılmış başka bir dil yoktu.

ADIĞECEYİ KONUŞANLARIN SAYISI

Çok yaygın bir dil olduğu sıralarda Adıgeceyi konuşanların sayısının, hele kendi çağına göre çok olması, akla yakındır. Ancak, kesin sayı vermek çok zor, hatta olanaksızdır. Ancak, birtakım tahminlerden sözedilebilir. Sözel geliş İsmail Berkok'a göre, bu sayı iki milyondan az değildir. Adıge yazarı, Asker Hadeğalve göre, 19. yüzyıldaki Adıge sayısı bir milyondan biraz fazlaydı (A. Hadeğa-ve, «Nartxer adıge epos», cilt I, Giriş Bölümü). Bazı Rus kaynaklarına göre de Kafkasya'daki Adıge sayısı 1835'te 527 bin, 1858'de de 315 bin idi (A. M. Gadagatl', «Ger. ep. NARTI i ego genezis», s. 106).

En olumsuz sayı olan 315 bin rakamına, Adıgece adına Kafkasya'da 100 yıl sonra, yani 1959'da 314 bin şeklinde erişilebilmiştir. Adıgeceyi konuşanlar 1970'te Kafkasya'da 420 bin idi, şimdi 500 bin dolaylarında tahmin edilebilir.

Yukarıdaki açıklamalardan Adıgecenin, tarih boyunca, özellikle bu yakın yüzyıllarda yayılma alanı ve nüfus yönünden büyük bir gerileme gösterdiği belli olmaktadır. Gerçekten de savaşlar, kıtlıklar ve özellikle dışarıya göçler nedeniyle Kafkasya'da Adıgeceyi konuşanlar çok azalmış, Adıgecenin konuşulduğu alanlar da daralmış ve son derece küçülmüştür.

Konuya daha yakından baktığımızda ve olayların nedenlerine indiğimizde, ilkönce Kafkasya'da halklar arası bir iç barışın bulunduğunu görürüz. Bunun bizce, Adıgeler açısından iki önemli nedeni vardır: 1) Adıgeler arasında artı ürünün fazla olmaması nedeniyle sömürülebilecek, yani yağmalanacak şeyin az olması, 2) Adıgelerin yurdunun savunulmaya elverişli olmasıdır.

Gerçekten de, Adıge toplumu (-milliyeti-) tam anlamıyla sınıfsız sayılamazsa da bazı yörelerde sınıflar büyük ölçüde belirememişti. Dolayısıyla, eski sınıfsız topluma özgü birçok özellikler ve arkaik bir demokrasi vardı. Örneğin, a) yazı yoktu, b) mabetler ve rahipler yoktu, c) devlet yoktu; ama, sınıfsız toplumda eskidenberi varolan çok-tanrıcı ve totemist inançlarla ocak heykelleri ve surlarla çevrili sığınaklar vardı.

Kuşkusuz, bu, genel bir tanımdır; özel anlamda ve her zaman için geçerli değildir. Yabancılarla ilişkiler sonucu durumda değişiklikler olduğu dönemler de görülmüştür.

M.Ö. VI. yüzyıldan başlayarak Greklerle kurulan ilişkiler sonucu Adıge (Sind-Meot) ekonomisi gelişmiş, buna bağlı olarak da bir kısım Adıgeler arasında sınıflar belirmiş, yazı ortaya çıkmış ve devlet kurulmuştur (Sindika Kralığı). O zamandan kalma bir ataerkil köleci ilişki 19. yüzyıla dek gelebilmiştir. Ataerkil kölecilikte, köle sahibinin kendisi de çalışır, bu nedenle genel üretimde köle emeğinin payı ikinci derecededir ve asıl değildir. Feodalizm çağında da, feodal ilişkiler bazı Adıge kabileleri (Ka-

bartay-Besleney vb.) arasında gelişmiş, ama çoğunluk bölgelerde belki ataerkil serflik diyebileceğimiz bir ilişki halinde kalmıştır. Dolayısıyla, Adıge toplumunda (ya da toplumlarında) derebeyi ilişkileri «yarı-derebeyi ilişkileri» çerçevesinden öteye geçememiştir.

Adıgelerin ekonomisi (artı ürünü) zayıftı, bu nedenle halk kendisini geçindirebilecek kadar üretim yapıyordu. Buna karşılık, Kafkasya'nın kullanılabilecek zenginlik kaynakları çok daha fazlaydı. Ayrıca, Kafkasya eskiden önemli ticaret yolları üzerindeydi, yakın zamanlarda da (sömürgeci çağında) stratejik önemi çok büyümüştü. Dolayısıyla, Kafkasya üzerinde, zaman zaman birçok dış emeller belirmiştir. Saldırıların nedeni, bize göre, bunlardır.

Gerçekten, General İsmail Berkok'un deyimi ile, «... zayıf ellerde bulunan değerli yerler sürekli tehlike oluştururlar» (KKD, No. 39-42; s. 76).

Adıgeler, söylendiği gibi M.Ö. VI. yüzyılda Greklerle ilişkiler kurarak ticaretlerini ve kültürlerini geliştirdiler. Bu sayede, ülkelerini işgal eden Sarmat ve Alanları, kısa bir süre içinde ve büyük bir ölçüde asimile ettiler (KKD, No. 42, s. 42).

Daha sonra, M.S. II. yüzyıl ikinci yarısında büyük kayıplar verdiren şiddetli Hun saldırıları ile karşılaştı. Küçük saldırıları bir yana bıraktığımızda, önemli olarak 1222'de Cengiz Han orduları, 1395'te Timur orduları ve ardından da 18. yüzyıla dek Kırımli Tatarlar Adıgelere saldırdılar. Bu saldırılar Adıgelere ağır kayıplar verdirmiş, Adıgece konuşanların sayısını azaltmıştır.

Ancak, Adıge varlığına en son ve en ağır darbeyi de 18 ve 19. yüzyıllarda Çarlık Rusyası indirmiştir.

Çarlığın kolonyalist yayılımı sonucu olarak, Adıge dili, 1783'te Kuban (Pşız) ırmağının kuzeyindeki yerlerden silinmişti. Bundan 80 yıl sonra, yani 1864 Rus işgali üzeri-

ne Adıgece konuşanların büyük çoğunluğu Anayurdundan dışarıya göçetmiştir.

Adıgece 1864 göçünden sonra, Rus dil alanı haline geçen Kuzey-batı Kafkasya'da, yani kendi eski alanında Nalçik yöresinde, Çerkessk kenti batısında, Labe dolaylarında, Maykop merkezi ile Kuban ırmağının orta-sol ovalarında ve Karadeniz kıyısında Tuapse çevresinde tutunabilmiştir.

Dışarıya göç, 1864-1920 yılları arasında daha küçük ölçeklerde devam etmiştir. Ancak, bu göçlerin yarattığı azalma, doğal nüfus artışının altında kalmıştır. Dolayısıyla, Anayurtta Adıgece konuşanların sayısı, örneğin 1897'deki 145 bin sayısından 1926'da 205 bine, 1970'te de 420 bine çıkmıştır. Yani, Anayurttaki Adıge sayısı son 73 yılda üç kat kadar artmıştır (KKD, No. 44).

Göçteki Adıgelerin kesin sayısı ise belli değildir. Bundan, daha aşağılarda sözedeceğiz. Ancak, ilk elde, Adıgeceyi bütün dünyada konuşanların sayısının muhtemelen bir milyonu bile bulmadığını belirtmekle, şimdilik yetineceğiz.

TARİH BOYUNCA ADIĞE YAZISI

19. yüzyıl öncesinde, Adıgeler arasında kullanılmış iki ulusal yazı saptanmıştır.

1 — M.Ö. V. yüzyılda Sind ve Meot kavimleri arasında kullanılan Grek alfabesine dayanan Adıge yazısı. Bu yazı 100 yıl kadar yaşamıştır.

2 — Adıge-Rus ilişkileri sonucu 16. yüzyılda bir ara yeniden hristiyanlaşan Adıgeler arasında kullanılan Grek-Slav karışımı harflere dayanan Adıge yazısı. Bu yazı, kısa bir süre sonra, yani hristiyanlığın yeniden terkedilmesiyle bırakılmıştır (H. Ş. Uris, «Ad. txıbzem yı txıde», s. 12).

Söylenen bu iki Adıge yazısı dışında, 19. yüzyıla kadar Adıgelerce kullanılmış bir başka yazıya ait inandırıcı

hiçbir kanıta rastlanamamıştır (age, s. 5-12). Adıgelerle ilişki kurabilmiş birçok yazar, Adıgelerin yazılarının olmadığı noktasında birleşmektedir (age, s. 5-12). Sözgelisi, Cenovalı İtalyan yazarı Georg İnteriano 1502'de Cenova'da yayınladığı kitabında Adıgelerin mektuplarını Yahudilere yazdırdıklarını yazmaktadır (age, s. 6). Daha sonra, müslümanlaşan Adıgeler ibadet dili olarak Arapçayı kullanmışlardır. Bu devirde Arapça ya da Türkçe dini öğrenim görmüş Adıgeler bulunuyordu, ama bunların hiçbirinin bir Adıge yazısı hazırladığına ilişkin bir kayıta şimdilik rastlanamamıştır.

Göçe kadar Karadeniz kıyısındaki Adıgelerin tam müslümanlaşmamış, diğer Adıgelerden bazılarının da çok tanrı ve hristiyan karması inançlar taşıdıkları (KKD, No. 42, s. 134) düşünülürse, Adıgeler arasında ulusal yazıyı yaratabilecek etkin bir ruhban zümresinin de doğmadığı, sınırlı müslüman ruhban çevresinde de Arapça kullanıldığı anlaşılır.

Yeni Adıge yazarlarının son yıllardaki bilimsel çalışmaları sonucu 19. yüzyıldan günümüze dek uzanan Adıge yazıları ile ilgili bir çok belge elde edilmiştir.

Halk anlatımına göre, 19. yüzyılda ilk Adıge yazısı, Şapsıglar arasından yetişmiş Hacı Neutoko Şerilviko'ya aittir («Adıge sowyetske literaturer», Maykop, 1969, s. 20). Genç Kabartay araştırmacısı A. H. Hak'uaşe'nin «İlk Adıge Yazarları» adlı kitabındaki kayıtlarla, Hacı Neutoko'nun yaşamına ilişkin 19. yüzyıla ait belgeler bulunmuştur. Buna göre, Hacı Neutoko, Şapsıg önderlerinden Seter-Bey Zanoko ile çatışmış, 1858'de ölen bu liderin mezarında okuduğu bir yergi şiirinin Sultan Kırım-Girey tarafından Rusçaya çevirisi bulunmuştur (age, 177-186). Bundan, daha geniş olarak, edebiyat bölümünde sözedilecektir.

İkinci Adıge yazısını A. S. Puşkin'in övgüsünü de kazanan Adıge yazarı Kaz-Geriy (1807-1863) hazırlamıştır. Ancak bu yazı, yayınlanamadığından günümüze gelememiştir.

Bilinen ve günümüze ulaşan ilk Adıge alfabesi Şore NEGUME (1794-1844)'ye aittir. Kabartaylar arasından yetişen Ş. Negume'den biri kiril (1840), diğeri de Arap-İran harfli (1843) iki el yazması Adıge alfabesi kalmıştır.

Ş. Negume'den sonraki alfabeyi de Adıgece, Arapça, Türkçe, Fransızca ve Rusçayı bilen, satıldığı Osmanlı Paşası tarafından üç yıl Paris'te öğrenime gönderilen ve Abdzah kabilesinden Umar BERSEY hazırlamıştır. U. Bersey 1850-60 yılları arasında Stavropol lisesinde Adıge ve Rus asıllı öğrencilere Adıgeceyi okutmuş, 1853'te Tiflis'te «Adıgece Okuma Kitabı»nı yayınlamıştır («Zeqoşnıg», no. 46, 1972, s. 108). U. Bersey ilk kez Adıgeceyi okutan ve Adıgece ilk kitabı yayınlayan kişidir («Adıge txıbzem yı txıde», s. 36).

Bundan sonra gerek Anayurtta ve gerekse göçte çeşitli sistemlere göre Adıge yazıları düzenlemek isteyen ve alfabeler yayınlayan Adıge aydınları yetişmiştir. Bunları, daha aşağılarda göreceğiz.

Ancak, halk olarak, Adıgelerin sürekli ulusal yazıya kavuşması Sovyet devrimi, özellikle 1920 yılından sonra kazanılan özerklik ile birlikte mümkün olmuştur. Yeryüzü Adıgeleri içerisinde İsrail'deki Adıge ulusal topluluğu da, 1973'te ulusal yazısına kavuşan ikinci topluluk olmuştur. Bu iki Adıge topluluğu dışında kalan, yani Türkiye, Suriye ve Ürdün'deki Adıgelerin ulusal yazıları bulunmamaktadır. Ama, bundan, buralarda özel olarak ya da 1923 önceden gelme Adıgece okuyup yazmasını bilen aydınların olmadığı ve geçmişte anadilinde eğitim çalışmaları yapılmadığı anlamı da çıkarılmamalıdır. Biz tüm bunlardan daha aşağılarda sözedeceğiz.

GÖÇTE ADIĞECE

Özellikle 1864 göçüyle, Adıgeler, o zamanki Osmanlı İmparatorluğu topraklarının değişik yörelerine dağıtılarak yerleştirilmişlerdi. O zamanki göçmenlerin şimdiki nesilleri bugün Türkiye, Suriye, Ürdün, İsrail, Yugoslavya ve daha başka birçok ülkede yaşamaktadırlar. Bu ülkelerin bazılarında, kimi yörelerde tek-tek, kimi yörelerde de çok sayıda olmak üzere Adıge köylerine rastlanmaktadır. Bunlardan başka, bazı şehirlerde de toplu ya da dağınık Adıge kolonileri ile karşılaşılmalıdır.

Anayurdundan göçeden Adıgelerin sayısı ile bugünkü durumlarına ilişkin yapılan araştırma ve incelemeler oldukça azdır. Bu nedenle, konudan derinlemesine söz edilecek durumda değiliz.

Anayurdundan göçeden Adıgelerin sayısı üzerine değişik rakamlarla karşılaşılmalıdır. A. Hadeğalve göre, 19. yüzyıldaki Adıge sayısı 1.080.000 idi («Nartxer adige epos», c. I, Giriş Bölümü). Bunun büyük çoğunluğu (yani göçedenler) yarım milyondan fazla etmektedir. Rus yazarı Paul Muratoff'a göre, bu sayı, yani göçedenler 600 bindir («Kafkas Harekâtı, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi», Ankara, 1966, s. 104). Resmi Rus belgelerine göre, Türkiye'ye 400 bin Çerkes göçetmiştir.

Ancak, İsmail Berkok'a göre, göçedenlerin sayısı bir milyon civarındadır. Birçok Kuzey Kafkasyalı çevre ise 1.500.000 rakamından söz etmektedir. Hatta, Kafkasya Kültürel Dergisindeki yazılarında İzzet Aydemir 1768-1886 yılları arasında Kuzey Kafkasya'dan Türkiye'ye göçedenlerin sayısını 2.122.000 olarak kaydetmektedir (KKD, No. 47, s. 48).

Görüldüğü gibi, rakamlar birbirini tutmamaktadır. Bu nedenle, şahsen şu kadar Adıge, Anayurdundan göçetmiş diyebilecek durumda değilim.

Peki şu sıralarda göçte yaşayan Adıgelerin sayısı nedir? Adıge yazarı H. Ş. Uris'in resmi rakamlara dayanan kaydına göre, Türkiye'de 110 bin, Suriye'de 25 bin, Ürdün'de 20 bin, Irak'ta da 8 bin Adıge yaşamaktadır («Ad. tıxıb.yı tıxıde», s. 95). Buna göre, göçteki Adıgelerin sayısı 200 binden çok etmemektedir. Ancak, resmi istatistiklere dayanan rakamlar, bize göre, inandırıcı değildir. Çünkü, çeşitli nedenlerle azınlıktan kişiler anadillerini gizleyebilmekte ve hatta asimilasyoncu eller rakamlarda tahrifatlar yapabilmektedirler.

Biz, Adıge sayısının İsrail'de 2.500 kadar olduğunu bilmekteyiz. Suriye'de 30 bin, Ürdün'de 35 bin, Lübnan'da 5 bin Adıge olmak üzere Türkiye dışındaki göç Adıgelerinin sayısını yaklaşık 100 bin kadar tahmin edebiliriz. Ancak, bu sayı, asimilasyon yoluyla gittikçe azalmaktadır.

Esas güçlük Türkiye'deki Adıge sayısının saptanmasında çıkmaktadır. Gerçekten Türkiye üzerine çalışmalar yeni başlamıştır. Resmi Türk istatistiklerine göre Türkiye'de «Çerkesçe» konuşanlar (anadili 80 bin, ikinci dil 72 bin) 1955'te 152 bin idi (KKD, No. 47, s. 40). Burada, «Çerkesçe» sözünün sırf Adıgece konuşanlar için kullanıldığı da kuşkuludur. Bu sayı, istatistiksel (resmi) olarak, her beş yılda bir düşmektedir.

Ancak biz bu sayıları, yukarıda belirttiğimiz nedenlerle ve kesinlikle gerçek dışı görmekteyiz. Bunun bir kanıtı olarak, birçok uydurma örnekler sunabiliriz. Sözgeçti, 1950 istatistiği ilginçtir. Belki de en az Abaza bulunan illerden İçel ili şehirlerinde hiç Abazaca konuşan gösterilmezken, köylü nüfusu üzerine en yüksek Abaza rakamı buraya verilmiştir. Yani, şehirlerinde Abazaca konuşan tek kişi bulunmayan İçel ilinin köylerinde binlerce Abazaca konuşan nüfus gösterilmektedir.

Türkiye üzerine en inandırıcı ön çalışma, kanımıza göre, KKD.nde yapılmıştır (No. 36-47). Burada, İzzet Ayde-

mir'e göre, Türkiye'de Kuzey Kafkas asıllıların yaşadıkları köy sayısı 750 kadardır (age, No. 47, s. 40). Bu köylerde, ortalama tahminlere ve 1960-65 istatistik esaslarına göre 180 bin kadar Adıge yaşamaktadır (age, s. 39-48). Kötümser olarak, bunların önemli kesiminin dil asimilasyonu-na uğradıkları kabul edildiğinde sayı daha da azalacaktır. İyimser hesaplara göre, Adıge sayısının daha da arttığı düşünülebilir. Biz, yukarıdaki kaynağa dayanırsak, ortalama bir hesapla Türkiye köylerinde Adıgeceyi bilenlerin halen 150 bin ile 250 arasında değişebileceğini düşünmekteyiz. Şehirlerde de buna yakın bir sayıyı esas aldığımızda Türkiye'deki Adıgece anadilli olanların Kafkasya'dakinden çok olduğunu söylemek, buna göre, tartışma götürür.

Sonuç olarak, Anayurt dışındaki Adıgece anadillilerin sayısı bu durumda 500 binden çok sayılamaz. Oysa, 1864'te Anayurdundan göçedenler üzerine verilen en düşük sayı 400 bindir. Kafkasya'daki ortalama artışa göre, bu sayının dört katına, yani 1,6 milyona ulaşması beklenebilirdi. Buna göre, asimilasyon yoluyla kayıp, 100 yıl zarfında en azından bir milyondur.

Bütün bunlar, bize, göçte, Adıgelerin asimilasyon yoluyla silinmekte olduğunu göstermektedir. Asimilasyon sorunu, sadece bir dil asimilasyonu olarak da kalmamaktadır. Dil asimilasyonu, tam asimilasyonun çok önemli bir parçasıdır, ama tamamı değildir. Tam asimilasyona yol açan bir ikinci önemli neden de enternasyonalist evlenmelerdir. Kafkasya, İsrail ve Yugoslavya'da enternasyonalist evlenmeler, yani ayrı milliyetten kişilerle evlenmeler yok denilebilecek kadar azdır. Örneğin, resmi istatistiklere göre ve bir başarı olarak nitelenen biçimiyle Kabartay-Balkar ÖSSC'nde enternasyonalist evlenmelerin sayısı 1943-47 yılları arasında 1959 kişi, 1963-67 yılları arasında da 3.020 kişidir (M. H. Şecihase, «SSSR-m yı narodxem ya zenıbzhegunıge mıqutejine», Nalşık, 1974, s. 142). Ancak, Ka-

bartay-Balkar'da Adıge ve Balkarlar dışında daha başka 34 milliyetten insan yaşamaktadır (KKD, No. 33, s. 36). Sovyet değerlendirmelerine göre, örneğin bir Kabartay Adıgesinin AÖB,K-ÇÖB Adıgesi, bir Balkar ya da Osetin ile evlenmesi, ve yine bir Rus ile Ukraynalı arasındaki evlenmeler de enternasyonalist evlenme sayılmaktadır. İsrail'de ise, kendi ifadesiyle, Kfar-Kama Adıge Ortaokulu anadilli öğretmeni Yahya Şogen'in açıklamasına göre, şimdiye dek iki Adıge genci iki Yahudi asıllı kızla evlenmiş, bunun dışında enternasyonalist evlenme olmamıştır.

Enternasyonalist evlenme, asimilasyonun en yüksek düzeyde bulunduğu Türkiye'de en fazladır. Bunu, sırasıyla, Ürdün ve Suriye izlemektedir. Enternasyonalist evlenmeler, özellikle şehirlerde en yüksek düzeydedir.

Tüm bunlara ek olarak, göçteki Adıgelerin tarıma dayanan geleneksel köy ekonomisi de kapitalizmin gelişmesi oranında giderek ölmektedir. Modern kooperatifleşme yoluyla köy düzeyinde kolektif ekonomik bütünlük kurma girişimleri henüz yoktur. Böylesi olumsuz nedenlerin birleşmesi ve ayrıca hakim ulus iktidarlarının asimilasyoncu politikasının buna eklenmesi ile, dil ve kültür dahil Adıge ulusal varlığı günden güne yokolmaktadır. Durum değişmediği, asimilasyonculuğa karşı demokratik bir ortam gerçekleşmediği sürece, asimilasyonun durması olanaksızdır.

Anayurtları dışındaki Adıgeler, yüzyılı aşkın göçteki tarihleri süresince, dillerini, ulusal kültür ve geleneklerini ayakta tutabilmek için amansız ve fedakârca mücadeleler de vermişlerdir. Biz bunlardan, kısmen de olsa, daha aşağılarda sözedeceğiz.

ADİGE DİLİ, LEHÇELERİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

«Adıge dili, uzun bir geçmişe, zengin bir sözlüğe ve köklü bir kültüre dayanmakta olup, anlatım gücü yönün-

den işlek bir dildir» (KKD, No. 39-42, s. 92). Onun, bu özelliğini yaratan, binlerce yıldan beri varlığını bugünlere getirebilmiş olan emekçi Adıge halk kitleleridir. Şimdi, onun, Anayurtta güçlü bir kültürü ve edebiyatı bulunmaktadır.

Adıge dili kendi içinde iki kola ayrılır: 1 — **Batı Adıgece**, lehçeleri: Natuhac, Şapsığ, Hak'uc, Bjeğuğ, Hatikuay, K'emguy, Mamhiğ, Yecerikoy ve Mehoş, 2 — **Doğu Adıgece**; lehçeleri: Asıl-Kabartay, Mozdok-Kabartay, Kuban-Kabartay ve Besleney.

1920 sonrasında Batı Adıgecesinin edebiyat dili **K'emguy** lehçesi esas alınarak geliştirilmiştir ve şimdi AÖB ile İsrail'de kullanılmaktadır. Doğu Adıgecenin edebiyat dili de **Asıl-Kabartay** lehçesinin Baksan ağzı (ya da Büyük-Kabartay ağzı) üzerinden geliştirilmiş olup K-BÖSSC ile K-ÇÖB.nde geçerlidir.

Diğer Adıge lehçeleri gerek Anayurtta ve gerekse göçte sadece birer konuşma dili halindedirler.

Adıgelerin 1920 öncesinde halkça kullanılan yerleşmiş bir ulusal yazıları yoktu. Ama, Adıge yazısını yaratma yolunda çalışan aydınlar görülmüştür. Bu yönde birçok alfabeye ve kitaplar yayınlanmış, hatta zaman zaman okullar bile açılmıştır. Bunların başlıca bilinenleri şunlardır:

a) Umar Bersey, 1850-60 yılları arasında Arap harfli Adıge kitabını Stavropol lisesinde okutmuştur, b) 1916-1955 yılları arasında göçte bazı Adıge köylerindeki Kur'an kurslarında gizlice Adıgece mevlit okutulmuştur, özellikle Dücce'de, c) 19. yüzyıl ortalarında ve 20. nci yüzyıl başlarında, zaman zaman Adıgece, kurs niteliğinde bazı okullarda okutulmuştur, d) 1918-1923 yılları arasında İstanbul Beşiktaş'taki «Çerkes Nümune Mektebi»nde Adıgece 6 yıl süreyle ilk ve ortaokul düzeyinde latin harfli alfabeye okutulmuştur, e) 1928-31 yılları arasında Suriye'nin Kunaytra ilkokulunda, Adıgece Fransız harfleri ile düzenlenmiş alfabe ile okutulmuştur.

Bu sayılan çalışmalar Sovyet devriminin getirdikleri ile ilişkisiz olanlardır ve başarısızlıkla sonuçlanmışlardır. Aynı şekilde, en azından Adıgece yazıları da içeren bazı gazete ve bültenler de yayınlanmıştır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

a) İstanbul'da 1911-13 yılları arasında «Ğuaze» (Kılavuz) gazetesi (Arap harfli), b) 1917'de Nuri Tsağo (1890-1935) tarafından 8 ay süreyle yayınlanan «Adıge maq» (Adıge Sesi) gazetesi (Arap harfli), c) İstanbul'da 1920 yılında yayınlanmış latin harfli Adıge yazısına dayanan «Dı yane» (Anamız) bülteni, d) Kuneytra'da Adıgece yayınlanmış Fransız harfli «Marc» gazetesi.

Bu yayınlardan özellikle «Adıge maq» gazetesi doğu Adıgece, diğerleri de, daha çoğunluk yazıları ile batı Adıgecede yayınlanmışlardır. Ancak, bu çalışmalar, Adıgelelerin bir ulusal yazıya kavuşması sorununa çözüm olmamıştır. Çözümü, Kafkasya'da devrim, İsrail'de de sosyal-demokrat hükümet getirmiştir.

ADİGE DİLİNİN ÇEŞİTLİ ÜLKELERDEKİ TEMSİL DURUMU

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Adıgece, 1920'den beri Kafkasya'da, 1973'ten beri de İsrail'de Adıgelerin ulusal yazı dilidir. Adıgece, Sovyet Anayasasına göre, Adıgelere ait devlet kuruluşlarında ve toplumsal hayatın her kesiminde eşit haklı bir devlet dilidir. Ancak, bu eşitlik hakkı, örneğin Rus, Gürcü, Ermeni ya da Litvanyalılarda olduğu gibi, tüm alanlarda değil, ancak bazı alanlarda tam uygulamaya kavuşabilmiştir. Eşitliğin pratikte tam kullanılamamasının nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Adıge aydın kadrolarının özellikle 1920 sonrasında yetişmesi nedeniyle devlet işlerini görebilecek yeterli yerli

kadronun başlarda olmamasının yarattığı boşluk, b) Adıge sayısının yukarıda sayılan büyük uluslar gibi devlet hayatının tüm alanlarına çözüm getirecek kadar çok olması, c) Adıgelerin dış dünya ile bilimsel ve kültürel ilişkilerini kurmada geçerli bir ikinci dile (Rusçaya) gereksinme duymalarıdır.

Bununla birlikte, Adıgece, ilk, orta ve yüksek dereceli ulusal okulların dil ve edebiyat derslerinde okutulmaktadır. Adıge dili, SSCB'nin devlet dillerinden olması nedeniyle yaşatılması ve geliştirilmesi işleri devletin görevlerindendir ve bu işler devletçe düzenlenmektedir. Bunun pratiğe yansımaları, Adıgece açısından, devlet dairelerinde, mahkemelerde, tiyatro, sanat ve müzik konserlerinde, barında, radyo-televizyonda, sinemada, eğitim-öğretimde ve benzeri yerlerde kullanılma serbestliği biçiminde olmaktadır.

İsrail'de Adıgece, çok dar kapsamlı olarak basında, ulusal okullar ile köy meclisleri ve köy kuruluşlarında, radyo ve televizyonda kullanılmaktadır. Diğer ülkelerde ise, Adıgece, ancak ya özel kurslarda okutulmaya çalışılmakta ya da sadece konuşulmaktadır.

ADİGE DİLİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMA YAPAN KURULUŞLAR

Yukarıda da açıklandığı gibi, SSCB'nde Adıgece ile ilgili çalışmalar devlet tarafından yürütülmektedir. Burada doğrudan Adıge dili üzerine bilimsel çalışmalarda bulunan dört bilimsel araştırma enstitüsü bulunmaktadır:

1) Moskova'da «SSCB Akademisinin Dilbilimleri Enstitüsü'nün Kafkas Dilleri Bölümü» nde Adıgecenin tüm lehçeleri ve edebiyat dilleri (K'emguy, Kabartay) incelenmektedir,

2) Maykop'ta «Adıge Bilimsel Araştırma Enstitüsü» (ABAE)'nde batı Adıgece lehçeleri ve Adıge edebiyat dili incelenmektedir.

3) Çerkessk'te «Karaçay-Çerkes Bilimsel Araştırma Enstitüsü» (K-ÇBAE)'nde özellikle doğu Adıgece ve Kabartay edebiyat dili incelenmektedir.

4) Nalçik'te «Kabartay-Balkar Bilimsel Araştırma Enstitüsü» (K-BBAE)'nde doğu Adıgece ile Kabartay edebiyat dili incelenmektedir.

Söylenen enstitüler sırf bilimsel incelemeler üzerinedirler.

Bunlardan başka Nalçik'teki «Kabartay-Balkar Devlet Üniversitesi» ile Çerkessk'teki «Karaçay-Çerkes Pedagoji Enstitüsü» nde Kabartay edebiyat dili ile Kabartay-Çerkes bölge edebiyatlarının okutulduğu bölüm ve kürsüler bulunmaktadır. Aynı şekilde Maykop'taki «Adıge Devlet Pedagoji Enstitüsü» nde Adıge edebiyat dili ile bölgedeki Adıge edebiyatı okutulmaktadır. Anlaşılacağı gibi, bu sonuncu kuruluşlardan Adıge okulları için gerekli anadili ve edebiyatı ders öğretmenleri yetişmektedir.

Kafkasya'da Adıge yazarlarını içine alan üç devlet kuruluşu vardır:

1 — Nalçik'te «K-BÖSSC Yazarlar Birliği», yayın organı, iki aylık ve Kabartay edebiyat dilinde «Oşamah»,

2 — Çerkessk'te RFSSC Yazarlar Birliği'ne bağlı «Karaçay-Çerkes Yazarları Örgütü».

3 — Maykop'ta RFSSC Yazarlar Birliği'ne bağlı «Adıge Yazarları Örgütü», yayın organı üç ayda bir yayınlanan Adıge edebiyat dilinde (K'emguyca) «Zekoşniğ».

Adıgece gazeteler parti tarafından yayınlanır: Nalçik'te «Lyenin gögu), Çerkessk'te «Çerkes pej», Maykop'ta «Sotsyalisticeske Adıgey».

Daha küçük yayın organları, örneğin okul, gençlik ve bucak (rayon) gazeteleri de vardır.

Dış ülkelerden İsrail'in Kfar-Kama köyünde zaman zaman Adıge edebiyat dilinde bir dergi yayınlanır. Bundan başka Hollanda (Leiden Üniversitesi), Fransa ve benzeri birkaç ülkede Adıgece üzerine zaman zaman çalışmalar da bulunan üniversite çevreleri de vardır. Ancak, buralarda dar kadrolarla ve sınırlı maddi olanaklarla çalışılmaktadır, dolayısıyla etkinlikleri azdır.

ADIĞECE ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN NİTELİĞİ

Adıgece üzerine bilimsel çalışmalar, Adıgelerin 1920' de özerkliğe kavuşmasıyla SSCB'nde resmîlik ve süreklilik kazanmıştır.

Genel olarak, Kafkasoloji ile ilgilenenler Adıgece ile de -az ya da çok- ilgilenirler. Örneğin, Adıgeler dışındaki diğer Kafkas uluslarının (Abhaz, Gürcü, Çeçen, vb.) kendi dil enstitüleri, Adıgeceyi kendilerini ilgilendirdiği ölçüde incelemektedirler. Dolayısıyla, buralarda Adıgeceye çok az yer verilmektedir.

Adıgeceyi inceleyen asıl kuruluşlar, yukarıda belirtildiği gibi, Moskova, Maykop, Çerkessk ve Nalçık'tedir. Buralarda Adıgece ile ilgili olarak yeni gramer incelemeleri, büyük sözlükler, dil sorunları üzerine bilimsel yazıları içeren dergi, broşür ve kitaplar yayınlanmaktadır. Bilimsel yazılar genellikle Rusça, çok az olarak da Adıgece yayınlanmaktadır. Rusça önemli yayınların, örneğin Fransızca ya da İngilizce, Adıgece önemli yayınların da bazen Rusça özetleri yayınlara eklenmektedir. Buna, pratik kolaylık ve enstitüler arası ilişki kurma açısından gereklilik duyulmaktadır. Ama, bellidir ki, göçteki Adıgelerin dilbilimcisi olmayanları ve Rusça ya da bir batı dilini bilmeyenleri bu yayınlardan yararlanamamaktadırlar. Yani sorun, herşeyin

başında bir uzmanlık; ve Rusça, Fransızca ya da İngilizceyi de bilme sorunudur.

Buradaki amacımız dilin yapısı gibi teknik sorunlar üzerinde durmak değildir. Buna, en başta dilbilimcisi olmamız engeldir. Amacımız, genel durum ve yapılanlar hakkında özet bilgiler vermektir.

Kafkasya'da Adıgelerin kendilerinin yaptıkları dilbilimi çalışmaları bu son yıllara dek oldukça azdı. Hollanda Leiden Üniversitesinden R. Smeets'e göre, bunun başlıca nedeni, Adıgelerin folklor derlemelerine öncelik vermiş olmalarıdır («YAMÇI», No. 6). Biz, bu görüşü paylaşmıyoruz. Elbette folklor derlemelerinin çalışmalarda bir payı olmuştur. Ama, bize göre ana neden, yetişmiş dil uzmanlarının azlığı idi. Dil konularından haberdar olanlar, dil uzmanlığının zorluğunu, deneyimli eleman yetiştirmenin uzun zamanları alacağını bilirler. Gerçekten, basit okuma-yazma sorunu bile, AÖB'nde 1931'de, diğer bölgelerde 1941'de çözümlenebilen toplumlarda, yerden mantar biter gibi, birden bire dilbilimcilerinin yetişmeyeceği bellidir. Dolayısıyla, başlangıçta Adıge aydını sayısı çok azdı ve tecrübesizdi; böylesine dar ve yetersiz bir kadro da büyük çalışmalarda bulunamazdı.

Bu nedenle, Adıge enstitüleri, R. Smeets'in de belirttiği gibi, oldukça kolay ve aynı zamanda gerekli olan folklor derlemelerini bu arada gerçekleştirmişlerdir. Gerçekten de Adıge folklorunun derlenip arşivlenmesi ve yayınlanması işleri uzun yılları almıştır. Örneğin, folklorun sadece bir bölümü olan Nart destanının toplanması, arşivlenmesi ve sonra da yayınlanması işleri en son 25 yılda gerçekleştirilebilmiştir.

Adıge ulusal kültürünün ve onun bir parçası bulunan dilbilimi ile edebiyat ve sanatın yeni baştan kurulması işleri büyük ölçüde folklorla da bağlıydı. Yazı bırakmamış bir halkın kültürünü yeni baştan ve çağdaş ölçütlere göre

inşa etmede en gerekli gereçlerden birisi de folklordur.

Sonuç olarak, uzun uğraşlardan sonra, büyük folklorik gereçler toplanabilmiş, bu arada da dil uzmanları ve Adıge aydınları yetişmiştir.

Adıge dilbilimcileri bu sayede, özellikle bu son yıllarda artan sayıda ürünlerini arka arkaya sunmaya başlamışlardır. Sırf dil üzerine makale ve yazılara artık gündelik basında bile rastlanmaktadır.

Bu gelişme, sadece dil alanında değil, edebiyat dahil kültürün hemen her kesimi için sözkonusudur.

Adıge dilbiliminden tarihsel olarak sözetmek gerekirse, en büyük çalışmayı, Rus asıllı Sovyet dilbilimcisi Prof. N. YAKOVLEV koymuştur. Tanınmış ilk Adıge asıllı dilbilimci de Davut AŞMAHAF'tır.

Şu anda, yabancı dilbilimcilerinin önemli bir uğraş alanı, önce, Adıge, Vubih ve Abhaz dillerinin eski biçimlerini çıkararak, bu temel üzerinden Batı Kafkasçayı (ya da Nartçayı) yeniden inşa etme işidir. Doğu ve güney grubu Kafkasçaları da inşa edildikten sonra, sıra Kafkas dillerinin ortak kökeninin çıkarılmasına gelecektir. Konumuz açısından, bu iş için, önce Abhaz-Çerkes dillerinin lehçe sözlükleri üzerinde çalışılmaktadır. Örneğin, Hollanda Leiden Üniversitesi «Şapsığ» ve «Bjeduğ» sözlüklerini hazırlamaya çalışmaktadır. Yine Paris'te Prof. G. Dumezil, Vubih dili üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Benzer bir çalışma, Norveç Oslo Üniversitesince de sürdürülmüştür.

Adıgelerin dil çalışmaları ise, daha çok kendi dillerinin teorik ve pratik sorunlarına yeni çözümler getirme amacını taşımaktadır. Dolayısıyla, yabancılarla Adıgelerin çalışmaları bir noktada, yani birbirine yardımcı olma ve daha ilerilere yönelmede birleşmektedir.

Not : «KKD» — Kafkasya Kültürel Dergi.

BÖLÜM : II

ADİGE EDEBİYATI (YA DA «EDEBİYATLARI»)

Adıge dilinde (bu arada herhangi bir Adıge lehçe ve şivesinde) yazılmış ve sanatsal değeri olan yazılı ürünlerin toplamı ile ortaya çıkan edebiyata Adıge edebiyatı (A. edebiyatları) denir. Bu tanım, genel bir tanımdır.

Aslında, bu tanım eksiktir. Özel durumlar nedeniyle açıklamalar gerektirmektedir. Adıgelerin 1920 yılı öncesinde, öz olarak, yazılı bir yaşamları yoktu. Daha açık bir tanımla «Adıge edebiyatları»nın doğuşu, 1920 ile birlikte ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla «Adıge edebiyatları» sözü bilinerek kullanılmıştır.

Çünkü, göçü katmadan yalnız Kafkasya'dan sözedecek olursak, birbirinden ayrı üç farklı bölgede üç ayrı Adıge edebiyatı bulunmaktadır: «Adıge», «Çerkes» ve «Kabartay». Bu edebiyatlar, bölge ve lehçe (diyalekt) farklılığından doğmuştur. Bunları tanımlamada terminolojide tam bir birlik sağlanamamıştır. Örneğin, Sovyet genel terminolojisi ve dış dünya, bu edebiyatları, «Adıge», «Çerkes» ve «Kabartay» adı altında tanımaktadır. Ki, her biri ayrı bir edebiyatı anlatır. Buna göre, günümüzde, Adıge edebiyatı denildiğinde «Adıge Özerk Bölgesi»ndeki (AÖB), Çerkes edebiyatı ile «Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi»ndeki (K-ÇÖB), Kabartay edebiyatı denilmekle de «Kabartay-Balkar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti»ndeki (K-BÖSSC) Adıgece yazılmış ayrı ayrı edebiyatlar anlaşılmaktadır.

Ancak, her üç bölgenin her biri, kendisi için «Adıge» ve «Adıge edebiyatı» adını kullanmakta (çoğu hallerde),

diğerlerini de bölge adı ile anmaktadır. Karışıklığın önemli nedeni buradan doğmaktadır. Ama, her üçünü birden tanımlamada, genellikle, «Adıge edebiyatları» (etnik anlamda da, «Adıge halkları» gibi) terimi kullanılmaktadır.

Bu nedenle, biz de, kavram karışıklığına yolaçmamak için «Adıge edebiyatları» terimini yeri geldikçe kullanmayı daha uygun görmekteyiz.

Adıge edebiyatı (AÖB.ndeki edebiyat) K'EMGUY, Çerkes (K-ÇÖB.ndeki Adıge edebiyatı) ve Kabartay (K-BÖSSC ndeki Adıge edebiyatı) edebiyatları da KABARTAY diyalektlerine dayanmaktadırlar (Ayrıntıya girildiğinde Adıge edebiyat dili temelinde K'emguy lehçesine dayanmakla birlikte Bjeduğ, sonra sırasıyla Abdzah ve Şapsığ gibi lehçelerden de genişçe yararlanmaktadır. Kabartay edebiyat dili de, temelinde Kabartay diyalektinin Büyük Kabartay ya da Baksan Ağzı'na dayanmakla birlikte diğer Kabartay lehçeleri ile Besleney lehçesinden de yararlanmaktadır. Ayrıca Çerkes ve Kabartay edebiyatlarında az sayıda farklı sözcükler de kullanılmaktadır). Bu nedenle «Kabartay-Çerkes edebiyatı» adıyla da karşılaşmaktayız. Bundan da şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Bölgesel olarak üçe ayrılan (Adıge, Çerkes ve Kabartay) Adıge edebiyatları, edebî lehçe yönünden ikiye («Adıge» ve «Kabartay - Çerkes») inmektedirler.

Göçü ayrı tutuyoruz: Çünkü, geçmişte yapılan tüm uğraşlara ve halen de sürdürülen birtakım çalışmalara karşın, yaşayan bir Adıge edebiyatından söz edebilecek durumda değiliz.

1920 öncesi edebiyatı, özel durumlar dışında, kalın çizgileri ile böylesine bölünecek bir belirginliğe yolaçacak bir gelişim düzeyine ulaşamamış olduğundan ayrı özellik taşımaktadır. Bu nedenle, 1920 öncesi için, daha çok, «Adıge edebiyatı» deyimini kullanabiliriz.

Adıge edebiyatını, bilimsel anlamda tanımak, yer yer özel açıklamaları gerektirdiğinden sık sık açıklamalara başvurmayı zorunlu gördük.

Toparlarsak, iki ayrı edebî lehçede yazılan üç ayrı bölge edebiyatı vardır. Abaza-Abhaz, Karaçay-Balkar, Nogay, Oset, Çeçen ve İnguş gibi diğer kardeş Kuzey Kafkasya halklarının edebiyatları bu tanımlamanın tümüyle dışındadırlar. Onların, dil ve bölge yönünden Adıge edebiyatları ile hiçbir ortak yanları bulunmamaktadır.

Tekrarlarsak, «Adıge edebiyatları» terimini kullandığımızı, bu terime «Adıge», «Çerkes» ve «Kabartay» bölge edebiyatlarının girdiğini söyleyeceğiz. Her üçü de ortak bir tarihsel gelenek ve göreneğe (Adıge folkloruna) dayanmakta olup «Çerkes» ve «Kabartay» edebiyatları aynı yazı dilini (lehçeyi) kullanmaktadırlar.

Adıge edebiyatının asıl kaynağı Adıge folklorudur. Folklorun yerinin büyük olması nedeniyle, tanıtmaya işine, Adıge folkloru ile başlayacağız.

ADIGE FOLKLORU VE EDEBİYATLA İLİŞKİSİ

Konumuzla ilgili olarak, Adıge'lerin geçmiş tarihleri boyunca ağızdan ağıza anlatarak günümüze getirdikleri sözlü ürünlerin tamamı Adıge folklorunun bir kesimidir. Bu kesim Adıge folkloru, Adıge yaşamının ve bu yaşam boyunca doğmuş bulunan Adıge kültürünün pek değerli bir parçasıdır.

Zaman zaman, Adıge folkloru yerine, sözlü halk ürünleri, halk geleneği, sözlü ürünler ve sözlü halk yaratısı gibi terimler de kullanacağız. Sözlü sanat ürünleri, sözlü edebiyat ürünleri gibi terimleri de kullanabiliriz. Çünkü, böylesi terimlere başka halklarda da rastlanmaktadır ve Adıge folklor ürünlerinin sanırım önemli bir bölümü söz, yazı ve başka yollarla tesbit edilmiş bulunmaktadır. Bu

nedenle, bu terimleri Adıge folkloru karşılığı kullanabiliriz.

Ancak, biz folklorun tamamını değil, edebiyata ilişkin olan parçasını esas almaktayız.

Adıge folkloru, tüm Adıgelerin ortak malıdır. Hangi lehçede ya da ağızda söylenmiş olursa olsun, bu gerçek değişmez. Bu nedenle, tüm Adıge edebiyatlarının çıkış yeri de Adıge folklorudur.

Ortak anadilinde okuması ve yazması olmayan tüm yeryüzü halklarında (aşiret ya da milliyetlerinde) olduğu gibi, 1920'de özerklik elde edilene ve anadilinde yazıya geçilene dek, Adıgelerin santsal yaratıcılık yönünden ellerinde bulunan biricik ana olanak folkloru. Adıge halkının geçmişteki yaşam kavgası, mutluluk yolundaki özlemleri, Adıgelerin masallarında, öykü ve türkülerinde (vored'lerinde) dile geliyordu.

Bir ulusal edebiyat yaratma göreviyle yükümlü bulunan ilk Adıge yazarları, diğer komşu ve kardeş hakların yazarlarından örneklenerek yazmaya ve ustalaşmaya çalışırken, edebî yaratıcılıklarında, Adıge folklorunun büyük bir yeri bulunmaktaydı. Ki, folklorun zenginliği ile burjuvaca dış özentî ve aktarmalardan kaçınılmış olması, Adıge edebiyatlarının özgünlüğünde - ulusal özgünlüğünde - ana etken de olmuştur.

Adıge halkının (milliyetinin) yüzyıllar boyunca yarattığı, Adıge emekçilerinin gerçek özlemlerini sergileyerek yansıtan ve Adıge emekçi insanına özgü en güzel sözlerin parıldadığı Adıge sözlü ürünlerinde üstün bir sanatsallık vardı. Adıge sözlü ürünleri toplumsal ve siyasal yönlerden de açık, anlamlı ve çarpıcı bir kuruluşa sahiptiler. Dolayısıyla, Adıge yazarlarına düşen görev, bu sözlü kültürde mevcut olan **demokratik** ve **toplumcu** öğeleri bulup almak ve bunları halk kitlelerinin hizmetinde olacak bir biçimde ve edebî bir planda geliştirmektir. Bunu yaparken, yeni

edebiyatı, gerici burjuva kültürünün karşısında emekçilerin emrinde bir ideolojik silâh haline getirmek ana amaçlardandı.

Adıge edebiyatı (-edebiyatları-) ve bu edebiyatın yaratıcıları (-yazarları-), daha işin ilk adımında işte böyle sine görevleri üstlendiler. Adıge folkloru, bu görevin yerine getirilmesinde, Adıge yazarlarının ana esin kaynaklarından ve dayanaklarından biri oldu. Gerçekten de, Adıge folklorunun yapıtları, türkülerden (-vored'lerden-) hayvan masallarına dek toplumsal konuları içeriyorlardı. Yani, emekçi halktan yana bir öze donanmışlardı. Örneğin, Rusçaya çevrilerek yayımlanan bir Adıge masal kitabını okuyan büyük Rus-Sovyet yazarı Maksim Gorki şöyle yazmıştı : «Bu okuduklarımin gösterdiklerine göre, Adıge masallarını ilginç ve değerli kılan şey, bu masalların başka halkların masallarında bulunan motifleri taşımalarıdır... Tavşan, tilki ve başkan yardımcısı kurt üzerine olan masal gerçekten ilginç - hayvanlar üzerine masallarda görülme-yip de onda bulunan özellik, hayvanların insanlara özgü toplumsal işleri yapmalarıdır... Adıge masallarının değerini arttıran bir başka husus da, iyinin kötüye üstün gelmekte olmasıdır. Bu özellik, halkın umutlu ve sağlıklı olduğunun kanıtıdır («Adige taurıxher», Miyequape, 1947; A. M. Gorki'nin mektubu).

Gerçekten de, söylendiği gibi, Adıge folkloru, alıntileri ile helâl yaşamlarını sürdüren Adıge köy emekçilerinin sürekli bir düşünsel ve ideolojik silahı olma durumundaydı. Bu silah, şimdi, Adıge edebiyatlarının doğuşu ile birlikte, çok daha etkin ve bilinçli bir hale gelmiştir.

Adıgelerden, 1917 Ekim sosyalist devriminin getirdiği bir ürün olarak özerklik kazanılmazdan önce de, bir yazı dili yaratmak için Anayurtta ve göçte uğraş verenler çıkmıştır. Bu yurtseverler, Adıge halkının saygın evlâtları, Adıge halkınca her zaman için saygıyla anılmaktadırlar. Ama

bunlar, yüce amaçlarının hiçbirini gerçekleştiremediler. Bunun gibi, tek tük bazı Adıge aydınları da Adıgeler üzerine Rusça, Türkçe ve başka dillerde yazılar yazdılar, kitaplar bastırdılar. Sözel, Hangeriy, Adıgelerin yaşamı, gelenekleri ve toplumsal ilişkileri üzerine 1840'larda Rusça yazdığı yazıları ile büyük bir ilgi toplamıştı. Bundan başka, Sultan Kaz-Bek'in yazdıkları da yayınlanmış, Puşkin ve Belinski, kendisinden övgüyle söz etmişlerdi. Daha başkalarından da sözedilebilir; ama tüm bunlar bir Adıge edebiyatının doğmasında temel olma işlevi taşıyamadılar. Adıge halkı okumasız, yazmasız, eğitimden uzak ve sömürücü elinde soluyamaz durumdayken, öylesi bir dönemde böylesi çalışmalardan bir sonuç çıkmıyordu; halk, yine kendi karanlık yaşamını sürdürüp gidiyordu.

Ama, Sovyet devriminden sonra, Partinin «ulusların kendi geleceklerini saptaması hakkı» ilkesi gereğince 1920'de sosyalist yönetimin kurulduğu bölgelerde özerkliğe kavuşulduktan sonra, Adıge halkının (-halklarının-) kendi kültürünü kendisinin geliştirmesi için alabildiğine olanaklar doğdu. Böylece, özülle (içeriğiyle) toplumcu, biçimiyle de ulusal olan yeni Adıge kültürü içerisinde Adıge halklarının da edebiyatları doğdu (Daha geniş bilgi için bk. «Adıge sowyetske literaturer ya VII-VIII klassxem apaye», Miyequape - 1969).

Daha aşağılarda genişçe ele alacağımız bu edebiyatların kaynaklanma yeri, şimdi göreceğimiz Adıge folklorudur.

ADIGE FOLKLORU ÜZERİNE BİLGİLER

Edebiyatı bulunan ulusların edebiyatının ve basınının gördüğü işleri ve görevleri yerine getiren ve Adıge halkının güçlü bir ideolojik silahı olan sözlü halk yaratıcılığı 1920'lerdeki özerklik dönemine dek gelebilmişti. Genç Adı-

ge yazarları işte bu sözlü gelenekten alabildiğine yararlandılar.

Tarihsel olarak, Adıge halk geleneği Milât öncelerinden 20 nci yüzyıla dek uzanan uzun bir dönemi temsil ediyordu. Anlaşılabileceği gibi, bu geleneğin yaratıcısı halk ve özellikle halkın sanatçıları olan «geguak'o-usak'o» grupları, yani «geleneksel halk şarkıları ve dansları toplulukları»dır. Bu topluluklar, profesyonel sanatçılardan oluşuyorlardı. Bir toplulukta çeşitli yerli çalgıları (enstrümanları) çalan ustalar (genel terim olarak: «pşinauxer»), ozanlar («uıakvoxer» ya da «ğibzeısxer»), halk şarkıcıları («ueredaoxer») ve iyi oyuncular («qefakvoxer» ya da «qecuakvoxer») yer alırlardı. Nefesli enstrümanları çalanlara da «sırınapşe» (borucu, flütçü), «qamılapşe» (kaval çalan), «qereqamılapşe» (bir başka tür kaval çalan) ve «naqırıpşe» (ney çalan) gibi adlar verilirdi. Adıge halkı, bu sanatçılarına erişilmez bir ölçüde saygınlık duyardı.

Adıgeler arasında sanata ilgi, yaşamın vazgeçilmez bir parçası gibiydi ve ilgi, geguak'o-usak'o toplulukları ile sınırlı değildi. Kadınlar başta olmak üzere, her yörede ve her köyde amatör sayılabilecek çok sayıda sanatla ilgilenen kişiler bulunurdu. Bunlar ustalaştıkça ve gerektikçe hemen topluluklar oluşturlardı.

Adıgelerde düzenlenen en büyük sanat gösterilerine «gegu» (danslı toplantı) denirdi. Gegu törenleri düğünlerde (nısaşe), gelin almada (nıse qaşe), savaşlarda, at yarışlarında, güreşlerde, konuk ağırlamada, iş esnasında ve hayatın birçok başka alanlarında, örneğin İslamiyet öncesi dinsel törenlerinde («thetlevu») düzenlenirdi. Yerel farklılıklara karşın «gegu'yu» yönetenlere «geguak'o» ya da «hatıyak'o», dans edenlere de «geguak'o» ya da «qefak'o» («qecuakvo», «qyecvakvo») gibi adlar verilirdi. Çünkü, oyunu yöneten «geguak'o» aynı zamanda oynayabildiği

gibi, profesyonel olmayan kişiler de oyunu yönetebilirlerdi.

Profesyonel topluluklar, ülkeyi durmaksızın köy köy dolaşırlar, bildikleri en güzel şeyleri halka öğretirler, gördükleri her şeyi de öğrenmeye çalışırlardı. Böylece, tüm yönleriyle sanat, ülke çapında yaygınlaşırdı. Örneğin, Kabartay bölgesinden (Kabartaye) bir türkü (vored), kısa bir süre sonra Şapsığ lehçesine çevrilerek Şapsığ ülkesinde (Şapsığe) söylenmeye başlanırdı.

Böylesine profesyonel halk toplulukları dünyanın pek az ülkesinde görülmüştür. Örneğin, Kafkasya dışı doğu toplumlarında bu durum, birçok yönden, kısıtlılık içindeydi ve bu denli gelişememişti. Doğulu gezginci ozanlar, yönetimi açıktan eleştiremez, yönetime ve hakim sınıflara övgü düzmek, aşk ve kahramanlık şiirlerini dile getirmekle yetinirlerdi. Çünkü, oralarda çok daha yasakçı ve kısıtlayıcı düzenler vardı. Bundan, istisnaların bulunmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Örneğin, bir Pir Sultan Abdal sözünü esirgememekte çok daha yürekli çıkmıştır, ama bedelini hayatıyla ödemiştir.

Despotizmin hüküm sürdüğü doğu toplumlarında, sanatçı toplulukları, daha çok saraylarda ve nüfuzlu kişilerin konaklarında toplanmışlar ve üst sınıfın emrinde hizmet görmüşlerdir.

Ama, anlaşılacağı gibi, Adıge sanatçı toplulukları istisnalar dışında, üst sınıftan kişilerin ve yöneticilerin değil, (çünkü Adıgelerde halk egemenliği vardı), emekçi halkın emrinde olmuşlardır. Buna şöylesine bir örnek verebiliriz: Despotik doğu toplumlarında ülkeyi yöneten sultanı eleştirmek, hele sultan başta ise, sanatçı için olanaksızdır. Adıge sanatçısı için ise böyle bir sorun yoktur. Çünkü, yerel ataerkil köleciliğe ve yarı-feodalizme karşı, tüm Adıge ülkeleri düzeyinde **egemenlik temelinde halk çoğunluğundadır** ve sanatçının arkasında, en güçlü olan halk

vardır. Dolayısıyla, zalimleri, korkakları ve kötüler kim olurlarsa olsunlar, yaptıkları ile birlikte ve ad söyleyerek şarkıya (vored'e, gıbze'ye) katarlardı. Ölçü, olsa olsa halk beğenisiydi. Böylesi bir özgürlük ortamında, sanatçı, düşmanı da nesnel (objektif) açıdan ele alırdı. Düşman satlarındaki yığıtleri ve örnekçe davranışları yüceltir, tüm bunları ders alınması açısından bir bir sayarlardı. Bu, işin bir yanıdır.

İşin bir de öbür yanı vardır: Halk beğenisi ile sınırlı kalmak, bir yerde, gelişimin bir noktasında takılı kalmayı, yani ilerleyememeyi de içerebilmektedir. Bundan biraz sonra sözedeceğiz.

Adıge sanatçısının ele almadığı konu ve karışmadığı sorun olamazdı. Toplumsal yaşamın her kesimi ona açıktı. Adıge sanatçısı karşısında derebeyleri (pşı ve vork'lar) dahil herkes saygılı olmak durumundaydı. O'na saygısız davranacak biri, kısa bir süre sonra adının şarkılara geçtiğini ve tiksintiyle anıldığını görürdü. Sözün kısası, sonuç, ülkeden kovulmaya ve hatta daha da ötelere varabilirdi.

İş olumsuz yönden ele alındığında, Adıge sanatçıların okumamış kişiler olmakla, toplumun o anki durumuna uymak ya da onu bir ölçüde etkilemek dışında öncü görevler taşıyamadıkları görülür. Kuşkusuz, çok güçlü ve etkin halk sanatçıları da çıkmıştır. Ama, ölçü böyle olduktan sonra durumda büyük değişme olmazdı. Halk sanatçılarının sanatları, çağdaş anlamıyla, gelenekçi ve tutucuydu. Toplumun yapısında meydana gelecek büyük değişikliklere ayak uydurabilecek özellikleri yoktu. Örneğin, 20 nci yüzyılda, emperyalist çağda, göçteki ülkelerde sanatçıların direnişi bir kuşaktan öteye varamamış, tasfiye olmuşlardır. Ayrıca bilinçsiz ve tutucu halk beğenisi ile yetindiklerinden ulusal yazı dilinin gerekliliği gibi çağdaş bilinç örneklerinden yoksundular. Dolayısıyla, halk beğenisi her zaman için yeterli değildir. Çünkü, çağdaş anlam-

da eğitimsiz ve zamanlarının çoğunu çalışmaya, pek azını da sanata ayırabilen halk kitleleri basit ve kolay bir beğeni ile yetinebilirler. Sanatsal estetiğin büyük gelişimleri, bir eğitim ve bilinç sorunudur. Toplum, ancak, uzun erimli ve plânlı çalışmalar sonucu üstün estetik beğeni düzey ne eriştirilebilir.

Bu açıdan folklor, ne denli zengin olursa olsun, bir tiyatronun, operanın ve edebiyatın yerini tutamaz. Gerçekten de, Adıge folklorundaki yaratıcılık, gelişimin bir noktasında, yukarıda söylendiği gibi, takılı kalmış gibidir. Birçok yönüyle çok güzeldir, ama «zamanımızın da çok gerisindedir». Onunla yetinmek, «mimarlar taş örme tek gözlü ev yapmayı öğretmek, çimento kullanmayı ve betonarmeyi öğretmemek gibidir». Yani, gelişime ayak bağı olmaktadır.

Ama, Adıge halkının başka olanağı bulunmadığı sürece, bundan başkası da yapılamazdı. Dolayısıyla, herşeyi kendi bütünlüğü ve yapısı içerisinde değerlendirdiğimizde, Adıge sanatçısını suçlamak yersizdir.

ADIĞE FOLKLORUNUN KAYNAĞI VE ÜRÜNLERİ

Adıge folklorunun kaynağı, mitolojik inançlar ve bunlarla giriftleşmiş halk yaşantısıdır. Bu yaşantıdan çıkma ilk folklorik ürünler, muhtemelen İŞ TÜRKÜLERİ («Of uerexer»)’dir. Bu türküler doğuran, yapılan iştir, türkülerin işlevi de yapılan işi kolaylaştırmaktır. Bu türküler, yakın yıllara değin Düzce köylerinde ve şimdilerde de Samsun - Çarşamba köylerinde mısır (nartıf) çapalarında toplu gruplarca söylenmektedir. Mitolojik görüntü taşıyan bu türkülerin ardından GELİNALMA («Nise qaşe») türküler gelmektedir. Bunlar da, göçte, birçok yörelerde halen söylenmektedirler.

Folklorik Adıge dünyası mitolojik bir boyuttur. Bu dünya’da insanlar ve bilinen canlılar dışında birçok mitik yaratıklar da yaşamaktadır: Çeşitli tanrılar ve mitik hayvanlar, dev (ini), İSP adlı cüce insanımsılar, orman adamı (mezıv) ve yarı orman insanları (mezıvınıqo), ejderhalar («blağ», «şegible»), büyücü vudular («uidı», «neğuçvıts», «cuxhohakvo», vb.), cadılar, periler (psıxho pcace) vb.

Gökle yerin birleştiği bir boyuttaki tüm karalar, sular, yeraltı, su altı ve ölümler ülkesi Adıge mitolojik dünyasını oluşturmaktadır. Bu dünyada gerçekleştiğine inanılan olaylar folklorun konusudur ve «Ori’uate» (orivuate) denilen Adıge söylentisinde yer almıştır.

Söylentiler, Adıgelerin, tarih sırasıyla, «Avcılık ve Toplayıcılık», «Yerleşik Tarım ve Evcil Hayvancılık» dönemlerini anlatmaktadırlar. Bunları, daha yakın zamanlarda gerçekleşen tarihi olaylar, sosyal mücadeleler ve aile yaşamına ilişkin konular izlemektedir.

Sözlü geleneğin başlıca türleri çeşitli şarkı ve şiirlerle, bilmece, atasözü, masal, hikâye, tekerleme, vb.dir. Anlatımlarda sık sık mecaza («çveğçvetlibze»ye) başvurulur.

Sözlü ürünler içerisinde en geniş yeri halk destanı «Nartlar» tutmaktadır. Destan, en son, 1946-68 yılları arasında ABAE.nce toplanıp 7 ciltte 31 bölüm (sıklı) ve 707 metin (tekst) tutmak üzere 1968-71 yılları arasında AÖB.nin merkezi Maykop’ta bastırılmıştır.

Destan, çok eski ilkel toplum yaşantısını, anaerki aileden-babaerki aileye geçişi ve daha sonraki demokratik yaşayışı anlatmaktadır. Setenay-guaşe, Savsırıko, Şebatiniko, Peterez, Şevay gibi kadın-erkek kahramanları aile getiren ve bu kahramanların çoğunun yaşamlarını konu edinen bölümler destanı oluşturmaktadır.

Adıge halk destanı («Nartlar»), anlaşılacağı gibi, Milât öncesindeki sınıfsız toplumu anlatmaktadır, yani çok es-

kidir. Dili de çekicidir, şarkı (vored), şiir (pşinatlı) ve düz anlatım karmasıdır. Birçok yönleriyle eski Grek destanları «İliada» ve «Odysseus»u andırmaktadır. Gerçekten, yapılan son araştırmalar, Adıge ve Grek destanları arasında ilişkiler olduğunu da kanıtlamıştır (A. Hadeğalıv, «Nartxer adıge epos», Miyequape, 1968, cilt I, Giriş Bölümü; A. M. Gadagatl, «Geroiçeskiy epos 'Narti' i ego genezis», «Krasnodar, 1967).

Destan hakkında KKD.nde (Kafkasya Kültürel Dergi), özellikle 39-42 özel sayısında ve daha başka yayınlardan, kısmen «Yamçı» da ve «Nartların Sesi»nde Türkçe bilgiler bulunabileceğinden, biz burada, bu kadarlıkla yetineceğiz.

Adıge folkloru da, en geniş bir biçimde, Türkçe KKD.nin 39-42 özel sayısında tanıtılmıştır. Dolayısıyla, burada konuya kısaca değinmekle yetineceğiz.

Adıge folklorunda, tanrılar üzerine halk anlatımları geniş yer tutmaktadır. Adıgeler, tanrılardan yer tanrılarını («Mezithe», «Thegeledj», «Amış», «Axın», vb.ni) kendilerindenmiş gibi sever ve sayarlardı. Gök tanrılarından («The», «Zeuathe», «Sozerihe», «Psathe», «Şible», vb.den), örneğin Yıldırım Tanrısından («Şible»den) çok korkarlardı. Ayrıca Deniz ve Irmak tanrı ve tanrıcaları da vardı.

«Adıge bilmeceleri, genellikle, insanca evcilleştirilmiş hayvanları, iş aletlerini ve ev eşyalarını konu edinmişlerdir». Adıge atasözleri de, toplumsal yaşamın hemen her konusuna erişmektedirler.

Adıge halk hikâyeleri («xhice», «xhibar», «taurıxh»), birer düzyazı örneği olup bir geleneğe bağlıdırlar; hikâyelerin kaynağı «insan yaşantısı ile insan özlemleri»dir. Bir incelemeye göre, Adıge halk öyküleri beş bölüme ayrılmaktadırlar: 1 — Bitki ve hayvan hikâyeleri, 2 — Masallar (pşise'ler), 3 — Macera, kız alma ve mal-mülk edinme,

4 — Tarihsel konulu efsanevi hikâyeler, 5 — Toplum yaşamı üzerine hikâyeler («Adıge Edebiyatı», KKD, No. 39-42).

Bu hikâyelerden özellikle ev içi ve dışı yaşamından sözedene, yani toplum yaşamı üzerine öyküler Adıge folklorunda en geniş yeri tutmaktadır. Bunlar, toptan, Adıge edebiyatında, daha kuruluşundan başlayarak, düzyazı türlerinin hızla gelişmesinde önemli etkinliklerde bulunmuşlardır.

Hikâyelerde anlatılan konular, bir yandan halk şiirinde de (pşinatlı) yeretmiştir. Sözlü ürünlerin gerek şiir ve gerekse düzyazı örnekleri yönünden zengin olması, toptan ele alındığında, kuşkusuz, yeni Adıge edebiyatlarının güçlü bir temel üzerinde gelişmesinde yardımcı olmuştur.

Çok çeşitli ve değişik konulara değinen sözlü türler, aynı zamanda bir tarih sırasını da izlemektedirler. Gerçek dışı ve fantastik yanları atıldığında, geride, tarihe ve birçok olaylara ışık tutacak gerçekçi ve güçlü bir öz kalmaktadır. Halkın tarihini, gerçeğe en yakın bir biçimde anlatmaktadır, yani «yalancı» değil, sosyalist eleştirmenlerin de kaydettiği gibi, «gerçekçi» dirler (A. Şorten, «Qeberdey literaturem i txıdem teuxua oçerkxer», Nalşık, 1965, s. 33).

Adıge folklorunda, «savaşı iyileyen, savaşa yakaran bir tek örnek dahi yoktur. Bu durum, halkın temiz ve hastalıksız bulunduğu sağlam bir kanıttır» (age, s. 45). Adıge sözlü ürünlerinde, egemenlere ait istisnalar dışında, ırkçı ve insanlık dışı öğeler de yoktur.

Kahramanlık üzerine sözlü ürünler, özellikle X. yüzyıldan başlayarak duruluğa kavuşmaktadırlar. Bunlar içerisinde, en ustaca anlatımı olanlar «Aydemirkan», «Keç'as», vb. üzerine olanlardır. Ama, birkaçı dışında, hikâyeleri verilmeden sırf şarkı ile olay anlatılamamaktadır. Bu nedenle, birçok sözlü ürünler birer düzanlatım ve şiir karması durumundadırlar.

18-19 uncu yüzyıllarda Adıgelerin Çarlık rejiminin kolonyalizmine karşı verdikleri Kurtuluş Savaşı üzerine olan sözlü ürünler çok üstün ve insancıl özellikler taşımaktadırlar. Bu konuda Kabartay (-Adıge-) yazarı Askerbi Şorten'in yazdıkları şöyledir : «Önce bir husus bilinmelidir: O devirde (-18 ve 19 uncu yüzyıllarda-) söylenen halk şarkıları Adıgeleri Kabartaye, Çerkes ve Adıgey gibi ülke adlarına göre ayırmıyorlardı. Ulusa yönelik bir felâketi onlatan bir şarkı Kabartay, Çerkes (-Besleney-) ve Şapsığ gibilerinin hepsince de aynen karşılanıyordu. 'Felâket anında Bjeduğlar kardeştir' özdeyişi gibi, folklor da bu -milliyeti oluşturan- böylarin tümünü bir kalp, bir çehre ve bir ulus gibi ele almaktadır. Halk geleneği her zaman için insancılığa (hümanizme) ve evrenselliğe (enternasyonalizme) öncelik vermektedir... Söz gelişi, 'Elmişan ağlıyor, Haniy-psığo gözyaşları döküyor' adlı şarkı Kabartay, Bjeduğ, Abaza ve Çerkeslerde (-Besleneylerde-) bulunmaktadır. Şarkının hikâyesi de öz yönünden birbirine uymaktadır» (age, s. 45; tire içine alınanlar bize aittir).

Ulusallığın, insancılığın ve özellikle evrenselciliğin (enternasyonalizmin) birbirini tamlar olarak vurguladığı bu örneklerde, bölgesel farklılığın doğurduğu terminoloji karışıklığı da (günümüz açısından) görülmektedir. Örneğin, «Çerkes» ile anlatılmak isteneni K-ÇÖB.nde yaşayan Besleney kökenli Adıgeler, «Adıgey» adıyla da AÖB'nin Adıge halkıdır.

Şimdi de, yukarıdaki insancılık ve evrenselcilik üzerine iddiayı doğrulamak bakımından Şeban Kube tarafından 1950'lerde Ürdün'de Kual Hatko'dan derlenen Kurtuluş Savaşı üzerine iki halk şarkısını görelim. Şarkıların ilkinde, daha çok «Halkların Kardeşliği» ilkesi, ikincisinde de «Yurtseverlik» düşüncesi vurgulanmaktadır. İlki, «Thaçağ-Ormanı» (Thevyeg-mez) adını taşımaktadır :

«Rus ordusu, bizi, Thaçağ ormanlığındaki ülkemizden kovuyor. Bu büyük ordunun başındaki subaylar, erleri üstümüze sürüyorlar.../Özgürlükleri ellerinde olmayan erleri kılıçla (zorla) yönetiyorlar./Birliğinden kaçabilenlerin çokcaları bize katılıyorlar.../Konuk gibi bize sığınanlara, biz de kötü gözle bakmıyoruz./Bizler kan kardeşi (soydaş) olmasak da, bize karşı kardeşlik görevlerini yerine getiriyorlar./Başlarındaki komutanlarını bize yakalatırıyorlar./Bizden alınan tutsakları da esir kamplarından kurtarıyorlar.».

Burada halktan kişilerin haklı durumlarda zalimlere ve saldırganlara karşı nasıl kardeşçe bir enternasyonalist dayanışma ve birlik kurabildiklerinin sağlam örneği ve kanıtı verilmektedir.

«Anayurt Şarkısı» (Xekuzhım yı ğıbz) adlı ikinci şarkının sözlerinin o zamanki Adıge önderlerinden Hacı Gerandiko BERZEG'e ait olduğu rivayet edilmektedir. Şarkı şöyledir :

«Bu şarkıya başlandığında, hepiniz susunuz ve kulaklarınızı açınız, duyduklarınızı kalbinizde saklayınız. Biz, Kurtuluş Savaşını yitirdiysek de insanlığımızı yitirmeyiz. Düşman ordusu savaşı kazandıysa, kazandıranlar bizden çıkmıştır. 'Odun küskün paracdığı odundan başkası değildir', bizi paralayanlar da içimizden çıkmıştır. Yurdumuzu terketsek, ebediyen unutamayız. Boyunduruk altında yaşamak üzere kalırsak, düşman ordusunun bize edeceği kötülükler bellidir. Bize uygulanacak işlemlerden sonra, asla başımız dik gezemeyiz. Bugün için yurdumuzu terkediyor-sak da, amaçlarımızı terkedemeyiz. Ana gibi sevdiğimiz öz yurdumuzu gözümüz arkalarda terk ediyoruz. Gemideki gençlerden birçoklarının gözlerinden yaşlar dökülüyor. Bir türlü yurdumuzdan ayrılmaya yaşayamayarak koca denize atılıyorlar. Dalgalarla boğuşarak Kafkas toprağına yeniden ayak basıyorlar. Thaçağ ormanına dönüp son gerilla («hac-

ret») savaşını da veriyorlar» (Ş. Kube, «Adighe folklor», No. 3, s. 55, New-York, ABD).

Adiğe toplumu (-milliyeti-), kendi dünya görüşünü, en özgün biçimiyle, folklorunda yansıtmıştır.

Adiğe folkloru, engin bir hazine gibi, SSCB.nde devletçe toplatılarak, özerk bölgelerdeki bilimsel araştırma enstitülerinde arşivlenmiş ve önemli bir kesiminin de yayını tamamlanmıştır.

ADIĞELERDE YAZI

Kesin saptanabileni ile, Adıgelerin biri M.Ö. V. yüzyılda, diğeri de M.S. 16. yüzyılda olmak üzere iki dönemde anadilinde yazıları vardı («Adige txıbzem i txıde», s. 6, 12). Fakat, o dönemlerden günümüze kalanlar pek azdır. Araştırmalar sonucu, belki daha başka bulgular da elde edilebilecektir. Bu nedenle, biz, esas olarak, Adiğe yazısının ve edebiyat örneklerinin 19 ve 20. yüzyıllarda ortaya konulduğunu, başka kanıtlar getirlemediği sürece kabul etmek durumundayız.

Bu son dönemi, 1920 yılını esas alıp ikiye ayıracağız. 1920 öncesinde, ulusal yönlü çalışmaların bir parçası olarak verilen edebiyat örneklerine ve atılan bireysel adımlara karşın, bir «ulusal Adiğe edebiyatı» nın doğmuş olduğunu söyleyemeyeceğiz. Bu nedenle, asıl Adiğe edebiyatları 1920 sonrasında doğmuşlardır.

19. yüzyılın ilk bölümünün sonlarından 1920 yılına dek süren dönemin ürünleri içerisinde yer yer halka mal olmuş tek yapıt İstanbul'da 1916'da yayınlanan «**Adiğece Mevlit**» tir (Adıgabze mevlid). Bunun dışındaki yapıtlar ya yayınlanmakla kalmışlar ya da pek sınırlı bir aydın çevresinde ve geçici olarak tutunabilmişlerdir. Bu dönemin ürünleri topluca şöyle değerlendirilebilir:

1 — Edebiyatın kaynaklanma yeri folklordur ve ona sıkıca bağlıdır.

2 — Bu dönem edebiyatının ürünleri değişik yerlerde, değişik şivelerde ve çeşitli alfabelerle (kiril, arap, latin) yazıldı. Yazılanların ancak bir kısmı bastırılabilir.

3 — Bu dönem yazarları, sadece edebiyatla değil, folklor, dil ve tarih gibi konularla da ilgilendiler.

4 — Edebiyat ürünlerinin bir kısmı emekçi halktan, diğer kısmı da sömürücülerin ve sömürgecilerin dünya görüşünden yana tavır taşımaktadırlar.

5 — Bu edebiyatın ürünleri halkın okullarında okunan, kitlelere inen ve örgütlü olarak ele alınan bir yaşayan edebiyatın ürünleri durumunda değillerdi. Ancak, kısa süreli olarak ve zorlukla açılabilen özel örgüt ve okulların durumu ile, varlığı 1916-1955 yılları arasında devam eden Adiğece mevlit birer istisnadır (Adiğece mevlit, zaman zaman halen de halk arasında -göçte- özel olarak okunmaktadır). Ve bunlar da, geçici kalmıştır.

1920 ÖNCESİ EDEBİYATI

1920 yılı öncesi Adiğe edebiyatı üzerine yapılan çalışmalar henüz tamamlanmamıştır. Bu konuda okul kitaplarında, edebiyat tarihi araştırmalarında, dergi ve gazetelerde makale ve yazılara rastlanmaktadır. Ancak, son yıllarda, Kafkasya'da konuyla ilgili kitaplar da yayınlanmaya başlanmıştır. Örneğin, 1974'te Nalcık'te eleştirmen A. H. Hakuşe tarafından «**İlk Adiğe Yazarları**» adlı bir kitap yayınlanmıştır. Kitapta, şimdiye dek haklarında az şey bilinen yazarlardan Kaz-Geriy (1807-1863), Han-Geriy, Adil-Geriy (1821-1876), Hacı Nevtoko Şeril'iko, Umar Bersey ve Yuri Kazbek tanıtılmaya çalışılmıştır. Böylesi bilimsel çalışmaların çoğaltması ve toparlamalar yapılmasıyla boşluklar doldurulacaktır.

Biz, her türlü yanılma paylarını da göze alarak, şu özet bilgileri verebiliriz: Halk söylentilerinin ve Rusça belgelerin sunduklarına göre, muhtemelen ilk Adıge yazarı Şapsığ ülkesinde yetişmiş Hacı Nevtoko Şeril'iko'dur. Yazar, Rusça yazmış Adıge aydını Sultan Kırım-Geriy'in (1865 tarihli) ve yazar N. D. Pomandruyko'nun kayıtlarına göre Şapsığ soylusu Sefer-Bey Zani'ko'nun karıştı (munalifi) idi... ve «ileri görüşler taşıdığından ötürü onu köyünde sevmiyorlardı» (A. H. Hakvuace, «Yapere adige txakvu-exer», Naşık, 1974, s. 184). Burada, hemen her eski Adıge aydınının ulusal yazı yaratılmazdan önce karşılaştığı engellerden H. N. Şeril'iko'nun da nasibini aldığı anlaşılmaktadır. Gerçekten, şair, hazırladığı Adıge alfabesini ve okuma kitabını (1814), anadilini değil Arapçayı savunan mollaların ve sömürücü hakim sınıftan kişilerin baskısı karşısında yakmak zorunda kalmıştır (age, s. 184-185; ayrıca bk. «Adige sowyetske literaturer ya VII-VIII klassxem apaye», Miyequape-1969, s. 20; «Adige txıbzem i txıde», Naşık, 1968, s. 93). Ancak, H. N. Şeril'iko'nun, 1858'de ölen Sefer-Bey Zani'ko'yu yeren ve onun mezarı başında okuduğu bir şiirinin Rusça çevirisi 1865'te Sultan Kırım-Geriy tarafından yayınlanmıştır (age, s. 184-185). Bu çeviri şiirden başka, yazardan günümüze kalabilmiş bir edebî ürün yoktur.

İkinci yazar Rusça olarak «Hajıtiğoy Vadisi» ve «İran Vecizesi» adlı öykülerini 1835-36 yıllarında yayınlayan Kaz-Geriy'dir.

Bunları bir yana bıraktığımızda kendisinden günümüze Adıgece yazıları kalmış ilk yazar, yani yazılı ulusal edebiyatın ilk yazarı Bekmirze oğlu Şore NEGUME (1794-1844)'dir. Yazar Ş. Negume'den günümüze Adıgece ve Rusça el yazmaları kalmıştır. Bunlar, Adıge kültür ve edebiyatının, tarihsel anlamda en değerli ürünlerindendir. Çünkü bunlar, sömürgeciliğin, feodal baskı ve bağınaz ge-

riliğin birleştiği bir karanlık dönemde ulusunun aydınlık yarınları için mücadele vermiş bilinçli bir ulusal aydının yetiştirdiğinin kanıtıdır. Ş. Negume, Rusça olarak Adıgecenin ilk gramerini ve ilk Adıge tarih kitabını yazmıştır (1840). 1843'te «Aydemirkan», «Tetertup Savaşı», «Kulkuşın Savaşı», «İdar oğlu Temriko'nun Şarkısı», «Şegem Mahzeni» gibileri dahil 20 kadar halk şarkısını Adıgece olarak yazmıştır. Bundan başka, «Övgü» («Xhoxhu») adlı şiirsel bir yapıtını Adıge kültürü üzerine çalışan bilgin A. M. Şegren'e ithafen yazdı. Yazar, ilki kiril harfleriyle 1840'ta, ikincisi de arap-iran harfleriyle 1843'te olmak üzere iki Adıge alfabesi hazırlamıştır. Ancak, yazdıklarının hiçbirini, sağlığında bastırılmamıştır.

Negume'nin ardından «Çerkes Öyküleri» adlı Adıge'lere ilişkin yazılarını 1841'de Rusça olarak yayınlayan Sultan Han-Geriy gelmektedir. Han-Geriy, kendi yazdığına göre, bir Adıge alfabesi de hazırlamıştı, ancak, bu alfabe günümüze gelememiştir («Adige txıbzem i txıde», s. 34).

Sultan Adil-Geriy'in de «Adıge Kadını», «Süleyman Efendi» ve «Avar'ın Anlattıkları» adlı Rusça öykülerini sayabiliriz.

Umar Bersey ise, Paris'te Fransız eğitimi almış kültürlü bir Adıge yazarı olup, Adıge kültür tarihinin ilk Adıgece kitabını bastıran kişisidir. Ayrıca, kitabını ilk kez resmi bir okulda okutabilme mutluluğuna erişen ve Ş. Negume'den sonraki Adıge edebiyatının yazarıdır (Gerçi, başka dillerde yazmış Adıge aydınları da vardır, burada söz konusu olanı Adıgece yazmış olmasıdır).

Kaziy Hatokhşoko'nun (1841-1899) Lermontov'dan ve İranlı şair Sadi'den Adıgeceye çevirileri vardır. Bir de 1865'te «Adıgece Okuma Kitabı»nı bastırmıştır.

Sultan Kırım-Geriy de, Rusça yazmış bir Adıge yazarıdır.

Bunu izleyen dönemde Çarlığın otokratik (mutlakiyet) yönetiminin uyguladığı fikir düşmanlığı ve ulusal baskı politikası sonucu, ulusal yönlü çalışmalar çok zorlaşmıştır. Bu dönemin en ünlü aydını, muhtemelen 1870'de doğup 1902 yılı dolaylarında ölen Ahmet oğlu Yuri Kazbek'tir.

Yazarın çok zorlu ve illegal sürdürülen hareketli bir yaşamı olmuştur. Değerlendirilen belgelerden anlaşıldığına göre, bir Rus küçük burjuva ailesine evlâtlık olarak verilmiş, hristiyan eğitimi almış, fakat sonra müslümanlığa dönerek kendi ulusunun kurtuluş davasına ve genel-demokratik devrimci hareketlere katılmıştır. Hayatı, 1917 Ekim sosyalist devriminden sonra ele geçirilen Çarlık rejimi gizli polis dosyalarındaki belgelerden oldukça aydınlatılmıştır. Zamanının Londra'da bulunan devrimcilerinden Feliks Volkovski'yle mektuplaşarak ilişki kurmak istemiş, bunun üzerine de Çarlığın gizli polisi tarafından sürekli izlenmiştir. Hayatı sürekli yer, ad ve sahte pasaport değiştirmekle geçmiştir. En çok kullandığı takma ad «Muhammed Emindisalov»dur. Bu araçla, bir Rus gazetesi adına gizli muhabir olarak Türkiye'ye de gelmiş ve Adıge asıllı Türk yazarı Ahmed Mithat Hağur (Ahmet Mithat Efendi, 1844-1912)'un konuğu olmuş, dönüşünde Ermeni azınlığına Osmanlı otokratik yönetimince uygulanan ulusal baskıyı ve zulmü basına yansıtmıştır. Y. Kazbek'in Adıgelere ilişkin çeşitli yazıları saptanmış olup bu konudaki araştırmalar halen sürdürülmektedir («Yapare adige txakvuexer», s. 200-230).

Çarlık rejiminin söylenen ağır siyasal baskıları nedeniyle, 1905 Rus meşrutiyet dönemi de dahil önemli çalışmalar sürdürülememiştir. Çalışmalar, Çarlığın devrildiği 1917 yılına dek özünde yeraltına inmek zorunda kalmıştır.

Göçe gelince, Çarlık benzeri ağır baskıların uygulandığı Osmanlı İmparatorluğunda, çalışmalar, ancak 1908 meşrutiyeti sonrasında mümkün olmuştur. 1864-1908 yıl-

ları arası dönemi açısından bir tek Türkçe Adıgelere ilişkin birkaç yapıtla bazı yazılar bırakan Ahmet Mithat Efendi (Hağur)'den sözedilebilir. Yazardan «Kafkas» adlı romanla «Çerkes Özdenleri» (Adıge Vork'ları) adlı piyes ve bazı yazılar kalmıştır.

Bu döneme ilişkin olarak Adıge (-Kabartay-) yazarı H. Ş. Uris şöyle yazmaktadır:

Adıgeler, göçte, «ne denli korkunç bir uçuruma yuvarlanmış olsalar da dil, kültür, ulusal gelenek ve göreneklerini korumaya çalıştılar. İçlerinden yetişmiş kültürlü ve bilinçli aydınları bir yazı dili yaratılması mücadelesini verdiler. Bunlardan biri Adıgece bir alfabe hazırlamıştı («Adige txıbzem i txıde», s. 61). Bu ulusal Adıge evlâdının akıbetini de Adıge (-Kabartay-) yazarı Haçim Teune şöyle tamamlamaktadır: «Ama Türkler, bu aydın kişiye öyle fazla süre göz yummadılar. Zindana kapatıp zincirlediler, çok geçmeden de bir tekne ile Karadeniz'e götürüp denizin dibine indirdiler» (H. Teune, «Qeberdeyim yı literaturemre yı txakvuexemre», Nalşık, 1959, s. 261). Ünlü Adıge aydını ve yazarı Nuri Tsağo'nun öğretmenin bu başına geleni gibi, baskıların korkunç katliamlara dönüşebildiği bir ülkede, elbette, daha fazlası yapılamazdı.

Öyle ki, bir «Çerkes Özdenleri» piyesini «Çerkeslerin özgürlüğünü savunuyor» gerekçesiyle yasaklayıp, üstelik işi piyesin oynandığı Gedik Paşa Tiyatrosu'nu yıktırmaya, bir Adıge alfabesi yazanı diri diri denizin dibine taş bağlayıp indirmeye vardırان özgürlüksüz - baskıcı geri bir ortamda, edebiyat gibi özgürlük ortamında gongalanabilecek bir çiçeğin yaşayamayacağı başından bellidir.

Ama, ne denli zor koşullar altında olursa olsun, yapılan çalışmalar sonuçsuz kalmadı. En azından demokratik bir birikim oluştu. II. Abdülhamit otokrasisinin yıkılıp yerine 1908'de taçlı demokrasinin (meşrutiyetin) kurulmasıyla Adıgeler solumak olanağını buldular. Hemen, Adıge-

ler dahil göçteki tüm Kuzey Kafkasya asıllıları içine alan «Çerkes Teavun (-Yardımlaşma-) Cemiyeti» adlı ulusal bir örgüt kuruldu. Örgütü küçük burjuva aydınlar yönlendiriyordu. 1908-23 yılları arasında çalışmalarını sürdüren örgütün birçok yayını günümüze gelmiştir (KKD, No. 47 s. 28-37). Ancak, bu dönem çalışmalarının yeterli bir bimsel değerlendirmesi halen yapılamamıştır. Bu konuda, o dönemi yaşayanlardan Dr. Vasfi Güsar'ın bazı açıklama ve tanıtma yazıları çeşitli «Kafkas» dergilerinde yayınlanmıştır. Sağlıklı bir değerlendirme için, sanırız önce belgelerin toplanması gerekecektir. Nitekim, Kafkasya'da, elde edilebilen «Ğuaze» (Kılavuz) gazetesi sayılarına dayanılarak bir ön değerlendirme yapılmıştır («Oşhamaho», 1971, No. 1).

Yeterli belge bulamadığımızdan ve konuyla ilgili toparlamalar da henüz yapılmadığından, biz de, eldeki eksik dökümanlardan giderek, bazı bilgiler sunmakla yetineceğiz. Buna göre, 1908-23 döneminde hayli sayıda değişik harfli alfabe, kitap, broşür, dergi ve bülten yayınlanmış; birçok dernekler açılmış, biri İstanbul'da, diğerleri de bazı Anadolu köylerinde olmak üzere birçok okullarda Adıgece öğrenim başlatılmıştır.

Alfabeler içerisinde en geniş uygulanma olanağını bulanlar Dr. M. A. Pçihaluk'un biri Arap (basımı : İstanbul - 1909), diğeri de Latin (İst. 1910) esaslı Adıge alfabeleridir. Birincisi 1916'da basılan Adıgece mevlidin, birçok kitapla «Ğuaze» gazetesinin, Anadolu'daki köy okullarının ve 1920-27 döneminde Kafkasya'daki AÖB.nin yazı ve eğitiminde kullanılmıştır. Latin esaslı ikinci alfabe de 1918-23 yılları arasında faaliyet gösteren İstanbul Beşiktaş'taki «Çerkes Nümüne Mektebi»nin ve 1920'de yayımlanmış «Diyane» bülteninin yazı dilidir.

1908 sonrasında Türkçe, Arapça, Adıgece ve başka dillerde kitaplar basıldı. Dönemin başlıca yazarı «Ğeselet-

xıd» (Eğitsel Şiirler) adlı şiir kitabını (Latin harfleriyle) bastırabilen Seyin Time YEDİG (Hüseyin Şemi Tümer, 1875-1962)'dir. Aynı dönemde yetişenlerden Adıgece mevlit'in çevirmenlerinden Akif DİĞUNE ile kültürel çalışmalarda büyük çaba gösterenlerden Bateko Harun BLENAV-KO, Ömer Hilmi TSEY (1898-1961) ve Emin SEMGUĞ sayılabilirler. Yapıtlarını Türkçe olarak verenler içerisinde en ünlüsü tarihsel konularda çalışmalar yapan Met İzzet ÇUNATIKO (1876-1922)'dur.

Göçteki çalışmalar Anadolu'da 1920-21 yılları kavşığında, Kurtuluş Savaşı içerisinde, iktidar üzerine mücadele eden iki kanattan sağ kanadın denetimi ele geçirmesi ve muhalefeti saf dışı etmesiyle duraklamıştır. İstanbul'daki çalışmalar da Ankara yönetiminin aldığı bir kararla 1923 yılında yasaklanmıştır (KKD, No. 48, s. 25).

Bu ırkçı-şoven ve anti-demokratik operasyon, sadece derneklerin ve Adıgece kültür çalışmalarının durdurulması ile kalmamıştır. Örneğin, Düzce Rüştüyesi'nde olduğu gibi (bu okul 1923-33 arası 10 yıl kapalı kalmıştır), Adıge ve Abazaların yoğun olduğu yörelerdeki Türkçe okullar da kapatılmış, M. K. Paşa (eski «Kirmasti») Çerkes derneği üyeleri katledilmiş, Güney Marmara Bölgesinden doğuya sürgünler yapılmıştır. Böylesine yasadışı kitle katliamlarının da görüldüğü bu dönemin ardından, açık şoven uygulamalar 1945 yılına değin sürmüştür. 1945 sonrasında asimilasyon politikası görünüşte yumuşak, ama daha ustalık ve ince yöntemlerle sağlanmıştır.

Ancak, 1945'te biçimsel demokrasiye geçilmesiyle birlikte göçteki Kafkaslı aydınların daha önceleri kesintiye uğrayan çalışmaları eskisinden zayıf ve geri bir düzeyde de olsa yeniden başlamıştır. Özellikle, 1950'den sonra bazı «Kafkas Dernekleri» kurulmuş, bazı dergiler ve kitaplar da yayınlanmıştır. Bunlar içerisinde «Kafkas», «Yeni Kafkas» ve «KKD» gibi dergilerle İsmail Berkok'un «Tarihte Kaf-

kasya» (İst. 1958) ve Jebağı Baj'ın «**Çerkesya'da Sosyal Hayat - Adetler**» (İst. 1969) adlı kitapları anılabilir. Bundan başka, örneğin Sefer Berzeg'in bazı **Adıgece kitapçıkları** da basılmıştır. Bu sonuncuları 1960 sonrasının nisbî özgürlük ortamında yayınlanabilmiştir. Ancak, 12 Mart 1971 anti-demokratik hareketi ile birlikte ülke düzeyindeki liberalleşme hareketi gerilemiş, buna bağlı olarak da yayınların miktarında büyük bir **düşme** görülmüştür. 1973 yılı sonlarında yeniden liberalleşme hareketinin kısa süre için canlanmasıyla birlikte Türkçe olarak Adıge tarih, kültür ve edebiyatına ilişkin toplu yazılar da ortaya çıkmıştır (KKD, No. 39-48).

Ancak, Türkiye'de batılı anlamda da **düşünce** ve **örgütlenme özgürlüğü** (demokrasi) bulunmadığından ileri düzeyde ve kalıcı çalışmalar konamamaktadır.

Türkiye dışı Adıgeler içerisinde Suriye'dekiler 1928-31 döneminde birtakım kültürel çalışmalar koymuş, hatta Kuneytra'da bir Adıgece ilkokul da açmışlardı. Ancak Arap şoven yönetiminin aldığı bir kararla okul kapatılmıştır. Göçteki Adıgelerden yalnızca İsrail'dekilerin, orada bir burjuva demokratik ortamı bulunması sayesinde, anadili eğitiminin de yapıldığı okulları bulunmaktadır.

Böyleşi nedenler yüzünden göçteki Adıgelerin yaşayan bir edebiyatı olamamıştır.

1920 SONRASININ ADIĞE EDEBİYATLARI

Bilindiği gibi, Şubat 1917 ilk ihtilâli ile Çarlık yönetimi devrildi. Böylece yeni bir özgürlük ortamı doğdu. Aynı hareketin bir yansıması olarak, başta Nuri Tsağo (1890-1935) ve Yusuf Suad Neğuç (1877-1930) olmak üzere (her ikisi de Anayurda dönenlerdendir) Adıge aydınlarının bir kesimi anadili ve edebiyat sorunlarını ele aldılar. Hatta, bir aralık, N. Tsağo «Adıge Sesi» (Adige maq) adlı bir gazete de yayınladı.

Şubat 1917 - Ekim 1917 arası döneminde, önceleri Adıgeler de dahil tüm Kuzey Kafkasya halklarının sosyalist ve sağcı unsurları Rusya içerisinde «**ortak bir özerk yönetim**» oluşturma ilkesinde birleştiler. Ancak, bu ittifak, Ekim 1917'de iktidarın sosyalistlerin eline geçmesiyle sona erdi. Sosyalist olmayan kesimler (milliyetçiler) harekete geçerek, Kuzey Kafkasya'daki sosyalist yönetimlerin (sovyetik komitelerin) çoğunu yokettiler. Ardından ülke yönetimine Kazak Rusları ile birlikte el koyarak, birleşik bir hükümet kurdular. Fakat, bu hükümete bağlı kuvvetler Don nehri önlerinde sosyalistlere yenilerek dağıldılar. Bunun üzerine milliyetçi çevreler Osmanlı hükümeti ile ilişki kurarak 11 Mayıs 1918'de bağımsızlık ilânında bulundular. Ama, ardından, Osmanlı Devleti savaştan yenik çıkınca (30 Ekim 1918), yerli milliyetçi çevreler yalnız kaldılar.

Bu sıralarda, Güney Rusya'daki karşı-devrimci beyaz Rus ordusunun başına batılı devletlerce General Denikin geçirildi. Batılılar, destekledikleri General Denikin ile birleşilmesini Kuzey Kafkasyalı milliyetçilerden istediler. Milliyetçiler, kısa bir direnme ve tereddütten sonra General Denikin kuvvetlerine iltihak ettiler (1919). Böylece, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti kuvvetlerinin başkomutanı ve başbakan General Mihail Halilof, General Denikin'in Dağ'stan'daki askeri valisi oldu ve cumhuriyet girişimi son buldu (K. Kafli, «Şimali Kafkasya», İst. 1942; W. G. Cabağı, «Kafkas - Rus Mücadelesi», ilgili bölümler; KKD, No. 44).

Kuzey Kafkasya 1919-1920 yılları arasında sosyalistlerle karşı-devrimci beyaz ordular arasında çetin bir savaş alanı oldu. Savaşı 1920'de sosyalistlerin kazanması ve Sovyet yönetiminin kurulması üzerine «**ulusların kendi geleceklerini saptaması hakkı**» ilkesi gereğince Adıgeler de **özerkliğe** kavuştular. Böylece, son biçimleriyle, 1922'de AÖB ile Kabartay - Balkar Özerk Bölgesi (bu son bölge 1936'da özerk cumhuriyet oldu), 1924'te de K-ÇÖB ku-

ruldu. Yeni Adıge edebiyatları, asıl özerklikle (1920 ile) birlikte ortaya çıktılar.

Özerklikle birlikte, AÖB.nde 1920-27 yılları arasında Arap, 1927-37 yılları arasında da Latin harfleri kullanıldı. 1937'den sonra da bugünkü kiril harfli Adıge alfabesine geçildi.

K-BÖB ile K-ÇÖB Adıgeleri ise, özerklikle birlikte 1936 yılına değin Latin alfabesini kullandılar, 1936 yılından başlayarak da kiril alfabesine geçtiler.

İlk Adıgece resmi gazete 1923'te AÖB.nde yayınlanan «Adige maq» (Adıge Sesi)'tir. Bunu 1924'te K-ÇÖB.nde «Adige pseukve» (Adıge Yaşantısı), K-BÖB.nde de «Karahalk» (Emekçi Halk) gazeteleri izlediler.

Yeni dönemde en çok yerli aydın, kapitalist ilişkilerin en fazla gelişmiş olduğu AÖB.nde bulunuyordu. Feodal bağlılığın daha fazla olduğu K-BÖB.nde, başlarda yazar denilebilecek olanları Beçmirze Paş'e, Amırhan Hakhupaş'e, Ali Şogentsuk ve Pşıkan Şek'ıhaş'e gibi birkaç kişiydi. K-ÇÖB ise daha da yoksul durumdaydı. Tüm bunlara karşın AÖB.nde de gerçek tanımıyla Adıge yazarı denilebilecek kimse yoktu. Biz, elinden şöyle-böyle birkaç şiir ve benzeri şeyler çıkmış olanları kastediyoruz. Aslında halk geleneğini sürdürden ozanlarla hikâye anlatıcılarından başka sanatçılar, hele klâsik anlamında yazarlar yoktu. Çünkü, en başta, Adıgece, okunan ve yazılan bir dil değildi. Ama, özerklikle birlikte dil eşitliği ile ulusal eşitlik elde edilince durum değişti. Adıgece, eşit haklı bir devlet dili haline geldi.

Her üç bölgedeki Adıgeler, işe ilkin okul kitaplarını hazırlamakla giriştiler. Kitaplar hazırlanırken kimi zaman zorunluk gereği yakıştırlarak, kimi zaman da biraz eğitim görmüş olanlardan rica ile kısa şiirler ve kısa hikâyeler, aliecele yazılıyor ve okul kitaplarına konuluyordu. Cün-

kü, Adıgece edebiyat örneklerinin alınacağı kitaplar yoktu, ya da yetersizdi. Ama, bu çalışmalar boşuna değildi. Nitekim bunlar Adıge edebiyatlarının çıkış noktaları oldular.

Zaman geçtikçe bu tür yazılar çoğalmaya ve sözlü ürünlerin yazıya geçirilmesiyle de edebî birikim zenginleşmeye başladı. Böylece, giderek, gerçek edebiyat örneklerinin belireceği dönemlere gelindi.

Gerçekten, 1925'te AÖB.nde Tembot K'ERAŞ (doğ. 1902)'in «Ark» adlı ilk kısa öyküsü yayımlandı. «Ark», bölgedeki edebiyatın ilk düzyazı ürünü oldu. Bunu 1925-26 yıllarında yazılan İbrahim TSEY (1890-1936)'in «Koç'as», «Yırtıcı Hayvanlar», «Büyük Hastalık» ve daha başka piyesleri izledi. Bunlar, topluluklarca köylerde temsil ediliyorlardı. Şiir alanında Murat Pereniko (1912-1970) parıladı ve «Ramazan Ayı» (1929) adlı şiir kitabı basıldı. 1920'lerin sonlarında parlayan bir başka şair de Mayakovski stilinde yazan Ahmed Hatko (1901-1937)'dur. 1930'larda AÖB edebiyatı, böylece, kökleşmiş hale geldi.

K-BÖB.ne gelince, burada ancak yazarların şiirlerini biraraya getiren yıllıklar yayınlanabiliyorau. Bölge edebiyatında Beçmirze Paş'e (1854-1936) Adıge folklorundan, Ali Şogentsuk (1900-1942) da klasik batı edebiyatı ile Rus edebiyatından örneklenerek yola çıktılar («Qeberdey literaturem i txıdem teuxua oçerkxer», s. 82). Yazarların yapıtları «Karahalk» gazetesinde basılıyor, yıllıklara oradan seçmeler alınıyordu.

K-ÇÖB.nde birer gazeteci olan Halid Abıko ve Tatleusten Tobıl ilk edebî deneme ürünlerini verdiler. Fakat «Çerkes» (-bölge-) edebiyatının ilk tutarlı örneklerini 1934'te yayınlanan «İlk Adım» adlı yıllıkta «Ali» adlı uzun öyküsünden parçalarla Abdullah Ohute (doğ. 1909) ve şiirleriyle de Hüseyin Göşeko (doğ. 1913) verdiler.

Bu açıklamalardan 1930 yıllarına doğru AÖB.nde edebiyatın oldukça geliştiğini, ama, özellikle «Çerkes» edebiyatının ve hatta «Kabartay» edebiyatının beşikten çıkmadığını ya da emekleme devrini geçemediğini anlıyoruz.

Adıge eleştirmeni (AÖB) Kazbek Şeş'e, ilk dönemlerin Adıge (AÖB) edebiyatına ilişkin olarak, ilk Adıge yazarları, «Bir iki olgu, küçük olay ya da küçük olay parçaları ile yaşamın kendisini ve toplum düşmanlarına karşı alınması gerekli önlemleri kavratmayı amaçlıyorlardı» diye yazmaktadır («Zeqoşniğ», 1970, No. 3). Bundan, edebiyatın devrimci görevler yüklenmiş olduğu da anlaşılmaktadır.

Herşeye karşın ve anlaşılacağı gibi, genç edebiyatların doğuş yılları olan 1920'lerde yazılan sayıca az yazılarda fazla bir sanatsallık ve ustalık bulunmuyordu. Ancak, AÖB edebiyatı 1920'lerin sonlarında ve 1930'larda önemli gelişmeler kaydetti. Yaşamın çeşitli yönleri «sağlam sanatsal ve psikolojik yaklaşımlarla belirgin temeller üzerine kurulup gösterilmeye başlandı» (K. Şeş'e, age).

Tiyatronun 1930 öncesinde AÖB.nde gelişmeler göstermesinin ana nedeni, halkın okuma yazma bilmemesi ve kitap azlığıydı. Dolayısıyla, devrimci gereksinmeden doğmuştu, ama 1930-31'de AÖB.nde kültür devriminin tamamlanıp herkese okuma yazma öğretilmesiyle, edebiyatın asıl başka dalları devreye girdiler.

1930'larda Adıge, Çerkes ve Kabartay bölgelerinin her birinde şiir durmaksızın gelişti. AÖB.nde M. Pereniko ve A. Hatko'dan başka, 1934'te Tsıgo Teuçoj (1855-1940) da şiir hayatına katıldı. Kabartaye'de A. Şogentsuk başta olmak üzere B. Paş'e, A. Hakhupaş'e; Çerkes bölgesinde de H. Göşeko kendi bölgesel şiirlerini geliştirdiler. Özellikle A. Şogentsuk, bir şiirsel roman olan «Kambot ile Latse» yi, «Kızburun» ve «Madine» adlı uzun şiirlerini (poemlerini) yazdı. 1930'ların sonlarına doğru Ts. Teuçoj,

«Mafeko Urusbiy», «Pşı-vork Savaşı» ve «Vatan» adlı uzun şiirlerini verdi. «Pşı-vork Savaşı» poemi ile de ödül kazandı. Adıge şiirine Asker Yeutih, Kabartay şiirine de Alim K'ışoko katıldılar.

Düzyazı alanında AÖB büyük bir gelişme gösterdi. Dönemin sonlarına doğru Tembot K'eraş'ın, daha sonra 1948'de SSCB'nin en büyük edebiyat ödülü «Devlet Ödülü»nü kazanacak olan, «Mutluluk Yolu» («Nasıpım yığogu», ilk adı: «Şambul») adlı romanı yayınlandı. Adıge (AÖB) düzyazısı Yusuf Tleusten (doğ. 1913)'in «Yol Açılmıştır», Asker Yeutih (doğ. 1915)'in «Ağabeyim» adlı uzun öyküleri ile zenginleşti. Ayrıca «Çocuk edebiyatı» sorunu da ele alındı.

1930'larda Çerkes edebiyatında A. Ohute'nin «Ali» adlı uzun öyküsü, Kabartay edebiyatında da, güçlü olmamakla birlikte, ilk uzun öykü olarak Sosriko Kojey (1901-37)'in «Yeni»si, Zalımhan Mahside (1909-1937)'nin «Hise'nin Eski Günleri» (1935), Jansekhu Nalo (1906-1937)'nin «Başlangıç» adlı uzun öyküleri yayımlandı. Kabartay bölgesinde görülen bu gelişme, 1936-37 yıllarının siyasal çalkantılarından zarar görerek durakladı. Çünkü, Troçkizmin de bulaştığı maceracı akımlar ve sapmalar buralara kadar gelmişti ve birçok Kabartay yazarı da haksız yere suçlanıp tasfiyeye uğramıştı.

Topluca ele alındığında, şiir her üç bölgede, düzyazı da, özellikle AÖB.nde önemli adımlar atıldılar.

Bölge edebiyatlarının yazarlarını dönemlere, daha doğrusu on yıllara göre şöyle sıralayabiliriz:

1920'lerde Kabartay bölgesi şiiri Ali Şogentsuk, Beçmirze Paş'e, Amırhan Hakhupaş'e, Pşımahı K'ışoko, 1930'larda bunlara eklenen Askerbi Şorten, Alim K'ışoko, Amırhan Şomaho, Zalımhan Mahside ve Jansekhu Nalo ile temsil edilmiştir. Bunlardan bazıları düzyazı örnekleri de verdiler.

AÖB.nin 1920 dönemi edebiyatı Tembot Keraş, İbrahim Tsey, Murat Pereniko, Ahmet Hatko, 1930'larda bunlara katılan Asker Yeutih, Yusuf Tleusten, **Dmitri Kestan** ve Tsıgo Teuçoj ile temsil olunmuştur.

Çerkes, bölgesinde ise, başlıca, yukarıda söylenen yazarlarla dönem kapanmıştır.

Adıge edebiyatlarının genel gelişim göstermeleri İkinci Dünya Savaşı sonrasına rastlar. Savaş öncesinde, bir tek AÖB.nde T. K'eraş'ın «Mutluluk Yolu» (1939) adlı romanı yayınlanabilmişti. Oysa, savaştan sonra, 1968 yılına dek AÖB.nde yayımlanan ulusal roman sayısı 16'yı bulmuştur. Kabartay bölgesinde ilk roman 1954'te yayınlanmıştır (A. Şorten'in «Dağlılar» romanı). Böylece, Kabartay bölgesi edebiyatı da ulusal romana kavuşmuş oldu. Çerkes bölgesi edebiyatının ilk romanını ve yayınlandığı tarihi saptayamamış durumdayız.

Savaş sonrasının Adıge edebiyatları **şiir**, **öykü** ve **roman** türlerinde güçlü yapıtlar verdiler ve sağlam birer geleneğe sahip oldular. Diğer edebiyat türlerinde de umut verici yeni adımlar atıldı. Özellikle Adıge **edebiyat bilimi** ve **eleştirisi** büyük gelişmeler kaydetti.

Bu dönemde Kabartay bölgesinde şiir alanında **Alim K'ışoko** ve **Betal K'uaş** lirizmin öncüleri oldular. Kabartay şiiri bunlardan başka Askerbi Şorten ve Adem Şogentsuk ile de ileri adımlar attı. Önemli olarak, **Askerbi Şorten**'in «**Işık Parıldayınca**» ve Zalımhan Aksire'nin «**Dekhenajo**» piyesleri, öyküde **Adem Şogentsuk**, romanda da Askerbi Şorten ve Alim K'ışoko gelirler.

Çerkès edebiyatına savaşın ilk yıllarında **Alim Hanfen**, Mamkhiğ Cahıbay ve Anzor Ohute katılmışlardı. Şimdi bunlara şiirde Yusuf Hakun ile Ali Ak, düzyazıda Sultan Şav, Mahmud Goşeko ve başkaları katıldılar.

AÖB.nde T. K'eraş, Y. Tleusten, D. Kestan'dan başka **Hazret Aşın**, **İshak Meşbaş**, **Asker Hadeğalv**, **Sefer Yak-**

hulv, **Kırımız Jane**, **Hamid Beretare**, **Pşimafe Koşbay**, **Natbiy Koko**, **Kadirbeç Kumpile**, **His Dıhu** ve daha başkaları edebiyata katıldılar.

Edebiyat türleri ile eleştirinin bölgelere göre durumu, bilebileceğimiz kadarıyla **şöyledir**:

Şiir Türleri :

Kabartay bölgesinde savaş sonrasında önceki yayınlara ek olarak, el yazmaları dahil Ali Şogentsuk ve Beçmirze Paş'e'nin şiirleri yeniden yayınlandı. Alim K'ışoko'nun «**Dağların Eteğinde**» (1935-38) adlı uzun şiiri ile «**Atının Yolu**» (1946) adlı şiir kitabı ve **Betal K'uaş**'ın **İrik şiirleri** basıldı. Bunlardan başka yeni şairlerin çok sayıda şiir kitapları yayınlandı.

Adıge ve Çerkès bölgelerinde de eski yayınların yeni basımları ile çok sayıda yeni şiir kitapları basıldı. Her üç bölgede de şiirsel ürünler, bu son yıllarda **en fazla** verilmektedir.

Savaş sonrasında, özellikle bu son yıllarda AÖB şiiri **İshak Meşbaş** ve **H. Beretare** gibi iki güçlü şaire kavuşmuştur.

Düzyazı Türleri :

AÖB.nde başından beri düzyazı büyük bir ilerleme gösterdi. Çerkes ve Kabartay bölgeleri ise, savaştan sonra, özellikle bu son yıllarda düzyazı türlerinde gelişim gösterdiler. AÖB.nin düzyazıda belki bir istisna oluşturmada ana etken, «halkın yaşamında gerçekleşen değişimlerin ardarda ve küçük olgularla, ama anlaşılır bir yöntemle anlatılmasında en kolay yollardan biri»nin de düzyazı türleri olmasıdır. Öznel ve nesnel etkenlerin, örneğin T. K'eraş gibi yeteneklerin etkinliği de vardır (KKD, No. 44, s. 24).

Bunların yanında edebiyatın yüklenmiş olduğu görev de unutulmamalıdır. Bu görev, en başta toplumcu «yeni yaşantıyı dile getirme» göreviydi. Dolayısıyla, toplumcu gerçekçilik anlayışını kavrayan yazarların sayısı arttıkça, edebiyat (düzyazı) türleri de gelişmiştir.

AÖB.nde Tembot K'eraş, düzyazının (ve hatta edebiyat dilinin bile) temelini atandır. Birçok kısa ve uzun öykülerinden başka piyesleri de vardır. Ama, en çok romanlarıyla tanınır. «Mutluluk Yolu» adlı romanı Adıge köyünde yeni yaşantıya geçilirken karşılaşılan zorlukları ve bunların nasıl yenildiğini anlatır. «Kızlarımız» (1955) adlı roman ise, çağdaş Adıge kızlarının yaşamını ve sorunlarını sergilemektedir. 1974'te yayınlanan «Tek Atlı» (Şıu zaqu) adlı romanı tarihsel konulu olup aralıksız yirmi yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Roman, 250 yıl önceki Adıge yaşamını âdeta yeniden inşa eden bir **başyapıt** durumundadır. Bugünün toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışının ışığında geçmiş canlandırılıyor gibidir (bu konuda bk. «KKD», No. 45). T. K'eraş'ın öyküleri içinde «Şapsığ Kızı» ve «Kaçak» (Hadjret) gibileri de ünlüdür.

AÖB düzyazısının ürünleri arasında Yusuf Tleusten'in «Yol Açılmıştır» adlı uzun öyküsü ile «**Dağ Aydınlanıyor**» adlı romanı, Dmitriy Kestan'ın «**İrmaklar Birleşiyor**», İshak Meşbaş'ın «**Ölenle Ölümez**» (1960) ve «**İyi Kötüye Üstün Gelir**» (1970) adlı romanları, Hazret Aşın'ın uzun öyküleri «**Ve Kışın da Gök Gürüldü**», «**İki Çizi**» (KKD, No. 19-25) ve daha başkaları sayılabilir.

Kabartay Bölgesinde (K-BÖSSC) savaş sıralarında Haçim Teune'nin bazı öyküleri yayınlanmıştı. Ama asıl güçlü ürünler 1950 sonrasındadır. 1954'te Askerbi Şorten'in «**Dağlılar**» (Bgırsxer) adlı romanının ilk cildi yayınlanmıştır (Romanın ikinci cildi ise, yakında yayınlanmıştır). Gerçi roman özellikle dış eleştirilere uğramıştır. Eleştiri daha çok romanın tarihsel gerçeklerden sapma gösterme-

si noktasındaydı. Ancak, romanı değerlendirebilme olanağımız olmadığından, daha çok ABD kaynaklı eleştirileri anmakla yetiniyoruz (Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü Yayını «Dergi», Münih).

İkinci önemli düzyazı ürününü «**Sofyat'ın Baharı**» adlı uzun öyküsüyle Adem Şogentsuk verdi (1955). Bu da, traktör temasına fazla yer verdiği için, ABD yanlılarınca eleştirildi. Ama asıl başarıyı büyük bir lirik şair olan Alim K'ışoko verdi: 1960'da iki ciltlik «**Harikalı An**» (Xhopsego nur), onu izleyen yine iki ciltlik «**Mavi Hilâl**» ve ardından «**Şinefişoğlu**» (Cınexuzhique) adlı güçlü romanlarını yayınladı. İlk iki roman şiirsel bir anlatımla Kabartay ülkesinde **devrimin gerçekleşmesini** ve yeni yaşantının getirdiklerini, son roman da İkinci Dünya Savaşı'nda faşist Hitler ordularına karşı sürdürülen yurt savunmasını anlatmaktadır. Bunlardan başka, saptayabildiklerimizden Haçim Teune'nin «**Tatlı Canı Verseler**» ve «**Şecemiko So-yu**» adlı romanları da sayılabilir.

Çerkes bölgesinde de (K-ÇÖB), Abdullah Ohute'nin «**Ali**», «**Asyat'ın Mezar Taşı**» ve «**Fiji'nin Uçurumu**» adlı uzun öyküleri vardır. İlkinde, sömürgeci Çarlık rejimi çönmüş feodal Besleney toplumunda kadınların ne denli savunmasız oldukları ve dini silâh olarak kullananların ne denli kötülükler edebildikleri, yuvalar yıkabildikleri acıklı bir dille anlatılmaktadır. İkincisinin konusu da buna benzerdir. Bundan başka iki kısımlık Hüseyin Şoşeko'nun «**Baba ile Oğul**» adlı uzun öyküsü (ki ilki devrim öncesi, ikincisi de sonrası Adıge yaşamını anlatmaktadır) ve daha başkaları sayılabilir.

Tiyatro Türleri :

Adıgeler arasında dram yazarlığı bu son yıllara dek gelişmemiştir. Gerçi hayli yapıt vardır. Ama önemli bir

kısmı tek perdelik olan Adıge piyesleri içerisinde güçlü sayılabilecekler pek azdı.

Kabartay bölgesinde Askerbi Şorten'in «Işık Parıldayınca», Zalımhan Aksire'nin de «Dekhenago» adlı piyesleri dışında **başarılı örnekler bulunmadığı** bizzat Kabartay eleştirisiince söylenmektedir (Hamid Kajar). Sağlam eleştiri olmayınca, yazarlar **kolay** yollara sapmaktadırlar.

Adıge (AÖB) bölgesinde ise, varolan 20-30 kadar piyese ilişkin olarak eleştirmen **Kazbek Şeş'e'nin** ulaştığı sonuç da **olumsuzdur**. Ancak, bu son yıllarda, sırf piyes yazan birkaç yeteneğin yetişmesiyle AÖB.nde **tıkanma**nın aşılabileceği umulmaktadır. Eleştirmene göre, piyes yazarları, yaşamda gerçekleşen büyük değişim süreçlerini dram kurallarına uygun olarak koyamamaktadırlar: İlk görünüşte çekici, etkileyici ve dili çarpıcı piyesler yazılmaktadır; Adıge sahnesine özlem çeken seyircinin bol **alkışını** da toplamaktadır. Ama, «alkışın nedeni» duygusal kaldıkça, elbette dram **ustalığından** söz etmek güçleşecektir («Zeqoşniğ», 1972/1).

Kabartay eleştirmeni **Hamid Kajar** ise, daha da umutsuzdur. O'na göre, başarılı oyuncular (artist ve aktristler) vardır, ama yazarlar konuya fazla **özen** göstermemekte, eleştiri **meraklısı** gençler de gazetelere yazdıkları «övgü» yazılarıyla **yeteneksizliğe** prim vermekte ve yazarların ya-nılmalarında etken olmaktadır.

Herşeye karşın, AÖB.nde dramın bu son yıllarda gelişim gösterdiği de belirtilmektedir. Örneğin, **E. Mamıy, A. Hak'ako, H. Beretare** gibileri **umut** verici görülmektedirler. Eleştirmen K. Şeş'e'nin gördüğü bazı eksiklikler de şöyle sıralandırılabilir :

a) Dar konulara hapsedilmek; örneğin, yazarlar, ikinci Dünya Savaşından sonra yüksek öğrenime giriş sınavını kazanamayıp köylerde lümpen (ayaktakımı) yaşayışı seçen gençlerin sorunu üzerinde uzun yıllar durmuşlar-

dır. Bunlar çalışmayan, öte-berli satmak, kandırabildikleri kızlarla evlenip onların sırtından geçinmek, sonra boşamak gibi davranışlar içerisinde olan gençlerdi, b) Basit propaganda ve etkileme yolları (ajit-propaganda) seçiliyordu; örneğin, yeni yaşantıyı **özümlemekten** ve dile getirmeden sırf **övme** gibi yolları seçiyorlardı, c) Ulusallığa (daha doğrusu yöreselliğe) fazla ağırlık verilmekte, egzotik yanlar boğuntuya getirilmektedir. Gerçi, tıkanma tüm SSCB dramları için sözkonusudur, ama bu özellik, **küçük edebiyatlarda** daha belirgindir. («Zeqoşniğ», No. 1. 1972).

Edebiyat Bilimi ve Eleştiri :

Adıge Özerk Bölgesinde edebiyat bilimi ve eleştiri büyük bir hızla gelişmektedir. Bu alanlarda, birçok inceleme yazıları dışında, başlı başına kitaplar da yayınlanmaktadır.

Kabartay eleştirisi ise, henüz bir toparlanma içerisinde değildir. Yukarıda belirtildiği gibi, hükümet organı Rusça Kabartay-Balkar «Pravda» gazetesi ile parti organı Adıgece «Lyenin gögu» gazetesinde ve daha başka gazetelerde gençlere ait basmakalıp eleştiri yazılarına yer verilmesi ve yazarların buna ses çıkarmaması, eleştirmen **Hamid Kajar** tarafından yerilmektedir («Oşhamaho», No. I, 1972). Ama, Kabartay edebiyat biliminin daha iyi durumda olduğu da söylenmelidir.

Bu son yıllarda Çerkes (K-ÇÖB) eleştirmeni **Hızır Hopsariko'nun** «Adıge Edebiyatlarının Gelişim Yolu» (Stavropol, 1968), AÖB.nde **Abu Şaleho'nun** «Adıge Edebiyatında Adıge Kadınının Ele Alınış Biçimi» (1963), **Muhammed Kuniğ'in** «Adıge Edebiyatı Üzerine Düşünceler» (1968) gibi **eleştiri kitaplarıyla** Adıge Bilimsel Araştırma Enstitüsü ve Adıge Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün edebiyata ilişkin çalışmaları yayınlanmıştır. Tüm bunlar ede-

biyata ilişkin birçok **teorik sorunları** ele almaktadırlar (KKD, No: 44).

Bölgelere göre eleştirmenlerin başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz :

Kabartay'da **Zavır Nalo, Muserbiy Sokur, Hamid Karmoko, Petr Şevleko, Alle Aliy, Ludmile Kaşaj, Betal Kuşaşın ve Hamid Kajar** başlıca edebiyat bilimcileri ile eleştirmenlerdendir.

Adıge bölgesinde Muhammed Kuniy, T. Çuamiko, Yunus Tharkoho, U. Peneşu, Abu Şhaleho, Pşımaf Koşbay, Saret Autle ve **Kazbek Şeş'e** başlıca edebiyat bilimcileri ve eleştirmenleri arasındadır. Bu arada, **Dmitriy Kestan**'ın da seçkin bir yeri vardır.

Çerkes bölgesi, hakkında, en az bilgimiz bulunan kesimdir. Şu anda, **Hızır Hopsarıko**'nun güçlü bir eleştirmen olduğunu söylemekle yetinir durumdayız.

Eleştirinin çözümlemeyi amaç edindiği **ana sorun** nedir? Bu konuda eleştirmen Kazbek ŞEŞ'e, Adıge (AÖB) edebiyatına ilişkin **toparlamalar yapılması** gereğine işaret ederek, «**edebiyatın yolu ile yaratıcı geleneğinin**» her yönden bilinmesinin zorunlu olduğunu söylemektedir. Bunun için de «**yazarların tüm yaratıcı yeteneklerini ortaklaşa ortaya koymalarını, gazetelerin, dergilerin ve bilimsel araştırma enstitüleri ile yayınevlerinin edebiyatı ilgilendiren ana sorunlara derinlemesine eğilmelerini**» gerekli görmektedir (KKD, No. 44, s. 19-32).

Adıge edebiyatları üzerine, şimdilik, kısaca söyleyebileceklerimiz bunlardır.

İSTANBUL KAFKAS KÜLTÜR DERNEĞİ KONFERANSLARI NO : 3

Konu : Çerkeslerin Kafkasya'dan Göçü

Konferansı Veren : Rahmi TUNA (TUME)

Yer ve Zamanı : 8 Ocak 1977, Cumartesi saat 21.—
Dernek Salonu, Bağlarbaşı - Üsküdar

ÇERKESLERİN KAFKASYA'DAN GÖÇÜ

Rahmi TUNA

Kafkasyalıların tarihlerinde vuku bulmuş olan en büyük olay, şüphesiz ki Kafkasya'dan yapılan göçlerdir. Zira bu göçlerin neticesinde, tarihin derinliklerinden beri Kafkasya'yı vatan edinerek orada yaşamış olan halkların büyük çoğunluğu kendi anayurtlarını terkederek başka ülkelere gitmişler, anayurtlarından kopmuşlardır. Bir toplumun kendi ana yurdundan koparak göçmen bir duruma gelmesi için tarih süreci içerisinde çok ağır şartların bir araya gelmesi ve bu birikme yapan şartların o toplumun bünyesinden uzaklaştırılamamış olması gerekmektedir. Kafkas göçlerinde bu oluşumu çok açık bir şekilde tesbit etmek mümkündür. Kaldı ki Kafkas göçleri gibi binlerce insanı, evinden, mülkünden, akrabasından, yaşantısından ve en önemlisi vatanından ayırarak sonu belirsiz bir felâkete sürükleyen büyük ve tarihi bir olayı şu veya bu gibi bir tek sebeple izah etmek kanımca mümkün değildir. İzah edilmiş olsa bile varılacak sonuç büyük bir ihtimalle yanlış olacaktır. Ayrıca tarih içerisinde herhangi bir olay, sebepleri bilinmeden aydınlatılamaz. Sebep-sonuç bağlantısı tarihi olayların açıklanmasında dahi zorunlu bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Bu nedenlerle ben de konferansa öncelikle Kafkas göçlerinin sebeplerini araştırarak başlayacağım.

KAFKAS GÖÇLERİNİN SEBEPLERİ

Bir konferansın kapsayabileceği oranda Kafkas göçlerinin sebeplerini, aşağıdaki genel başlıklar altında toplamak mümkündür.

- A — İÇ (Bünyesel) SEBEPLER
- B — DIŞ SEBEPLER
- C — DİNİ SEBEPLER

İÇ SEBEPLER :

I — KAFKAS İNSANININ KARAKTERİ

Çeşitli ölçü birimlerini ve yaklaşım biçimlerini ele alarak, insanı ve insanlığı inceleyen bilim dallarını ve bu bilim dalları (Antropoloji, Etnoloji, Morfoloji, Sosyoloji vs.) ile uğraşan bilim adamlarına göre : toplumların ve toplumları meydana getiren bireylerin karakteristik özelliklerinin oluşumu, içinde yaşadıkları coğrafi şartlara, doğa koşullarına, üretim kaynakları ile üretim araçlarında görülen değişme ve gelişmelere paralel olarak olmaktadır. İleride temas edeceğimiz gibi bir toplumun gelişme süreci içerisinde devletleşebilmesi dahi bu ilişkilerin seviyesine ve niteliğine bağlıdır. Konunun çok ayrıntılarına girmeksizin Kafkas insanına baktığımız takdirde şu genel özellikleri bulabiliriz :

KAFKAS İNSANI GENELLİKLE FERDİYETÇİDİR

Ferdiyetçilik kavramının Kafkas insanına ne derece uyabileceği tartışma konusu olmuştur. Zira Kafkaslıların toplumculuk yönlerine bakılınca ilk bakışta bireysel bir özellik göstermedikleri intibayı uyandırmaktadır. Ancak, Kafkaslıların toplumsal ilişkilerinde görülen gelişmeler, onların ferdiyetçilikleri ile çelişen bir özellik değil, aksine diğer ferdiyetçi toplumlarda olduğu üzere ferdiyetçiliklerini geliştiren, onu tamamlayan bir unsurdur. Buna karşılık Kafkaslılarda gözükten ferdiyetçilik kanımca dar kapsamlı kalmış, geliştirilen veya gelişmekte olan bir yaşam kültürü ile beslenemediği için yaratıcı bir niteliğe bürün-

memiştir. Kişisel ve toplumsal değerlere bağlılık, bu değerleri her türlü olumsuz şartlara rağmen korumak, şerefi ve hürriyeti için engin bir mücadele verebilmek. bir yabancı yazarın yazdığı gibi tavrın demokrat, ruhan aristokrat bir şekilde davranabilmek Kafkas insanının özelliklerini eksik te olsa yansıtır. Ne var ki bunlar kültürle beslenip geliştirilemediği takdirde ferdi ve toplumsal hayat için zararlı ve tehlikeli bir takım sonuçları ortaya çıkarır. Ferdi ve toplumu belirli konularda taassuba sürükler, tutucu yapar, kapalı bir biçime dönüştürür. Bu durumun örneklerini Kafkas-Rus mücadelelerinde sık sık görmek mümkündür.

Kafkas insanı genellikle cesur olmuştur

Cesaret bilindiği gibi hiç bir fert veya topluluğa mahsus bir özellik değildir. Daha çok içinde yaşanılan ortamın etkisiyle oluşur. Yukarıdaki paragraflarda belirtmeye çalıştığımız ilkeler kişi ve toplumlarda cesaret de oluşturur. Nitekim avcılık ve çiftçilikle uğraşan, çobanlıkla geçinen toplumların kent yaşamını sürdürenlerden daha çok cesur oldukları kabul edilmektedir. Bunun gibi savaş araçlarının durumu ve kişinin devamlı bir savaş ortamında doğup yetişmesi de onun cesaretine etki eder.

Kafkas tarihine baktığımız zaman gerçekten insanı etkisi altına alabilen ve insanda takdir duygusunu uyandıran o kadar çok olayları görebiliriz ki, olayın kahramanı olan kişi veya toplulukların davranışlarındaki cesarete hayran kalmamak elden gelmez. Kafkas insanı hiç bir korkaklık alameti göstermemiş, kendisine saldıran düşmanın üzerine intihar edercesine atılmıştır. O kadar ki çoğu zaman düşmanın araç-gereç ve sayısal üstünlüklerini düşünmek lüzumunu bile hissetmemiş, kendisinin o çabayı vermeye hazır olup olmadığının hesabını dahi yapmamıştır. İşte bu özellikleriyle Kafkas toplumu, sal-

dıran her türlü düşman gücüne karşı esnek ve uzlaşıcı bir politika izleyerek yaşamını devam ettirebilmenin arayışını etkili bir biçimde yapamamıştır. O, çok güvendiği cesareti ile olayları ve tehlikeleri karşılama yolunu seçmiştir.

KAFKAS İNSANI ÇOĞU ZAMAN TUTUCU OLMUŞTUR

Bir toplumun kendisine has olan değerlerini uzun süre yaşatabilmesi ve koruyabilmesi aslında iyi bir özelliktir. Toplumun uzun süre dağılmadan yaşamasını sağlar, birliği ve beraberliği temin eder. Nesiller arasındaki topukluğu önler. Ancak toplumu ileriye götürecek olan değişme ve gelişmelere, o toplumun açık olması gerekmektedir. Toplumda yenilikleri savunan öncülerin çıkması, üretim kaynakları ve üretim ilişkilerinde devamlı yeni şeylerin aranması ve geliştirilmesi bir zorunluluktur. Kaldı ki bazı değerler bu gelişmelere paralel, zorunlu olarak değişir. Kısaca toplumların ve fertlerin öncelikle kendi bünyelerinde devamlı şekilde bir evrim ve devrimi yaşamaları gerekir. Aksi takdirde yaşam savaşında geri kalma söz konusu olur, bu andan itibaren de sömürme ve sömürülme olayları başlar. Ezen fertler, ezen toplumlar, ezilen fertler ve ezilen toplumlar ayırımı söz konusu olur. Kafkasya genellikle insan hareketleri bakımından aktivitesini daima korumuş, belki gereken gelişmeyi gösterememiştir denilebilir. Ancak, Kafkas insanının ruhsal olarak tutucu özelliği bir çok alanlarda mümkün olan gelişmelere dahi engel olmuştur ki, bu özellik, kanımca Kafkasya'nın terk edilmesi sonucunu doğuran olaylarda etkisini göstermiştir.

KAFKAS İNSANI SERT BİR MİZACA SAHİP OLMUŞTUR

Gerek yaşanan doğa şartları, gerekse sosyal ve siyasi ortam Kafkas insanının sert mizaçlı olarak yetişme-

sine yardımcı olmuştur. Bu özellik aile ve sosyal yapıda da kendisini gösterir.

KAFKAS İNSANI GENELLİKLE DÜRÜST OLMUŞTUR

Bu özellik diğer bir iki özellikle de birleşerek aslında Kafkas insanının kaderinde önemli izler bırakmıştır. O özellikler de SAF ve SADAKAT özellikleridir. Çoğu zaman bu özellikleri nedeniyle, kadını ve erkeği ile Kafkas insanı istismar edilmiş ve sömürülmüştür. Kendisine ihtiyaç duyulduğu zaman okşanarak çabuk kandırılmış, ihtiyaç kalmayınca da geriye itilmiş, kendisine yardım yapılmamıştır. O ise ulusların hayatındaki çıkar kavgalarını, politik hile ve kurnazlıkları anlayamamış, zamanında gerekli değerlendirmeyi yapamamıştır. Belki de Kafkas göçlerinin yapılmasının en büyük amillerinden birisi de bu saflık ve dürüstlük olmuştur.

2 — KAFKASYA'DA AİLE

Kafkas insanı için ileri sürmüş olduğumuz birçok özellikleri Kafkas ailesi için de söylemek mümkündür. Zira Kafkas aile tipini oluşturanlar da Kafkas insanlarıdır. Elimizde ilk Kafkas aile tipi hakkında yeterli bilgiler yoktur. Ancak Nart efsanelerine, anlatılan hikâye ve masallara dayanarak anaerkil aile tipinin Kafkasya'da yaşadığını söyleyebiliriz. Ana hakimiyetine dayanan aile tipinin daha sonraları baba otoritesine dayalı babaerkil aile tipine dönüşerek, baba hakimiyetinin tamamen kurulduğu ifade edilebilir:

- Çocukların baba sülalesi ile ve ünvanı ile tanınması.
- Evlenen kadının kocanın evine getirilmesi.
- Evlenen kadın için başlık parasının verilmesi.
- Temsil ve koruyuculuk rolünün erkeğe tanınması.

Evlenerek evden ayrılan kızların, baba evi bozulma-
sın gerekçesiyle miras hakkını almamaları vs. gibi çeşitli
adetler erkeğin üstün otoritesini simgeler.

Genellikle aileler geniş aile tipinde olup, aile birey-
leri arasında sert ve sıkı bir disiplin mevcuttur. Küçük-
lerin, alınacak kararlara önemli bir etkileri yoktur. Bunun
yerine onlar alınan kararları uygularlar. Erkeğin otoritesi
yaşı ilerledikçe artarak bütün kabilenin şefi durumuna
geçer. Ayrıca aileler arası akrabalık ilişkileri geniş bir
kitleye yayılmış olup, genellikle yaşlı ve THAMADE sta-
tüsünde olan kimselerin alacakları kararlar, bu yaygın
olan akraba kitlesinin tamamını kapsar. Buna biraz ileri-
de değineceğimiz sınıfsal farklılaşmaları da dahil ettiğil-
miz takdirde bir şefin veya THAMADENİN kararına daya-
nılarak yüzlerce hatta binlerce insanın harekete geçtiğini
söyleyebiliriz. Nitekim göçlerde bu şekildeki hareket tarz-
larına sıkça rastlamak mümkündür. Lider veya öncü du-
rumunda olan kimselerin etkinliği açısından bu durumun
olumlu yönlerinin de olduğu bir gerçektir. Ne var ki bu
öncü kişilerin yanlış veya kasten yanlış hareket etme-
leri halinde, ortaya çıkacak olan zarar ve tehlikeleri gide-
rebilecek bir bilincin halkta olgunlaştırılmamış olması ve
lider veya öncülerin de bu tip hareketlerinin olma ihtima-
linin yüksek olduğu bir toplumda giderilmesi imkânsız
zararların doğması daima mümkün olmuştur.

3 — KAFKASYA'DA SOSYAL YAPI

Göç gibi bir çok faktörlerin bir araya gelmesiyle
gerçekleşmiş, çok önemli bir tarihi olayın aydınlanabil-
mesi için, etki eden faktörlerin çok iyi ve detaylı olarak
incelenmesi, Kafkas göçlerini doğru olarak anlamak ve
öğrenmek isteyenler için zorunlu olarak ortaya çıkar. Bu
faktörler içinde belki üzerinde en çok durulması gereken
konu da kanımca Kafkas toplumunda görülen SOSYAL

YAPININ aydınlatılmasıdır. Ne var ki bugüne kadar bu
konuda ciddi bir araştırma yapılmış değildir. Bu konuda
ciddi araştırmaların yapılması ümidini koruyarak, Kafkas-
ya'daki toplumsal yapıya çok kısa bir şekilde değinmek
istiyorum.

Toplumlarda sosyal yapının oluşum biçimi, genellikle
o toplumun üretim araç ve gereçleri, üretim kaynakları ve
pazar durumu bakımından girdiği modelin şekline göre be-
lirlenebilir. Sosyolojik bir vakıa olarak ortaya çıkan veya
var olan toplumların siyasileşmeleri siyasal bir organizas-
yon (DEVLET) kurmaları dahi yukarıda ifade edilen ilke-
ye sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır.

Bu açıdan Kafkasya'ya baktığımız takdirde görünüm
şudur :

İlk zamanlarda KAFKASLILARDA köleciler toplum dü-
zeninin var olduğunu görüyoruz. Belki daha önceleri sı-
nıfsız bir yapıyı Nart efsaneleri devrinde bulmak müm-
kündür. Ancak KAFKASLILARIN Yunanlılarla, Romalılarla
ilişki kurdukları dönemlerde köleciler bir düzenin var oldu-
ğu doğru olarak saptanabilir. BOSFOR-KİMMERİEN devle-
tinin ilk kurucularının Kafkasya sahillerinde ticaret koio-
nilerini kurmuş olan Yunanlılar olduklarını biliyoruz. Bun-
ların yaptıkları ticaretin önemli bir kısmının köle alımı ol-
duğu da tarihi bir gerçektir. Demek oluyor ki daha M.Ö.
3 - 2 ncı asırlarda KAFKASYA'DAKİ TOPLUMLAR köle ti-
caretini yapmışlardır. Ancak o dönemde KAFKAS TOP-
LUMLARININ kendi bünyelerinde ne gibi sınıf taksimatını
yaşamış oldukları, kesinlikle belli değildir. Buna rağmen
Romalılar ve Yunanlılarla ilişkileri olduğuna göre onlar-
daki sınıflaşmaya benzer bir farklılaşmanın olması varsa-
yılabilir. Bu dönemlere ait olmak üzere şu sınıflar tesbit
edilebilir :

- Kırallar
- Kırallara yardımcı olan ara sınıf

— Halk sınıfı

— Alınıp satılabilen köleler. Burada bir noktayı açıkça belirlemek gerekir. Köle ticaretinde KAFKASYALILAR devamlı köle alınan yer, köle temin edilen PAZAR durumunda olmuştur, yoksa başka toplumlardan kendileri köle satın almamışlardır. Ancak kendi toplumsal bünyeleri içerisinde satılacak bu kölelerin temin edilmeleri ayrı bir konudur. Ayrıca o dönemde Kafkasya'da gözüken ekonomik özellik çobancılık ve avcılık olduğuna göre toplumun bünyesi içerisinde sınıflaşmanın nasıl ortaya çıktığı keyfiyetinin incelenmesi de ayrı bir konudur. Daha sonraki dönemlerde kiral statüsünde olanların durumlarında önemli değişiklikler olmuştur. KAFKASYA'DA bütün Çerkes veya Adıge toplumunu biraraya getiren büyük devletlerin yerine, birbirinden ayrı olan boyların bağımsız yaşamaları gibi bir durum ortaya çıkmıştır ki, bu dönem 1864 büyük göç tarihine kadar kesintisiz olarak sürmektedir. Ekonomik düzende de, toprağa yerleşme ve zamanla büyük toprak sahipliğinin ortaya çıkması gibi bir durum gözükmektedir. Ayrıca bu dönemde ilişki kurulan devletler veya yabancı toplumlar da değişmiştir. Önce Ruslar, Araplar ve İranlılar, daha sonraları da 1453 yıllarından itibaren de Osmanlılar, Yunanlılarla Romalıların yerlerini almışlardır. Ancak Cenevizlilerle olan ilişkileri de devam etmiştir. Çok uzun süren bu dönemin başlıca özelliklerini şöylece özetleyebiliriz :

— Bazı Kafkas toplumlarında daha çok, bazılarında ise daha az olmasına rağmen hepsinde köleler mevcut olup, bu kölelerin alım satımı yapılmıştır.

Bazı boylarda sınıfsal ayırım keşin çizgilerle yapılmış, toplumun bünyesi kesin sınıflarla birbirinden ayrılmıştır. Bu durum özellikle KABARDEY-ABHAZLAR ve daha az olarak da Dağıstanlılarda görülür. Devletleşme biçimi Dağıstanlılarda ve ABHAZLARDA gözükmemektedir.

— Ayırımın daha çok kesinlik kazandığı boylarda, boy tekrar kendi bünyesinde küçük prensliklere ayrılmış olup, bu prenslikler genellikle diğerlerinden bağımsızdır. Ancak tamamen birbirinden kopuk değildir.

— Aralarında devamlı savaş durumu sözkonusu olmaktadır. Bu da genellikle iktidar savaşı şeklindedir. Buna rağmen hepsine yönelik bir saldırı karşısında çoğu zaman bir birlik kurabilmektedirler. Buna karşılık kendi aralarındaki savaşlarda iktidarı ele geçirebilmek için bir prens, daha önce savaştığı düşmanla işbirliği yaparak birlikte savaştığı diğer prensin iktidarına son vermekten çekinmemektedir. Kısaca aralarındaki savaş ve barış durumu fiili bir biçimde olup, ilkelere dayalı ve devamlı bir siyasi birlik kurulmamıştır.

4 — KAFKASYA'DA DEVLET

Her üretim biçimi, kendisini meşrulaştıracak üst yapı kurumlarını, bu arada siyasi kurumları da yaratır. İlişki toplumdan sosyalist topluma kadar bütün üretim biçimlerinin, kendilerine uyarlı siyasi kurumları ve bu siyasi kurumlara göre belirlenen devlet biçimleri vardır.

Üretim biçimlerinin gelişmesine paralel olarak siyasi kurumlarda ve devletin bünyesinde de değişiklikler olmaktadır. Aşağıdaki tablo bu konuda genel bir fikir vermek amacıyla alınmıştır.

Bu tablo Kafkasya'daki yapıya da uygulanabilir. Kafkasya'nın sosyal ve siyasi yapısı halen bilimsel olarak hiç olmazsa bizler için incelenmemiştir. Ancak kanımca ilk üç sırada yer alan biçimlerin ilerisine giden bir gelişme tesbit edilemez.

Bu neticeyi bir kanaat olarak, koruyarak ve konunun ayrıntısına da geçmiyerek, Kafkasya'da üretim biçimine göre ortaya çıkmış olan üst yapı ve siyasi kurumlarda

<u>Üretim Biçimlerinin Gelişmesi</u>	<u>Siyasi Tiplerin Gelişmesi</u>	<u>Devletin Gelişmesi</u>
İkel toplum	Klan	—
Göçebe hayvancılık	Kabile	Aşiret
Feodalizm (Yerleşmiş köy)	Aşiret	Feodal devlet (İmparatorluk)
Picaret kapitalizmi	Ulusların doğuşu	Milli devlet
Sanayi kapitalizmi	Ulus	Modern merkezî devlet
Mali kapitalizm	Egemen ulusun ortaya çıkışı	Sömürgeci devlet
Sosyalizm	Ulusların eşitliği	Ulusların eşitliğine göre örgütlenen devlet

görülen özellikleri genel olarak ve kısaca belirtmeye çalışacağız. Burada şu konuya önemle değinmek gerekir. Kendi aşamasını, tabloda gördüğümüz gibi, ilk üç sıradan ileriye götüremeyen Kafkas toplumu, çeşitli dönemlerde diğer aşamalarda olan toplumlarla ilişki kurmak, varlığını bunlara karşı korumak zorunluğunda kalmıştır. Ancak büyük göç olayı vukubulup yurt kaybedilinceye kadar, hatta daha sonra da bu çelişkili durum değerlendirilerek, buna göre bir politikanın tesbit edilmesi yoluna gidildiği ciddi olarak saptanamaz. Şimdi özelliklere geçebiliriz :

KAFKASYA'DA

A — Sürekli ve etkin bir devlet kurulmamıştır.

B — Kurulmuş olan devletler, Kafkas toplumunun bütün kesitlerini idaresi altına alamamıştır. Bu durum hem aileler için, hem de ayrı etnik boylar için sözkonusudur.

C — Bu nedenle birbirinden farklı yapıda ve büyüklükte olmak üzere feodal nitelikte siyasi kurumlar ortaya çıkmışlardır.

Ç — Bu şekilde ortaya çıkan siyasi kurumlar, kendi modellerindeki devletlerde görülmesi gereken görev ve fonksiyonları bünyelerinde tatbik edemediler, gerekli organları oluşturamadılar.

D — Kafkasya'da Kafkas toplumu tarafından oluşturulmuş olan siyasi kurumlar, dar anlamda devletler, dönemlerindeki siyasi ve idari organizasyonlarını dış toplumlara kabul ettirememişlerdir. Kısaca içercâ imperium hakkı etkin olarak sağlanamamış, dışa karşı ise bağımsızlık statüsü temin edilememiştir.

E — Sürekli olarak bir bayrak ve bir ordu yoktur.

Tesbit edilen bu genel nitelikteki özellikler, 1917 Rus devrimine kadar Kafkas toplumları için geçerlidir. Gerek zaman gerekse saha ve toplum olarak sınırlı kalan bazı siyasi faaliyetler varsa dahi bu genel ilkeleri ortadan kaldıracak bir nitelik taşımazlar.

5 — KAFKASYA'DA HUKUK DÜZENİ

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgiler aslında Kafkasya'da mevcut olan veya olması lâzımgelen hukuk düzeni hakkında sanırım bir fikir verir. Özellikle devlet şekilleri hakkında ileri sürmüş olduğum ilkeleri burada dahi tekrar etmek mümkündür. Ne var ki dinleyicinin sağlıklı bir değerlendirme yapabilmesi için, her kurumu biraz daha yakından tanıması gerekir.

A — Kafkasya'da yazılı bir hukuk sistemi uygulanmamıştır. Bununla kastimiz Kafkas toplumu tarafından yapılmış ve yazılmış bir sistemdir. Yoksa Rusların, Osmanlıların Kafkas toplumlarına uyguladıkları hukuk düzenleri değildir.

B — Yabancıların getirdikleri kaidelerin dışında, Kafkasya'da uygulanan hukuk düzeni genellikle (XABZE) adı ile anılır. XABZE'nin bünyesinde :

- 1 — Din kaideleri
- 2 — Ahlâk kaideleri
- 3 — Örf ve âdet kaideleri
- 4 — Moda kaideleri
- 5 — Hukuk normu şeklindeki kaideler karışık olarak yer alır. Gerek uygulamada, gerekse teoride bunların bir sınıflandırılması yapılmamıştır.

C — XABZE kaideleri :

- 1 — Zaman bakımından sürekli
- 2 — Yer bakımından sürekli
- 3 — Şahıs veya etnik grup bakımından genel olamadılar.

Ç — XABZE kaidelerinin ihlâli halinde, yaptırım gücü, etkin olarak ortaya çıkmadı.

D — Toplum pozitif hukuk kaideleri ile örgütlene-
medi. Bunu çoğu zaman karşılarında savaş verilen düş-
manlar Kafkaslılar için sağlamış oldu.

E — Son zamanlarda genellikle İslâm dini uygulama alanı buldu. Daha 9 uncu asırda Pşi Yinal tarafından ya-
pılan çalışmalar, daha sonraları 1600 yıllarında Psi Kay-
toka Arslanbek tarafından yapılan düzenlemeler, daha
sonraları Şamil'in kurmuş olduğu veya kurmaya çalıştığı
devlette teokratik biçimde olsa bile getirilen esaslar, bu-
na paralel olarak Batı Kafkasya'da 1850'lerde Muham-
med Emin'in hukuksal düzenlemeleri ve 1840 yıllarında
milli bir meclis şeklinde olan **JİLE THARUA XASE** nin yap-
mış olduğu siyasi ve hukuki çalışmalar Kafkas toplumun-
da siyasi ve hukuki kurumlarda görülen olumlu gelişme-
lerdir. Ne var ki bunlar çoğu zaman istenilen neticeyi ver-
mediği gibi bazıları Kafkas toplumu için zararlı dahi ol-

muştur. Buna örnek olarak Kaytoka Arslanbek tarafın-
dan yapılmış olan halkın sınıflara bölünmesi işlemini gös-
terebiliriz.

6 — KAFKASYA'DA İDARİ DÜZEN

Hep sorulur. Acaba Kafkasya nasıl idare edilirdi? Kafkasya'da halkı kimler idare ederdi? Pşi'lerin statüsü ve görevi neydi? VERK denilen sınıf nasıl teşekkül eder-
di? Bunların idari bir fonksiyonları var mıydı? Hangi üre-
tim biçiminde olurlarsa olsunlar, asırlarca toplumu haya-
tının devam ettiği Kafkasya'da bir idari sistemden söz-
mek sanırım mümkündür. Ancak bu idari düzen çok eksik
olur, kötü olur veya bildiğimiz sistemlere tam uymaz,
bunlar ayrı konular. Ayrıca bu idari düzenin Kafkasya'nın
ayrı ayrı yerlerinde yaşayan etnik boylarda farklı olabile-
ceğini de kabul etmek gerekir. Keza bir bölgenin daha
çok etkisi altında kaldığı yabancı idari sistemlerine göre
bu idare düzenlerinde değişikliklerin olması normaldir. Ör-
neğin Dağıstan bölgesi Kuzey Kafkasya'ya oranla çok
daha erken İslâm ve Osmanlı tesirine girmiştir. Yine Ap-
hazlar uzun süre Gürcülerle ortak idari düzen kurmuş-
lar ve yaşatmışlardır. Gürcüler ise çoğunlukla Hristiyan
olarak kalmıştır.

İdarenin genel özellikleri :

A — Memleket genel olarak feodallerin nüfuz böl-
gelerine taksim edilmiştir. Bu feodaller durumlarına göre
büyük feodaller, küçük feodaller olarak ikiye ayrılır. Ka-
berdey bölümünde bunlar PŞİ ve Büyük Pşi anlamına
gelen (PŞİM-YAPŞ) tabirleri ile anılabilir. Ayrıca bunların
yardımcıları olan **TLAKULEŞ** ve VARK'lar da küçük feodal-
ler sınıfına dahil edilebilir. Nitekim 1500 yıllarında yazılan
bir Osmanlı belgesinde bunlara beyler ve sipahiler de-

nilmiştir. Aphaz bölgesinde AH ve AMISTA'ları, Dağıstan bölgesinde ŞAMHAL'ları, Kırım bölgesinde de MIRZA'ları bazı küçük farklar olmasına rağmen bu statüye sokabiliriz.

B — Bunların dışında, fakat bunların da katılmasıyla toplanan meclisler vardır. Bu meclisler devamlı toplantı halinde değildir. Karar alınmasını gerektiren problemler doğdukça toplanırlar. Toplantıya katılan üyelere genel bir tabir olmak üzere THAMADE denilir. THAMADE'ler karar altına alınacak meselenin niteliğine ve niceliğine göre,

KOAJE THAMADE
HABLE THAMADE
XEĞEGU THAMADE
JİLE THAMADE

XEKU THAMADE isimlerini alırlar. Ancak çeşitli dil guruplarına göre bu adların sıralanış ve okunuşunun değiştiğini hemen ifade edelim.

Bu meclislere : Zeüç, Zeüçe, Seunte, Zeunte, Zexes.
Toplanılan yere : Zeüçape, Zexesipe.

Celselere : XASE

Başkan olana : Yikezüvuğa - Yijiğoe

Alınan karara : XABZE adı verilirdi.

C — İdarenin devamlı organları yoktur. Ayrıca bir yönetim bölgesi idari açıdan belirgin olarak taksimata uğramamıştır. Ne var ki burada bir noktayı aydınlatmak gerekiyor. Modern anlamda idari taksimatlar değişik toplumlarda değişik tarihlerde yapılabilmektedir. Bu bakımdan yukarıda belirtmiş olduğumuz, KOAJE, HABLE, XEĞEGU, JİLE ve XEKU ayırımı üzerinde idari açıdan durulabilir.

Ç — Son devirlerde idare genellikle Rusların tesirinde kalmıştır. Ancak daha önceleri Osmanlı tesiri de gözükmemektedir. Örneğin Osmanlılar tarafından Kefe beylerbeyliğine ÇERKES KASIM PAŞA'nın atanması, keza

BERSLAN KAYTUKO BEK'in KABARDEYE bey olarak atanması gibi.

D — Kararların alınması ve uygulanması kamuoyu önünde açık olarak yapılır. Alınan kararlar Pşiler ve VERK'ler tarafından uygulanır.

E — Yöneticiler de dahil herkesin uymaya zorunlu olduğu kaideler XABZE kaideleridir. Bunun dışında yöneticilerin özellikle mal varlıklarında, hareket tarzlarında sınırlandırma getiren pozitif yasalar yoktur. Bu durum yöneticileri çoğu zaman keyfi hareket etmeye sevk etmiş, aralarında devamlı rekabetin sürmesine yardımcı olmuştur.

7 — EKONOMİK DÜZEN :

1864 tarihine, hatta 1917 Rus devrimine kadar Kafkasya'da yaşanan ekonomik düzen için çok şeyler söylemek mümkündür. Ancak ben yine konuyu kısa tutarak genel olarak temas edip geçeceğim.

Kafkasya'da ekonomide görülen temel karakter çiftçilik ve hayvancılıktır.

A — Alışveriş şekli : 1740'lara kadar takas biçimindedir. Para mübadele birimi olarak kullanılmamıştır.

B — Ticaret sınırlı olup, ihraç edilen mallar genellikle hayvan ve tarım ürünleridir. Köle ticareti de yaygın bir şekilde vardır.

C — Sanayi Kaberdey'lerin K'İŞ (KVIŞ) dedikleri atölye seviyesini geçmemiştir.

Ç — Ekonomi ienel olarak kapalı bir yapıya sahip olup, kendi kendine yeterli olma durumundadır.

D — Gerek hayvancılıkta, gerekse tarımcılıkta elverişli alanların çok olmasına rağmen halkta ileri bir hayat seviyesi yoktur. Bilhassa savaşların yoğunlaştığı 1800 yıllarından sonra halk önemli derecede fakir duruma düşmüştür.

KAFKASYA'DA DİL VE KÜLTÜR

Göç öncesi Kafkasyasında dil ve kültür bakımından durumu şöyle özetleyebiliriz : Kökenleri aynı veya akraba dil guruplarına dahil olmuş olsalar bile, birbirini anlamayan çok sayıda dil konuşulmaktadır. O kadar ki bu dillerin sayısını 38 ve daha çok miktara çıkarırlar dahi vardır. Bir topluluğun ulus seviyesine gelebilmesi için dil birliğinin gerektiğini hatırladığımız takdirde Kafkasya'daki durumu daha iyi anlamış oluruz sanırım. Yazılı dil ve kültürün geliştirilmemiş, hatta hemen hemen hiç olmaması da Kafkasya'daki sosyal ve siyasi yaşamı olumsuz olarak etkilemiştir. Kafkas kültürünü etkileyen veya oluşturan farklı kültürleri kısaca tanıtmakta konumuz açısından yarar vardır. Zira ilerde göreceğimiz gibi, toplumun belirli kesitlerinde beslendikleri kültüre göre politik şekillenmenin oluştuğuna dair örnekler vardır.

Bu kültürler :

- A — Yunan ve Roma kültürü.
- B — Keza bunların devamı olarak Bizans kültürü
- C — Arap ve İran kültürü.
- Ç — Rus kültürü.
- D — Osmanlı kültürü.

Bu kültürler içerisinde zamanımıza yakınlığı ve Kafkas toplumlarını siyasi yönden etkilemesi bakımından Rus ve Osmanlı kültürleri çok önemli olmuştur.

Osmanlı kültürü Kafkasya'ya, 1 — Güneyden Azerbaycan ve Dağıstan yolu ile, ki Dağıstan'da müslümanlığın kabulü daha da gerilere gitmektedir. 2 — Batı Kafkasya yolu ile, 3 — Kırım ve diğer müslüman Türk boyları vasıtasıyla gelmiştir. Kültürün yapısı tamamıyla İslami karakterde olup şu özellikleri getirmiştir :

1 — Daha sonra görüleceği gibi tarikata dayalı bir mistisizm özelliği vardır.

2 — İmamlık ve Halifelik mefhumlarını getirmiştir. Dolayısıyla halifeye bağlı olma şeklinde bir anlayışı yerleştirmiştir.

3 — Genellikle medrese tahsilini başka yerlerde gören bir molla zümresi kanalı ile getirilmiş ve uygulanmıştır.

4 — İslâm ülkesi olması ve halifenin bütün müslümanların halifesi olması fikriyle hareket edilerek bir Osmanlı se-mnatizanlığını yaratmıştır.

5 — Genellikle reformcu girişimlere engel zihniyetli bir kadronun oluşmasını sağlamıştır.

6 — İlerde Muridizm ve İmamlar devresinde daha açıkça görüleceği gibi Rus düşmanı ve Ruslarla uzlaşmasını kabul etmeyen bir fikrî yapıyı oluşturmuştur.

Osmanlı kültürünün Kafkasya'ya girişi zamanla ve tedrici bir şekilde olmuştur. Ayrıca bu kültürün yayılması esnasında zorun kullanıldığı dönemler olduğu gibi, istekle kabul edildiği durumlar da olmuştur. Ayrıca Osmanlılar tarafından götürülen İslâm kültürü Kafkas göçlerinin yapılmasında olumlu rol oynamıştır.

Rus kültürünün Kafkas kültürü üzerindeki etkileri gerçekten incelenmeye değer ilginç bir konudur. Ne var ki bu mevzu üzerinde anavatan dışındaki Kafkaslılarca yapılmış ciddi ve objektif araştırmalar yok denecek kadar azdır. Oysa ki Kafkas halklarının yöneticilerinin çeşitli dönemlerde Rus idarecileri ile çok yönlü ilişkiler kurdukları tarihî bir vakiadır.

Bunlar :

Eğitim ilişkileri : Kafkaslı çocukların Rusya'nın merkezine terbiye ve tahsil için gönderilmeleri ve orada eğitilmeleri gibi. Örneğin: İdar TEMRIKO'nun oğlu Sultan ile kızı Maryan (Göşenay), keza aynı dönemlerde (1550-70 yılları) Cana beyinin oğlu Kudadek, yine başka bir psi

çocuğu olan Dudarık, vs. Daha sonraları da bu ilişki devam etmiştir.

Siyasi ve askeri yardım ilişkileri :

Bilhassa Kırım ve Osmanlılara karşı bazı Kafkas kabileleri ile Ruslar arasında askeri ve siyasi ittifak kurulmuştur. Bunun neticesi olarak:

TİCARİ İLİŞKİLER de kurulmuştur. Hatta Kafkasya'daki yol, liman, kale inşaatı, haberleşme, tarımcılık ve maden işletmesi gibi konularda iş birliği yapılmıştır.

Dini ilişkiler :

Bu ilişkiler genellikle hıristiyanlaştırma ve hıristiyanları koruma ve hıristiyanlığı yayma şeklinde olmuştur.

İdari ilişkiler :

Kafkasya'daki beylikler zamanla Rus, Osmanlı ve Kırım'a bağlı olarak yönetilmişlerdir. Bu durumun da yönetimle ilgili bir takım ilkeleri Kafkaslılara getirmiş olması mümkündür. Rus kültürü Kafkasya'ya genellikle zannedildiği gibi daima savaşla, zorla gelmemiştir. İsteğe bağlı olarak geldiği ve benimsendiği zamanlar ve durumlar olmuştur. O kadar ki KABARDEY halkında Rus kültür ve terbiyesini almış olan kimselere halk arasında VURIS-KAN adı verilmiştir.

Bu şekilde farklı kültür ve görüşlerle yetişen Kafkas aydınları arasında göç öncesi dönemlerde fikir ve inanç birliği sağlanamamıştır. Ki, bu durumun, göç olayı üzerinde çok önemli etki yaptığı bir gerçektir.

9 — POLİTİK YAPI

Kafkasya'da politik yapıyı şekillendiren unsurlar genellikle dış unsurlardır. Rus, Osmanlılar, Kırımlılar, İran-

lılar, İngilizler, vs. Ancak burada bu dış unsurlara geçmeden önce Kafkasya'nın iç yapısında politik durum nasıldı? Buna kısaca değinmek faydalı olacaktır.

A — Yukarıda da ifade edildiği gibi, Kafkasya'da çeşitli boylarda farklar gösterse bile feodalizm dönemi aşılamamıştır. Hatta bazı guruplarda bu durumu feodalizme geçiş şekli olarak da görebiliriz.

B — Halk, çeşitli boylarda değişik olmak üzere birtakım sınıflara bölünmüştür.

C — Gerek feodaller arasında, gerekse bu feodallerle halk sınıfı arasında devamlı bir kavga vardır. Bilhassa feodaller arasındaki iktidar rekabeti toplumu güçsüz duruma sokacak niteliktedir.

Ç — Keza bu feodal beylikler arasında, içte ve dışarıya karşı bir politika birliği yoktur. Ülkede dil birliğinin, ekonomi ve pazar birliğinin, kültür birliğinin, din birliğinin, etnik yapıda homojenliğin, ulaşım birliğinin ve düşünce birliğinin olmaması bu politik birliğin kurulmasını engellemiştir.

D — Dıştan gelen bazı fikir akımları, iç bünyeyi etkilemiştir. Örneğin: Sayıları 1400'ü geçen Rus köylü isyanları, etkilerini Kafkasya'da da göstermektedir. 1792 yılında Abzehler, 1830 yıllarında Bjeduğ'lar kendi özdenlerine (feodallerine) karşı ayaklanmışlardır. Daha geriye gittiğimiz takdirde de bu örnekleri bulabiliriz. 1767 yılında Kabardey bölgesinde 1000'lerce köylünün özdenlere yani feodallere karşı ayaklanmaları gibi.

E — Dış müdahalelerin etkisiyle iç bünye devamlı aktif bir yapı göstermektedir. Bu da savaşı ve rekabeti arttırmaktadır.

F — Bu karışık yapı içerisinde, ülkenin ve ulusun tamamını bir birlik etrafında toplayabilecek liderler yoktur. Tabii bu da hakim olan sosyal ve ekonomik sistemin bir neticesidir.

H — Ülkede devamlı bir savaş psikolojisi hakimdir. Savaşın fiilen yapılmadığı zamanlarda bile, bu psikolojinin etkileri devam etmektedir. Bunun önemli bir neticesi olarak halkta gerek siyasi ve sosyal, gerekse ekonomik bakımından bir toparlanma yapılamamaktadır. Ayrıca sınıfların ve aynı sınıftan olan feodallerin çıkar kavgaları ve özellikle Mole (Molla zümresinin olumsuz tutumu, yapılacak bu reformist hareketleri engellemektedir. İşte göçün olduğu dönemin ve öncesinin Kafkasyasında iç yapının politik görünümü budur.

10 — KAFKASYA'DA ORDU ve SAVAŞ YÖNTEMLERİ

Savaş mutlaka bir ordu ile bir yöntemi gerektirir. Ordu ise, araç, gerek, ikmal unsurları ve insan unsurlarından meydana gelir. Maddi unsurları bakımından yeterli olsa bile, eğitimi, idaresi, yöntemi ve morali olmayan ordunun başarılı olması hemen hemen olanaksızdır. Kafkasya gibi çağının en güçlü devletleri ile savaşmak mecburiyetinde olan bir bölge, bir halk için yukarıdaki ilkelere anlamı daha da artmaktadır. Ben yine kısaca genel özellikleri tesbitle yetineceğim.

A — Kafkasya'da düzenli ve devamlı bir ordu ve ordu geleneği yoktu. Savaş olduğu zaman halkın hemen tamamı savaşa katılırdı.

B — Bu prensibin bir neticesi olarak barış zamanında savaşa hazırlanma sözkenusu olmazdı.

C — Araç, gereç ve eğitim bakımından geri olmalarına karşılık moral bakımından halkta intihar edercesine savaşma kararlılığı görülürdü.

D — Yapılan savaş tipleri çoğu zaman gerilla tipi savaşlardı. Arazinin yapısı bu tip savaşlara çok elverişli olduğundan bu savaşlardan genellikle olumlu neticeler alınırdı.

E — Savaş şekilleri: Baskınlar, (Gece ve gündüz baskınlar), çevirmeler, yarmalar şeklinde olur. Düşman üzerine genellikle küçük kuvvetlerle gidilirdi. Savaşlar kısa sürer, netice çabuk alınırdı. Savaşın uzun sürmesi Kafkashıların aleyhine olurdu. Çünkü ikmal kaynakları ve ikmal yol ve şekilleri kısıtlı idi.

F — Genellikle her boy ayrı ayrı savaşa katılırdı. Ne var ki hemen bütün boyların katıldığı büyük meydan savaşları da olmuştur.

Böylece konferansın birinci bölümünü bitirmiş oluyorum. Buraya kadar genel olarak ve kısaca, büyük bir mücadeleye giren, savaşı kaybettikten sonra da yurdunu terk ederek başka devletlere göçen Kafkashıların bünyeleri tanınmak istenmiştir.

B — Dış Sebepler :

Konunun özünde bu dış sebepleri, iç sebeplerden ayırmak o kadar kolay bir mesele değildir. Çünkü Kafkasya politikası aslında bütün bu sebeplerin bir bileşimi olarak ortaya çıkmıştır. Buna rağmen ben konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu ayrımı yaparak gerekli açıklamaları yapmayı daha faydalı buldum.

Kafkasya politikasını yakından etkileyen dış faktörleri şöylece sıralamak mümkündür :

- 1 — Osmanlı - Kafkas ilişkileri,
- 2 — Kırım - Kafkas ilişkileri,
- 3 — Rus - Kafkas ilişkileri,
- 4 — İran - Kafkas ilişkileri,
- 5 — Bazı Avrupa devletleri ile (İngiltere, Fransa vs.)

Kafkasya ilişkileri.

Esasta Kafkasya, dünyanın sayılı kritik bölgelerinden biri olması itibariyle arih boyunca birçok devletin ilgisini çekmiş, devamlı kaynayan bir politika kazanı olmuştur.

Ancak bunların hepsinin üzerinde durmak daha çok tarihsel ve geniş bir çalışmayı gerektirmektedir. Sonra göç konusuna en yakın etkisi olan devletler de yukarıda sıralanan devletlerdir. Bu nedenle bu devletlerle olan ilişkilerin yansıtılabilmesi yeterli olur kanısındayım.

1 — OSMANLI, KIRIM - KAFKAS İLİŞKİLERİ

Kuzey Kafkasya'nın siyasi ve ekonomik bir mücadele alanı halini alması 1475 yıllarında başlamaktadır.

Fatih Sultan Mehmet 1475 tarihinde Kefe şehri ve kalesini Cenevizlilerin elinden aldıktan sonra, Karadeniz tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu. Aynı tarihte Kırım, Osmanlı nüfuzunu kabul etmekte, iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Osmanlılara bağlı, hanları Osmanlılar tarafından atanan bir devlet durumuna gelmektedir. Keza aynı dönemlerde Osmanlıların eline geçen Ceneviz, Kale ve İskele şehirlerinden, stratejik ve ekonomik önemleri büyük olan Kefe, Suğdak, Taman (Tamatarcha Tumatarakan) Temrük ve Azak şehri ve kalesi Osmanlı hakimiyetinin dayanak noktaları oldular.

Karadeniz'in ötesine uzanan Osmanlıların doğu siyasetinin amaç ve hedeflerini kısaca şöyle özetlemek mümkündür :

1 — Kırım'dan Kuzey Kafkasya yolu ile Astarhan ve Kazan'a varmak, oradan da Orta Asya'ya geçmek. Böylece buradaki müslüman Türklerle birleşmek.

2 — Bu bölgelerden hacca gidecek müslümanların bilhassa Kabarday bölgesinden geçen hac yollarını kontrol altına almak.

3 — Astrahan şehri gibi özellikle Hazar kıyısında ticarî önemi büyük olan bir şehri almak ve elde tutmak.

4 — İran'ı arkadan kuşatmak, böylece İran'a karşı başarılı bir mücadele vermek.

5 — Rusların Kafkasya'ya doğru yayılma isteklerine karşı koymak ve bu yayılmayı önlemek. Bu amaçların gerçekleşmesi için de Kırım'ın bilinçli bir şekilde elde tutulması ve işbirliği yapılması, Kafkas halklarına hakimiyetin kabul ettirilmesi ve müslümanlığın yayılması gibi araç hedeflerini de genel amaçlara eklemek mümkündür. Bu dönemlerde Kafkasya'nın Osmanlı nüfuz bölgesinde olduğu bir çok kaynaklarda yazılmaktadır. Hatta bir çok Çerkes beylerinden vergi alındığı dahi ifade edilir. Ancak aksi görüşte olup, Osmanlı hakimiyetinin Kafkasya'nın içlerine fiilen hiç bir zaman girmediğini savunanlar da vardır. Ne var ki 1500 yıllarında Kırımlıların bir çok defalar Adıgey bölgelerine saldırdıkları, bu saldırılar karşısında Adıge'lerin Ruslarla ittifak kurdukları birer tarihî vakıadır.

Yukarıdaki amaçlarla aktif olarak başlayan Osmanlıların doğu politikası zamanla özellikle Rusların 1567 tarihinde Terek nehrine dökülen Sunja akar suyu üzerinde Rus kalesini yapmaları ile Kafkasya'da bir Osmanlı - Rus rekabetine dönüşmüştür. Ne var ki dış politikalarında belirli ilkelerin devamlı korunamadığı Osmanlı İmparatorluğu'nda bu rekabet olumlu olarak geliştirilememiş, Rusların bilinçli yayılma politikalarına engel olunamamıştır. 1569 tarihinde, Kefe beyi Çerkes Kasım Paşa'nın kumandasında yapılmış olan Astrahan (EJDERHAN) seferinin tam bir başarısızlıkla sonuçlanması bu rekabetin Osmanlı aleyhine dönmesine vesile olmuştur. Ayrıca bu sefer Osmanlıların Adıgey bölgeleri üzerindeki hakimiyetlerinin derecesini göstermesi bakımından da önemlidir. Şöyle ki :

Sefere katılan kuvvetlerin komutanı bir Çerkes olan Kasım Paşa olmasına karşılık ve seferin genellikle Kırım'dan ve Çerkeslerden temin edilecek askeri birliklerle yapılması ve ikmal edilmesi planlandığı halde, bu mümkün

olmadı. Çünkü sefere katılmaları için emir gönderilen yedi Çerkes beyi (Cana Beyi Mustafa, Takuşe Beyi Bahadır, Hali Beyi Mustafa ve diğer üç bey ile Terek Hakimi) Ashtarhan seferine hiç bir şekilde katılmamışlardır (Mühimme Defteri VII, 997, vesika No, 2745).

Çünkü bu tarihte aslında bir çok Çerkes beyi ile Rusya arasında Osmanlılara ve Kırımlılara karşı ittifak vardı. İlk defa 1552 tarihinde İdar TEMRIKO ile Çar İvan IV arasında yapılan bu anlaşma daha sonraları akrabalığa dönüştürülmüştü ve devam ediyordu. Nitekim şu mektup da bunu doğrulamaktadır.

(Kefe beyine hüküm ki, bana mektup gönderip, kefare-i Rus ve Çerakise, ittifak ile Azak kalesine hücum etmek maksadında iken) Tarih 967 (1560) Ayrıca mektupta o tarihte Çerkeslerin dini hakkında da bilgi edinilmektedir.

Bu dönemde Kafkasya'nın siyasal durumunu kısaca belirtmekte yarar vardır.

1 — Osmanlıların Kafkasya'daki hakimiyetleri fiilen gözükmemektedir. Ancak buna rağmen oraları kendi nüfuz bölgeleri olarak saymaktadırlar.

2 — Bunun neticesi olarak Kafkaslılar hukukan bağımsız statüde kabul edilmemektedirler. Bağlantılı oldukları devletler ise Kırımlılar, Osmanlılar ve Ruslar olmaktadır.

3 — Keza Osmanlılar aktif siyasette Kafkasya'da devamlı gerilemelerine rağmen, dinsel ve ticari ilişkiler gelişmekte ve Osmanlı varlığı devam etmektedir. Nitekim daha sonraları çoğu kez Osmanlı - Rus savaşlarında Kafkaslılar Osmanlılarla birlik olup Ruslara karşı savaşmışlardır.

4 — Kırımlılarla ilişkiler tam anlamıyla karşılıklı saldırı ve soygunlar şeklinde devam etmektedir.

5 — Rus yayılması ise sistemli bir şekilde gelişmekte, devamlı, hakimiyet bölgelerini Kafkasya'ya doğru geliştirmektedir.

Durum böylece devam ederken 1739 tarihinde imzalanan Belgrad anlaşması ile hem Osmanlılar, hem de Ruslar büyük ve Küçük KABARDEY Bölgelerinin bağımsızlığını kabul ettiler. Bundan böyle iki taraf da bu bölgelere karışmayacaklardır. Tarih 1/9/1739. Ancak bu anlaşmanın yürürlük kazanmadığını, Osmanlıların da bu durumu aynen kabul ettiklerini ifade edebiliriz. Zira :

Çar III. İvan'ın 12/XI/1740 ta I. Mahmud'a, keza 28 Kasım 1741 de, 13 Mart 1742 de çeşitli nedenlerle yazmış olduğu mektuplarda hep (KABARDİNYA ve ÇERAKİSE'nin İrsan HAKİMİ) tabirlerini kullanmış, Osmanlılar da verdikleri cevaplarda hep bu tabirleri kullanarak statüyü kabullendiklerini göstermişlerdir. (Mektuplar için bak. Başbakanlık arşivi. Name-i Hümayun Defteri Nr. 8, sayfa 35/37; Başbakanlık arşivi. Name-i Hümayun Defteri. Nr. 8, sayfa 94/95; Rus Çaricesi I. Elizabet'in, I. Mahmud'a gönderdiği mektup.)

Aktif bir doğu siyaseti ile başlayan, daha sonra Rus - Osmanlı rekabeti şeklinde devam eden Osmanlı - Kafkasya ilişkileri böylece yönünü ve amacını yitirerek geri-lerken 1774 tarihinde yapılan Kaynarca Anlaşmasıyla Rus hakimiyeti biraz daha hukukileştirildi. Nihayet 14 Eylül 1829 da imzalanan Edirne Barış Anlaşmasıyla hukukan Kafkasya Kafkaslıların iradesi dışında Ruslara verilmiş oldu. Daha da gerileyecek olan Osmanlı politikası 1856 Paris Konferansında Kuzey Karadeniz ve Kafkasya ile ilgili hiç bir politik sorununun olmadığını baş belegesinin ağız ile ifade edecektir. Burada Osmanlı politikasına bir iki noktayı daha ilâve etmek gereklidir.

1 — Politika çizgisindeki bu olumsuz gelişmeye rağmen Osmanlılar Kafkasya ile ilişkilerini sürdürdüler. Ancak hiçbir zaman ciddi bir askeri yardım yapmadılar.

2 — Batıda gerileyip esir kadın pazarlarının bitmesi üzerine sarayın cariye ihtiyacı Kafkasya'dan karşılandı. Bu da çeşitli akrabalık ilişkilerinin kurulmasına ve bir çok Adıge ailesinin saraya yakın olmasına yol açtı.

3 — İlişkilerin sürmesinde İslâm dini bir araç olarak kullanıldı. Bu şekilde Kafkaslıların bağlılıkları sağlandı.

4 — Kafkaslılara, devamlı Ruslar karşısında savaş halinde tutularak, uzun süre tabir caizse jandarmalık görevi yaptırıldı. Böylece Rusların boğazlara inmesi Kafkaslılar kullanılarak engellenmiş oldu. Kafkas - Rus savaşlarının ölü bilançosunun Ruslar açısından 10 milyonu bulmuş olması bu politikanın başarısını sanırım kanıtlar.

Osmanlıların, göçün fiilen yapıldığı tarihlerdeki politik durumuna daha sonra temas etmek üzere Rusya ile ilişkilere geçelim.

2 — RUSYA - KAFKASYA İLİŞKİLERİ

Bu ilişkilerin bir bölümüne yukarıda değinilmiş oldu. Ancak konumuz bakımından bu yeterli değildir. Aydınlatılması gereken bazı problemler daha vardır.

Kafkaslılarla Rusların karşılaşmaları 1024 tarihine kadar geriye gider. Ne var ki yukarıda gördüğümüz gibi ilk yakın ilişkiler, Kırım hanlarının saldırılarına karşı 1552 tarihinde kurulan ittifakla başlar. Nitekim İDAR TEMRIKO ile ÇAR İVAN arasında yapılan bu gizli anlaşmaya dayanarak İvan nezdinde, büyük KABARDEY bölgesinde Kanıko, Yelbızdiko İvan ve Teneşiko'dan kurulu bir elçi kfilesi gönderilmiştir. Keza İdar'ın kızı, Çarla evlenmiş, oğlu Sultan ise vaftiz edilerek Mikail ismini almış ve Çarın özel muhafız birliğinde (Opritchnikis) görevlendirilmiştir.

Bu durumu değerlendiren İvan da KABARDEY bölgesine bir elçi göndererek Çerkesleri Kırımlılara ve Osmanlılara, hatta Osmanlı dostu olan Şamhala karşı desteklemeyi taahhüt etmiştir. İşte bu şekilde kurulan dostluk neticesinde KABARDEY bölgesinde SUNÇ nehri üzerinde 1567 tarihinde Rus kalesi yapılmıştır. Ne var ki bu kale daha sonra Osmanlıların müdahaleleri sonunda boşaltılmıştır.

Daha sonraları genişletilerek geliştirilecek olan Rusya'nın Kafkasya politikası şu temel unsurlar üzerine kurulmuştur:

1 — Kafkasya stratejik konumu itibarıyla Hindistan'a kadar giden deniz yolunun doğu kapısını teşkil etmektedir. Bu kapıyı elinde bulunduran devlet Boğazlara hakim olacak, o zamanki değerlendirmeye göre sıcak denizlerin hakimiyetini ele geçirecektir.

2 — Rusya'nın esasen açık denizlere açılan serbest bir limana şiddetle ihtiyacı vardır. Bu yolla ticaretini geliştirebilecek, Avrupa ile ilişkilerini genişletecektir.

3 — 15 inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Moskova'nın üçüncü Roma olma amacını sistemli bir siyaset haline getirmiş olması.

4 — Rus kaynaklarına göre, Osmanlıların doğuya doğru yayılma istekleri, temel politikalarını oluşturur. Nitekim Volga ile Don arasında kanalın açılmasının düşünlmesi bu politikayı simgeler. O halde Osmanlıların Kazan Hanları ile birleşerek doğuya, Orta Asya'ya yayılmalarını, fütuhat politikalarını önlemek lâzımdır.

5 — Nihayet Kafkasya tabii kaynakları ile zengin, siyasi ve askeri yapı itibarıyla zayıf bir bölgedir. Bu itibarla Karadeniz sahillerini ele geçirmek Baltık tarafında savaşmaktan daha kolay olacaktır. Böylece iki büyük devletin rekabet alanı Kafkasya olmaktadır. Bu rekabetin ilk başlatıcısı kimdir? Osmanlılar mı, yoksa Ruslar mı? Türk

yazarları Rusları genellikle ilk başlatıcı olarak kabul ederler. Rus yazarları ise o dönemde Moskova'nın bir kuzu, Osmanlı ve Kırımlıların ise bu kuzuyu yutmak isteyen bir kurt olduğuna işaret ederek rekabeti Osmanlıların başlat-
tığını iddia ederler.

Bu şekil ve şartlarla oluşturulan Rusya'nın Kafkas-
ya'ya yönelik politikası, zamanla Kafkasya üzerinde yo-
ğunlaşarak, ne pahasına olursa olsun Kafkasya'nın ele
geçirilmesini zorunlu bir amaç haline getirmiş, Osmanlı
politikası ve gücü geriledikçe de bu amaç daha da bi-
linçli olarak uygulama alanına konulmuştur.

Kafkas - Rus savaşları 1864 tarihine kadar devam
etmiş olup, bu savaşlarda Kafkaslıların gösterdikleri des-
tan kahramanlıkları tarihe mal olmuştur. Bu savaşlar
birçok yayınlarda ayrıntıları ile işlenmiştir. Ancak ben bu
yayınlarda içerisinde bir tanesini mutlaka tavsiye edebil-
rim. Büyük bir milliyetçi olan Kafkas tarihi ve kültürü hak-
kında engin bilgi ve görgüsü bulunan General İsmail
Berkok'un «Tarihte Kafkasya» adlı yapıtı.

Rusya 1800 yıllarına doğru feodalizm dönemini ta-
mamlayarak ticari kapitalizm ve sınıai kapitalizm aşama-
larına gelmiştir. Konumuz açısından bunun önemi şudur.
Feodalist düzende iktidar feodaller tarafından kullanıldı-
ğında iktidar üniteleri genellikle daha küçük bölümlere
ayrılabilir. Bu da toplumda geniş toprak sahalari-
na ve hayvan sürülerine sahip sınıfların var olması sonu-
cunu doğurmaktadır. Esasen feodalizmin temeli de toprak
ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ticari burjuvazinin doğ-
masıyla bu feodal ve dağınık iktidar ünitelerinin yerini
merkezi devlet almakta, iktidar merkezileşmektedir. İkti-
darın merkezileşmesine paralel olarak feodallerin huzur-
suzluğu artmakta, diğer taraftan bilinçlenmekte olan köy-
lülerin toprak istekleri çoğalmaktadır. Bu gelişim zorunlu
olarak toprak reformu çalışmalarına devleti iterek yasal

toprak dağıtım işlemlerine neden oldu. İşte bu durum
Kafkasya'da üç şekilde tesirini göstermiştir :

1 — Merkezi otoritenin yaygın hale getirilip kabul
ettirilebilmesi için, daha fazla askeri kuvvet, daha fazla
şiddet kullanılmış. Bu ise Kafkas - Rus savaşlarının çok
daha şiddetlenmesine yol açmıştır.

2 — Kafkas toplumunun bünyesinde bir takım huzur-
suzlukların gelişmesine neden olmuştur. Toprak ve sınıf
sahibi olan feodallerle diğer halk sınıfları arasında top-
rak kavgaları, bir bakıma şerefsizlikten kurtulma kavg-
aları başlamıştır.

3 — Ellerinden toprakları alınacak olan, sınıflarını
geniş ölçüde kaybederek halkla eşit duruma gelecek olan
kimseler, verilen mücadelenin amacını bir vatan ve öz-
gürlük mücadelesi şeklinde değerlendirmek yerine, çoğu
zaman ve durumlarda değişik amaçlara hizmet ettiler.
Bu amaçlar ise şunlardır :

A — Kişisel ve ailevi çıkarlarının gerektirmesi halin-
de Rus yöneticileri ile dostane ilişkilere girerek, onlardan
rütbe, nişan almak, maddi menfaat temin etmek.

B — Bunda başarı sağlanamadığı devir ve hallerde
savaşı tahrik etmek, uzlaşma zemininin doğmasını ön-
lemek.

C — Bu da başarılamazsa ki bu hal bir bakıma sa-
vaşın sonunu ilân anlamına geliyor. O zaman da başka
ülkelere özellikle Osmanlı ülkesine göç etmeyi, eşit du-
ruma gelmiş bir halkla yaşamaya tercih etmek. Çünkü o
dönemde Osmanlı İmparatorluğu daha feodal dönemini
tamamlayamamış olduğundan amaçlarına uygun bir ya-
şantı bulacaklarını kuvvetle tahmin etmektedirler. Rus-
ya'da ise 1861 tarihinde kölelik resmen kaldırılmış, köy-
lülerin toprak istekleri yerine getirilmeye başlanmıştır.

Bu amaçlar Kafkas feodalleri için aynı zamanda bi-

rer yöntem olmuştur. Göç öncesi cereyan eden olaylar derinlemesine incelendiği takdirde aşağıdaki örneğin benzerlerini sanırım bolca bulmak zor olmayacaktır.

«Beylik kölelik diye bir şey, bir ayırım kalmadı. Artık köle olan yok. Hepiniz başınıza buyruksunuz diyeceksiniz. Süt babamız, süt kardeşlerimiz, kölelerimiz ve köylülerimizle aramızdaki ilişkileri zedelemek için ekeceğiniz toprakların sahibi olmalısınız diyerek onları ayartacaksınız. Bunu başaramayan yukarıda sayılanlar bey eri ile nasıl bir arada büyüdüklerini unutup saygılarını kaybedecekler, eşit insanlar olarak birbirlerinin gözlerini oymaya başlayacaklardır. Böylece bugüne kadarki düzenimizi alt üst edeceksiniz.»

Bütün bu gelişmelerin yanında, göç konusu bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir konu daha vardır. Acaba Kafkasya ve Kafkaslılara başta Rusya olmak üzere taraflar hangi siyasi ve hukuki gözle bakıyorlardı?

Yukarılarda izah edildiği gibi, Osmanlılar başlangıçta Kafkasya'yı kendi nüfuz bölgeleri içerisinde saymış,ar, buna uygun bazı ilişkilerde de bulunmuşlardır. Ancak Rus politikası karşısında devamlı gerileyen Osmanlıların Kafkasya politikası, zamanla Ruslar lehine değişerek Kafkasya'nın hukuken Rusya'nın olduğu noktasına gelmiştir. Ruslar ise bütün Kafkas - Rus savaşları boyunca, Kafkasya'nın bağımsız bir ülke, Kafkaslıların da bağımsız birer toplum oldukları görüşünü kabul etmemiştir. Kafkasya'yı devamlı kendi toprakları içerisinde kabul etmiş, Kafkaslıları da vatanşas olarak nitelendirmiştir. Nitekim Kafkaslılar için kullanılan tabirler de bu durumu göstermektedir. VASAL, TEBA, METBU, YARI VASAL, İSYAN EDEN TEBA gibi tabirler, Rus yöneticileri tarafından bildir ve fermanlarda devamlı kullanılmıştır. Haritalarda ise Kafkasya Rusya hudutları içerisinde gösterilmiştir. Nite-

kim Rusların bu fikri 1856 Paris konferansında ve daha sonraki gelişmelerde İngiltere ve Fransa gibi devletler tarafından da kabul edilmiştir. Bunun neticesi olarak Rusların Kafkas savaşlarına bakışı genellikle, asilerin itaat ettirilmesi, ülkenin bir bölümünde asayişin temini gibi tamamiyle ülke içi sorunu şeklinde olmaktadır.

Kafkasya ve Kafkas halkları için durum daha da ilginçtir. Şöyle ki :

Ruslarla Osmanlılar arasında yapılan anlaşmalarda Kafkasya'yı hedef alan maddelerde hiçbir zaman Kafkaslılar muhatap edilmemektedir. Bunun neticesi olarak Kafkaslılar da bu anlaşmalara dayanarak yapılan uygulamaları kabul etmemektedirler. Ancak bağımsız bir halk olduklarını da başta Osmanlılar dahil hiç kimseye karşı ispat edememektedirler. Hatta kendi aralarında dahi verilen mücadelenin amaçları bakımından tam bir birliğin sağlandığı da iddia edilemez.

Ancak Kafkaslılarda, sarsılmaz bir savaş iradesi var olup herşeye rağmen savaşa devam etmektedirler. Oysa savaştıkları gücün büyük askeri ve siyasi potansiyetini, kolonyalist emellerini, Osmanlıların Kafkaslılar karşısındaki gerçek tutumlarını, İngiliz emperyalizminin kendilerini Ruslara karşı nasıl ve ne maksatla kullanmak istediklerini anlasalar kim bilir belki savaşların kaderi değişir, Kafkas halkları yurtlarından olmazlardı.

Rus - Kafkas ilişkilerinin tarihini okurken veya yazarken birçok olayların bilinmesi bir zarurettir. Aksi takdirde çok yanıltıcı neticelere varılabilir. Göçler bu açıdan sadece askeri yenilgilerin sonucunda hemen düşünülmüş tedbirler değildir. Çok yönlü faktörlerin birleşimi ile oluşmuş ve vukubulmuş olaylardır.

İNGİLİZ - KAFKAS İLİŞKİLERİ

Konuyu her ne kadar bu başlık altında ele almış bulunuyorsak da, diğer devletlerin tutum ve davranışlarının da burada söz konusu edilmesi gerekir. Örneğin Fransızların durumu gibi. Bu nedenle ben konuyu Kafkasya'nın uluslararası bir durum alması şeklinde ele almayı daha uygun buldum. Bilindiği gibi 19 uncu asrın başlarından itibaren Rusya ticari ve sınai kapitalizm dönemine girmiş bulunmaktadır. Bu nedenle rekabet sahası ve rakip taraflar yalnız Osmanlılar olmaktan çıkarak, Avrupa'nın diğer emperyalist devletlerini de kapsamıştır. Bu tarihlerde Avrupa'nın başlıca iki sömürgeci devleti İngiltere ve Fransa'dır. Durum böyle olunca Rusya'nın takınacağı bir politik tavır veya hareket bu devletlerin de ahdakasını hemen üzerine çekmektedir. İngiltere yüzyılın başında sömürgeci devletlerin başını çekmekte olup, deniz aşırı ülkelerle geniş iktisadi ilişkileri vardır. Fransa'da ise Fransız ihtilâli olmuş, Napolyon fütuhâtı başlamış ve gelişmiştir. Bu durumda bu iki devletin, Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik politikası ile ilgilenmemelerine imkân yoktur. Çünkü :

İngilizler için bu ilgiyi gerektiren iki önemli neden vardır :

1 — Kafkasya bilindiği gibi uzun bir ticaret ve stratejik deniz yolunun doğu ucunu teşkil etmektedir. Bu itibarla Kafkasya ve Karadeniz'e hakim olan devlet Hindistan'a kadar uzanan bu deniz yolunu kontrol altına alacaktır. Bu hal ise İngilizlerin ticari emniyetini sarsacak bir statü yaratacaktır. Rusların Karadeniz'e doğru gelişmeleri ise bu neticeyi doğuracak bir genişlemedir. Özellikle 1829'dan sonra İngilizlerin bu temel amaçla (Hindistan yolunun emniyet altına alınması, Rusların sıcak denizlere çıkmasının önlenmesi) hareket ederek Kafkas po-

litikalarını uygulamışlardır. Bu politikanın uygulanış tarzı da şöyle olmaktadır :

A — Rusya'ya karşı, Rusya'nın önünde Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Kafkasya gibi tampon devletler oluşturulacaktır.

B — Kafkasya'da savaş heyecanı geliştirilecek, ulusal direnme hareketleri teşvik edilecektir.

C — Kafkasya'daki savaş mümkün olduğu kadar malzeme ile desteklenecektir. Nitekim daha sonraları kendileri dahi müttefik kuvvetleri adı altında Kırım'a askeri sefer tertip etmişler, bu sefere fiilen katılmışlardır.

1853 - 1856 yıllarında yapılan Kırım seferi bu temel amacın korunmasına yönelik bir içeriğe de sahiptir.

2 — İngilizlerin Kafkasya'ya yönelik ve Rusya'ya karşı politik ilgilerine ikinci bir neden de, İngiliz - Fransız ilişkileridir. Avrupa'nın en büyük ve güçlü devleti olmayı hedef edinen İngilizler için, Fransızların gelişmeleri iyi değildi. Zira böylece bir çok konularda İngilizlerin sömürge çıkarları korunamayacaktı. İşte bu durumda İngilizler için Fransızları yenmek ve onları daha güçsüz bir devlet durumunda bırakmak gerekli idi. Bunun için de gerektiği takdirde Fransızlar aleyhine Rusya ile işbirliği yapılabilirdi. Ancak Rusların Fransızları desteklemeleri halinde Rusya aleyhine de bir tutum takınılabilirdi. İngilizlerin bu ikili politikası bir süre devam etmiştir. Ancak, yukarıda değindiğimiz gibi 1829 dan sonra, birinci şıkta ifade edilen sebepler İngiliz politikasına hakim olmuştur.

İngilizler'le Fransızların çıkar kavgaları devam etmiştir. O kadar ki müttefik olarak katıldıkları Kırım Harbi dahi onları bu çıkar kavgalarından uzaklaştıramadı. İngilizlerin doğuda güçlenmesini Fransızlar istemediler. Çünkü onların doğuya yönelik çıkarıcı politikalarına ters düşmekte idi. Böylece 1856 Paris konferansında her iki em-

peryalist devlet de Kafkasya'yı desteklemediler. Kafkasya'da bağımsız bir toplumun oluşmasına yardımcı olmadılar. Rusya da bu rekabetten yararlanmasını bildi. 1856 yılından itibaren İngiliz ve Fransız politikasının Kafkaslılar aleyhine sapma göstermesi, Osmanlıların yeterli desteği sağlayamamaları neticesi Kafkasya yalnız bırakılmış oldu. Diğer bir tabirle Kafkasya'nın Rusya'ya bırakılmasına göz yumuldu. Bütün bu ilişkileri genellendirerek özetlersek :

A — Kafkasya'daki son siyasi olaylar ve Kafkas göçleri, o dönemdeki **Dünya Politik Konjonktürü**'nden soyutlanarak doğru neticelere vurduramaz.

B — Kafkasya ve Kafkas halkları, emperyalist devletlerce belirli dönemlerde kendi çıkarlarına uygun olarak kullanılmışlar, veya kullanılmaya çalışılmıştır.

C — Ancak yine emperyalist devletlerin çıkarları söz konusu olunca hiç bir yardım yapılmadan kendi kaderine terk edilmiştir.

D — Bu tek başına bırakılmalarına rağmen savaşa devam etmeleri için çeşitli yöntemlerle tahrik edilmişlerdir.

E — Kafkas halkları bu tahriklere ve yardım vaatlerine özellikle İngilizlerin vaatlerine inanarak kapılmış, savaş azmini bunlarla önemli derecede beslemiştir.

F — Bu gibi olumsuz etkenler, Kafkaslılarla Ruslar arasında uzlaşma imkânını ortadan kaldırdığı gibi göçün zorunlu olarak yapılması sonucunu da doğurmuştur. Nitekim ileride **Petersburg Komitesinin** plan ve prensiplerini izah ederken bu hususların Ruslarca ne kadar dikkata alındığını göreceğiz. Sanırım bütün bu durumları 25 Mayıs 1856 yılında İngiltere Lordlar Kamarasında söylenmiş şu sözler açık ve seçik olarak izah etmeye yetecektir:

(Lordlarım, Adıge'leri kendi başlarına, büyük felâketler içerisinde bıraktık. Halbuki biz onlardan yardım istedik ve müsadenizle söyleyebilirim ki, onları, istediğimiz gibi, en büyük fedakârlık ölçüleri ile kullandık.)

Bu ifadeler Lord Malmesbori'ye aittir.

Keza İngiltere'de yayınlanan bazı beyannamelerde kullanılan başlıklar da İngiliz politikasını yansıtmaları bakımından ilginçti : (İngilizler, Adıge'lerin yardımına muhtaçtır.), (Kafkasya Hindistan'ın anahtarıdır.), (Sulh ve sükûn içinde ticaret yapamayacak mıyız), v.s. gibi.

Buraya kadar izah edilen kısımları kısaca özetlersek, Kafkas göçleri, Kafkas halklarının bünyevi yapılarından gelen özellikler, Osmanlıların doğuya yönelik politika'arı, Rusya'nın Karadeniz sahilleri Kafkasya'yı içeren politik hedefleri, Osmanlılarla Rusların politik rekabetleri, Osmanlı politikasının devamlı gerilemesi, buna karşı Rusya'nın sistemli ve bilinçli olarak politikasını geliştirmesi ve genişletmesi, Rusya'nın daha doğrusu Çar idaresinin kolonizasyon ve kolonyalist politikası ve bu dönemdeki Kafkasya'nın dünya politik konjonktürü ile olan ilişkisi, emperyalist devletlerin Kafkasya'ya yönelik çıkar politikalarının sonucu olarak yapıldı, diyebiliriz. Ancak bunlara eklenecek daha önemli sebepler de söz konusudur. Temelde bu sebepler dahi yukardaki ana etkenlerin birer aracı olarak düşünülebilir. Ne var ki Kafkas göçlerine olan yoğun etkileri nedeniyle ayrıca incelenmelerinde yarar vardır. Öyle ise şimdi bu sebeplere geçebilirim.

DİNİ SEBEPLER, MÜRİDİZM ve GAZAVAT SAVAŞLARI

Kafkasya'da din ve Kafkaslıların dini durumu hakkında fazla bir açıklama yapmayacağım. Zira konu daha önce bir konferans olarak aynı yerde verilmiştir. Yalnız şu ana noktaları kısaca belirterek geçeceğim:

1 — Kafkasya'da kuzeyliler müslümanlığı Kırım-lı-lar-dan ve Osmanlılardan aldılar.

2 — Güney kesimi özellikle Dağıstan kesimi (Oset-ler, Lezgiler, Çeçenler ve Gazi-Kumuklar) daha önce müs-lüman oldular. Bu boylar bugün genellikle Şafii mezhebine mensup olup, Osmanlılar kanalı ile müslüman olanlar ha-nefidirler.

İslâm dininin Kafkasya'ya getirdiği başlıca hususi-yetleri şöylece sıralayabiliriz :

A — Toplum yaşantısında XABZE'nin yerini genel-likle Şariat Kaideleri almıştır.

B — Daha önceleri Ruslara olan yakınlıkları ortadan kaldırarak bunun yerine Halife ve Osmanlı yakınlığını sağ-lamıştır.

C — Hristiyanlık unsurları ve ruhban sınıfı ortadan kalkarak bunun yerine İslâmiyet ve din adamları YEFEN-Di'ler sınıfı gelmiştir.

D — Hristiyanlıkla Müslümanlığın bir rekabet alanı olmuştur. Özellikle Rusların bu açıdan (hristiyanlaştırma) faaliyet göstermelerine neden olmuştur.

E — Kafkas savaşlarına değişik bir içerik getirmiş-tir. Zira «Cihad, Şehadet, Şehitlik, Cennet» gibi bazı dini durum ve mertebeler savaşların ana etkeni olmuştur.

F — Yapılan siyasi çalışmaların temelini dini fikir ve prensipler oluşturmuştur. Örneğin Şamil'in devletleştirme girişimlerinin temeli teokratik bir şekle bürünmüştür.

G — Savaşlarda uzlaşmaz bir tutumun yaratılmasına vesile olmuştur. Bunun neticesi olarak göç fikrini toplu-ma rahatlıkla kabul ettirebilmiştir.

H — Siyasi ve sosyal amaçlı reform çalışmalarına karşı tutucu bir sınıf doğmuştur.

L — Kafkas toplumları arasında bilhassa Ruslarla anlaşış anlaşmama ve güç konusunda belirli uyuşmaz-

lıklar da getirmiştir. Butün bunların yanında büyük bir savaş azmi yarattığını da özellikle belirtmek gerek-mektedir. Bu kısa izahatı verdikten sonra Kafkas - Rus sa-vaşlarında dini hareketin sembolü durumuna gelen mü-ridizm ve imamlar konusuna değinmek gerekmektedir. Zira böylece daha sonraları yapmak istediğim Şamil de-ğerlendirmesi de böylece kolaylaşmış olacaktır.

MÜRİDİZM :

Müridizm Kafkasya'da özellikle Dağıstan, Çeçenistan ve Lezgiler arasında gözüken bir tarikattır. Bu tarikat as-lında 14 üncü asırda Buharalı Muhammed Bahauddin Nakşi Bend tarafından kurulmuş olan Nakşi Bendi tarik-a-tının Kafkasya'daki bir görünümüdür. Nakşibendi tarikatı da özellikle 12 ncı yüzyılda Türkistan'da kuru!muş olan Yeseviye Tarikatı (Kurucusu Ahmet Yesevi'dir) nın etkisi altında kalmıştır. Bu tarikat özellikle Türkistan Türkleri arasında yayılmış olup tarikattan çok aşırı bir sofuluğu gerektirir. Müridizm her ne kadar Nakşi-Bendi tarikatına dayanıyor ise de ondan belirli prensiplerde ayrılmakta-dır. Özellikle Nakşibendi tarikatının yumuşaklığını ve uy-sallığını Müridizm değişik bir biçimde uygulamıştır. Tari-kat Kafkasya'ya 1824 yıllarında gelmiştir. İlk getiricisi de KÜRDAMİRLİ HACI İSMAIL olup ŞİRVAN'DAN GETİR-MİŞTİR. Müridizmi bu zattan Dağıstan alimlerinden Mu-hammed Yargi almıştır ve teşkilâtın Dağıstan mürşidi ola-rak başa geçmiştir. Daha sonra mürşitlik mevkii Cemalet-tin Gazi Kumuklu tarafından Yargi'den alınmıştır. Daha sonra imamet makamına Gazi Muhammed (1830-1832), İmam Hamzat (1832-1834), İmam Şamil (1834-1859) gel-miştir.

Bunlardan önce Kafkasya'da dini savaşın önderi olan bir kahramandan daha söz etmek gerekmektedir ki o da

Şeyh Mansur'dur. 1748'de Grazi'de doğan ve asıl adı UŞURMA olan Şeyh Mansur 1791 tarihinde ölmüştür.

Kafkasya'daki Gazavat savaşlarının ilk temelini oluşturan bu kimsedir. Söylentiye göre kendisi Peygamberden görmüş olduğu bir rüya ile Cihat Bayrağını açmıştır. Bu rüyada kendisine CİHAD açması için Peygamber tarafından emir verildiği söylenmektedir. Buna göre : Kafkas kavimleri arasında din ve tarikat esasına dayanan bir birliğin kurulması gereklidir.

— İmamet yalnız lakap değil, şef, reis anlamına da gelir.

— Can ancak imansız bir düşmanla mücadele etmekle kurtulur.

— Ruslara ait olan herşey haramdır. Hastalanıldığı zaman hiçbir şekilde Rus doktorlarına gidilmeyecektir. Zira bu durum belki bir Rusla dost olma durumunu doğurur. Daha sonra Muhammed Yargi ve diğer İmam ve müşitler tarafından da bu prensipler aynen kabul edilmiştir. O halde bazı prensipleri daha kaydedelim :

— Ruslardan nefret etmek dinin şartlarından biridir.

— Din düşmanı Ruslara karşı GAZAVAT ZAMANI geldi, Muhammed Peygamberin ümmeti dinsizler idaresinde yaşayamaz. Her müslümanın ilk ve son düşüncesi Cihat ve Şeriattır.

— Cennet kılıçların gölgesindedir.

— Savaştan ve dinsizlerin önünden kaçanın yeri cehennemdir.

Dinsizlerle savaşarak ölenler ölmezler, cennette yaşarlar. İşte Müridizmin KAFKAS - RUS savaşlarına bakış açısı kısaca budur. ŞAMİL'in kurmak istediği devletin teokratik bir yapıya sahip olduğu hemen her yazar tarafından kabul edilmektedir. Bu yaklaşım tarzının iki önemli sonucu olmuştur. Birincisi toplumda savaş ve savaşmaya karşı büyük bir potansiyel ve cesaret oluşturmıştır. Mü-

ridizmin tarikat olma niteliğinden gelen disiplin ve teslimiyet fikirleri de buna eklenince, çıkan sonucu tek kelime ile özetlemek mümkündür : SAVAŞ, SAVAŞ; HERŞEYE RAĞMEN SAVAŞ. Şu örnek de bu durumu çok güzel yansıtmaktadır. Savaşa son vermeleri için VIBIH savaşçılarının liderinin yanına görüşmeye gelen Rus Generali, görüşmeler uzayıp netice alınamayınca savaş yapabilecek insanınız kalmadı. İşte beklediğiniz İngiliz gemileri size top, tüfek getirdi, kıyıda görünüyorlar, ama onları kullanacak adamlarınız kalmadı. Bu nedenle savaşı bırakmanız gerekir, deyince verilen cevap şu oluyor: O topları ve silahları kullanacak yetişkin adamlarımız kalmadı ise, hamile kadınlarımızın karınlarındaki çocukları erken doğumla aldırır, onlara savaşı ve silâhı öğretiriz ve topları onlara kullandırırız. Yine sizinle savaşa devam ederiz. İşte buradaki irade yukarıdaki prensiplerle oluşmuştur. Bu da Müridizmin Kafkas - Rus savaşlarındaki savaşma konusundaki olumlu etkisidir. İkinci sonucu ise bize göre olumsuz olmuştur. O da her türlü uzlaşmayı imkânsız kılması, bütün aleyhteki şartlara rağmen ve neticesi ne olursa olsun savaşa devam edilmesini telkin etmesi. Kesinlikle Ruslara karşı nefreti prensipleştirmesi kolayca yabancı ideolojilere dayalı askeri hareketlere angaje olması ve netice olarak büyük çapta göç fikir ve duygusunu oluşturmaması şeklinde özetlenebilir.

Bu devrin ve bu tip mücadelenin bayraklaşan lideri İmam Şamil olup yaptığı savaşlar bugün dahi zihinlerde efsaneleştirilmekte ve çeşitli nedenlerle bayraklaştırılmaktadır. En son kendisine sadık kalan 400 müridi ile her türlü şartlara rağmen esir edilinceye kadar savaşa devam etmiş ve 25 yıllık liderliği devresinde unutulmayacak kahramanlık örneklerini göstermiştir. Ayrıca Kafkas toplumları için yukarıda da ifade ettiğim teokratik sisteme dayalı bir birliğin kurulması için büyük çabalar sarfetmiş,

bu nedenle Batı Kafkasya'ya Muhammed Emin'i nalp olarak göndermiştir. Bütün bu olaylar bir destan havası içerisinde çok anlatılmış ve yazılmıştır. Gerek Türkiye'de, gerek Avrupa'da, gerekse Rusya'da Şamil hakkındaki yayınları bulmak mümkündür. Daha 1950 yıllarında Sovyetler Birliği'nde resmi bir görüşle Şamil ve savaşlarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu çalışmalara (Kabardey ULUSUNUN ŞÜPHELERİ KONULU bir tebliğle KABARDEY YAZAR VE DÜŞÜNÜRÜ KIŞOKO ALİM de katılmıştır. Ancak kendi kanımca Şamil ve Müridizm hâlâ objektif olarak değerlendirilmemiştir. Bizce şu konuların kesinlikle açıklığa kavuşması gerekmektedir:

A — Öncelikle İmam Şamil'in hareketi Müridizm ve onun getirdiği ilkelerden soyutlanarak değerlendirilemez. O halde bu hareket ve bu akım her yönü ile ortaya çıkartılmalıdır.

B — İmam Şamil bir askeri lider olarak sonuca kadar toplumu etrafında tutamamıştır. 400 kişilik müritleri ile sarp dağlara sığınması bunun kesin kanıtıdır.

C — Bir dini ve siyasi lider olarak Kafkasya'da gerekli birliği sağlayamamıştır. Acaba özellikle Ruslarla olan savaş faktöründen başka bu birliğin sağlanamamasında başka ne gibi etkenler rol oynamıştır? Bu konu İmam Şamil'in istediği birliğin ilkeleri açısından diğer Kafkas toplumları ile uyum sağlayıp sağlamadığı, sağlayamadı ise bunun nedenleri ortaya çıkartılmalıdır.

D — Yaptığı savaş nedeniyle en yakın desteği görmesi gereken Müslüman ve Osmanlı devletinden hiç bir ciddi yardım görmediği sabit olduğu halde, sonuna kadar niçin ona güvenerek ve inanarak savaşa devam etti. Özellikle müttefiklerin Kırım savaşı esnasında hemen hemen hiç bir sebep yokken Dağıstan'dan tek başına harekete geçerek bütün Rus kuvvetlerinin savaş sonunda oraya yönelmelerine sebep oldu. Kaldı ki Paris Konferansında

Türk delegesinin takındığı tavrı bir lider olarak öğrenmesine imkân olmadığına göre yeni bir değerlendirmeyi yapmadan savaşa neden devam etti?

E — Gerçekten Petersburg'da yanıldığını itiraf edip ağlaması doğru mudur? Mücadele güçleri ve mücadele arkadaşları ile ilişkilerinin iç yüzü nasıldır?

Son olarak Sovyetler Birliğinde son yapılan değerlendirme de İMAM ŞAMİL'in çok iyi bir gerillacı olduğunu, yaptığı savaşların yapılmasının zaruri olmadığını, kendisini emperyalist güçlerin teşvik ettiğini ve kendisinin lider olarak durum değerlendirmesi yapamadığını belirtiyorlar. Acaba bu durum doğru mudur? Bütün bu soruların cevapları ortaya çıkartılmadıkça Kafkas toplumları açısından İmam Şamil Hareketi ve Müridizmin lehte değerlendirilemeyeceği kanaatını ifade edebilirim. Zira bu hareketlerin sonucu olarak yaklaşık 800.000 kişi yurdundan olmuştur.

DİNİ PROPAGANDA :

Kafkasya'dan yapılan göçlerde dini propagandanın etkisinin ne olduğu çok merak edilen bir konudur. Bizim yukarılarda verdiğimiz bilgiler bu konuya sanırım bir noktaya kadar açıklık getiriyor. Ancak bir de topluca bakmakta yarar var sanırım.

Kanımca Kafkasya'da insanların müslüman memleketlere göç etmesi için dinden bilinçli veya bilinçsiz olarak yararlanılmıştır. Müslüman din adamları ve temsilcileri kanalıyla Kafkasya'da göç öncesinde şu imajlar yaratılmıştır :

1 — Kâfir memleketinde ve idaresinde yaşanamaz. O halde ya savaşarak öleceğiz. Ya da müslüman memleketlere gideceğiz.

2 — Göç bizim alınımıza yazılmış bir kaderdir. Allahın takdirine hiç bir şekilde karşı gelinmez.

3 — Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye göç etmiştir. Böylece Hicret İslâm'da vardır.

4 — Diğer liderlerin de paylaştığı başka bir imaj, Müslüman memleketlere göç edeceğiz. Sonra gelip yurdumuzu kurtaracağız.

5 — Kâfir bir memlekette cenazesiz ölmek ve defnedilmek İslâmiyete aykırıdır. Bunun yerine halifenin diyarında ölmek cennete gitmek için gereklidir. Bunlara rahatlıkla dedikodu şeklinde yayılan hususları da ekleyebiliriz. «Evveli Şam Ahiri Şam». Şam'a yakın gidin diye hadis vardır. İslâm memleketlerine göçetmek müslüman için vaciptir. Göçte hayır vardır. v.s. Bütün bu imajlar bizzat bizim toplumumuzdan çıkmış olan din temsilcilerimiz tarafından topluma hizmet ediyoruz diyerek veya kasıtlı olarak yaratılmıştır. Ayrıca Ruslar Çerkesleri göçe teşvik etmek için dil bilen kimselerden yararlanmışlardır. Hatta onlara sarıklar giydirilerek vaiz vermek üzere gezici vaiz görevi ile görevlendirilmiş oldukları dahi yazılmaktadır. Ben buna dair bir vesikaya raslamadım. Ancak Rusların Kafkaslıların din karşısındaki tutumlarını öğrendikten sonra böyle bir davranışı yapmamaları için hiç bir sebep göstermiyorum. Şimdi yine Bağdat Şinkube'nin adı geçen eserden alınmış iki paragrafı size aktarmayı yararlı buldum :

(Bizi yaratıp bu dünyaya getiren Allah-u Teâlâ'nın alınımıza yazdığı yazıyı kimse bozamaz. O halde herkesin kaderi, bu. Hepimiz için kararlaştırılmış bir şey. Halkımızın kaderinde zamanla da olsa bu topraklardan çıkmak varmış. Kaderinde. Allahın alınımıza yazdığı yazıyı bozmak, ona zorla karşı gelmek günahdır.

Gözlerim beni yanıltmayacak bir biçimde dümdüz görüyorum. Denizi aşıp giden, gâvurların rahat bırakmadığı bu halkın yeni yurduna giden yolu. O yol Allah-u Teâlâ'nın

ın biricik Sultanı dünyanın yarısını elinde tutan hükümdarının bayrağı olan hilâlin gölgesi altındaki seçkin topraklarda, Osmanlı ülkesine gidiyor.

Ne sıcak ne de soğuk olan ALLAH'A İBADETTE başka İBADET bilmeyen, hak ve adaletten başka günahı olmayan, doğruluktan başka zulmetle karşılaşılmayan, beyliği olanın da, kölenin de aynı keyfi sürdüğü İslâmın gül bahçesi.... Sayfa 146

Bu konuşma Vıbıxlerin geleceğini tayin etmek üzere yaptıkları toplantı esnasında toplantıya cübbesiyle katılmış olan EJGERİ adlı hocanın yaptığı konuşmanın bir bölümüdür. Şimdi aynı toplantıda göç edilmemesini savunan bir başka şahsın konuşmasından bir bölümünü daha aktaralım :

(Siz değil miydiniz Tanrı aşkına, gâvurlar bastı, GAZAVAT, diye bağırınlar! GAZAVAT için savaşanlara cennetin kapıları ardına kadar açık olacak, diyenler. Önümüze geçip bizi savaşa götürenler, şimdi hiç savaşmadan gidebileceğiniz bir cennet buldunuz. Kuşkusuz OSMANLI YURDU OLSA GEREK ki oradaya gidelim, denize çıkalım diye diretiyorsunuz şimdi.

Şimdiye kadar nerede idiniz, Sayın büyüklerim. Akıltılan bu kadar kanın, verilen bunca canın karşılığını kim ödiyecek? Benim diyen yiğitlerimizin boş yere ölmelerinin günahlarını kim çekecek...) Sayfa 127

Sanırım bu iki örnek yukarıda sıraladığımız imajların doğruluğunu kanıtlayan iki örnektir. Biz yayınlarımızda hamasete kaçan örnekleri çok çok bulabildiğimiz gibi bu tip örnekleri de bulabileceğiz. Ve sanırım gerçek de bunların objektif sentezlerinden ortaya çıkacaktır.

Burada üzerinde durulması gereken bir konu daha vardır. Bazı yayınlarda özellikle dergilerde yazılan bazı yazılarda Kafkas göçlerine tesir eden sebeplerden ola-

rak OSMANLILARIN DAVETİNDEN söz edilmektedir. Aşağıdaki sebeplerden dolayı bu olabilir.

1 — Cariye ve evlenmeler nedeniyle Osmanlılarla Kafkaslılar arasında bir akrabalık, bir yakınlık kurulmuştur. Ayrıca Çerkeslerin daha yakına gelmesiyle bu cariye temini daha da iyi olacaktır.

2 — Osmanlı halifesi yalnız Osmanlıların değil, bütün müslümanların halifesidir. HALİFE-İ MÜSLİMİN bu nedenle bütün müslümanlar onun himayesi altındadır. Nitekim Abdülaziz Çerkes göçleri karşısındaki tutumunu (büyükler kardeşimdir, küçükler evlâtlarımdır) cümlesi ile ifade etmiş ve onlara yardım edilmesini istemiştir.

3 — Osmanlılar gerek sarayın korunmasında, gerekse savaşlarda asker temini bakımından Kafkaslıların savaşçı ve bağlılık gibi özelliklerinden yararlanmayı düşünmüş olabilirler. Nitekim Plevne kuşatmasında, bilhassa Aphazların çok yararlılıkları görülmüştür. TUNA NEHRİ AKMAM DİYOR adlı yapıtı bunlarla ilgili çok bilgiler vardır. Bu nedenlerledir ki 1878 Berlin Anlaşması ile Ruslar Çerkeslerin Balkanlardan çıkarılmasını sağlamışlardır.

4 — İç bölgelerinde diğer bazı gayrimüslim guruplara karşı müslüman Çerkesler ile dengeyi kurmayı düşünmüş olabilirler. Örneğin Van ovasına 5000 Çerkesin oradaki Ermenilere karşı yerleştirilmesini isteyen Erzurum valisinin talebi ve buna olumlu cevap veren hükümet yazısı vardır.

Ancak bütün bunlara rağmen Osmanlıların Kafkas göçlerini hazırlıklı bir şekilde karşılamadıkları bir gerçektir. Nitekim Çerkes ve Nogay göçlerinin artması ve içinden çıkılmaz bir hal alması sonucu olarak 5 Ocak 1860 tarihinde sadece Kafkas göçmenlerinin problemleri ile ilgilenmek üzere **Göçmen Komisyonu** kurulmuştur. Hatta o zamanın belgelerinde gerek nakliye, gerek iskân ve gerekse yiyecek ve barınak masrafları bakımından Osmanlıların güç durumlarda kaldıklarına dair bilgileri bulmak müm-

kündür. Görebildiğimiz arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilerle OSMANLILARIN GÖÇLERLE İLGİLİ POLİTİKASINA şunları da ekleyebiliriz:

1 — Mümkün mertebe boş yerlere yerleştirme, uzak bölgelere gönderme. Örneğin Bingazi'ye 5000 ailenin gönderilmesi çalışmaları.

2 — Yerleştirmede belirli amaçların güdülmesi. Rumeli'ye, Suriye ve Van civarına iskânlarda olduğu gibi.

3 — Bazı öncü durumunda gelen kimselere rütbe ve nişan verilmesi.

4 — Göç konusunda Ruslarla çeşitli anlaşmaların yapıldığı bu anlaşmalar içerisinde, Kafkaslıların Osmanlı topraklarına göç etmeleri hususunun dahi yer aldığı kaydedilmektedir. Nitekim son savaşın da kanlı bir şekilde sona ermesi üzerine (21 Mayıs 1864) bir anlaşma zeminini aramak üzere Rus komutanının yanına gönderilen heyete, komutanın verdiği, «Kalanlara yerleri verilecektir. İsteyenler de gidebilir. Osmanlı hükümeti ile anlaştık» cevabı da böyle bir anlaşmanın varolduğu intibaini uyandırmaktadır.

Bu şekilde etki sırasına göre, dini propaganda, Müridizm, İmam Şamil ve Osmanlıların daveti konularını da işledikten sonra yeniden göç öncesinde Rusların durumuna tekrar değinmek yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi hemen bütün yayınlarda istisnasız olarak yazıldığı gibi Kafkas göçlerine tesir eden faktörlerin başında Rus savaşları gelmektedir. Hatta bu yayınlar diğer sebeplerin hemen hiçbirisini hesaba dahi katmadan, göçün General grandük Mişelin ünlü bildirisi sonucu yapıldığını yazmaktadırlar. Söz konusu bildiride Grandük Mişel Kafkas halklarının Kafkasya'yı bir ay içerisinde terketmeleri gerektiğini, terketmedikleri takdirde savaş esiri olarak Sibiry'a sürüleceklerini ifade etmektedir. Bildirinin tarihi Ağustos 1864'tür.

Bu konu hemen bütün kitaplarda ve yayınlarda yazılmasına rağmen kanımca bazı yönleri ile karanlık kalmaktadır. Önce şunu ifade etmek gerekir. Kafkasya'nın önemli bir bölümünün Rus kontroluna geçmiş olduğu, savaşın bilhassa Batı Kafkasya'da bütün şiddetiyle devam ettiği sıralarda 1858-59 yıllarında Petersburg'ta bir Kafkas Komitesi kurulmuştur. Bu komitenin amacı Kafkasya ile ilgili askeri, siyasi ve idari tedbirleri almaktadır. Çünkü Çar idaresi, Kafkas halklarının kesinlikle Rus idaresini tanımalarını ve Kafkasya'da savaşların kesin olarak sona erdirilmesini istemektedir. Bu komitenin plan ve aldığı kararların esaslarını şöyle özetlemek mümkündür :

1 — Kafkaslılara kesin olarak silah bırakılacaktır. Bırakmamakta direnenlere karşı askeri harekâtı sonuna kadar sürdürülecektir.

2 — Dağlık bölgede yaşayıp savaşma karakterleri yüksek olan halk, kontrolü daha kolay olan ovalara yerleştirilecektir.

3 — Kafkas halkları ile meskûn olan yerlerde nüfus dengesi kurulacak, böylece onların isyan etme durumları önlenecektir.

4 — Bu nüfus dengesi de Ruslar ve Kazaklarla sağlanacaktır. Esasen bu politika daha 1724 yıllarında uygulamaya konulmuş, Stanitsa denilen Kazak köyleri kuzeyden itibaren kurulmaya başlanmıştı.

5 — Göç etmek isteyen Kafkaslıların Osmanlı topraklarına göç etmeleri teşvik edilecektir.

6 — Savaş onlara göre (isyan halini) bırakan Kafkaslılara yerleri ve köyleri aynen verilecek. Çar idaresini tanımaları şartıyla iç işlerini kendileri istedikleri gibi tanzim edeceklerdir. Ancak Osmanlı ve diğer batılı devletlerle, Ruslar aleyhine işbirliği yapmaları kesinlikle önlenektir. Bu tedbirlerin alındığı sıralarda savaş genellikle Batı Kafkas bölgesinde devam etmekte idi. Şimdi elimiz-

de bu 1864 dönemine ait belgeler maalesef sıhhatli olarak yoktur. Yukarıda sözkonusu edilen bildirinin aslını hiç bir yazar kaynak göstererek eserine almamıştır. Ancak göçün şekli burada bazı ipuçları verebilir.

A — Öncelikle göç rakamını veren eserlere göre 1859 - 1864 yılları arasında göçenlerin sayısı yaklaşık olarak 300.000 kişiyi bulmaktadır. O kadar ki Kırım'dan gelen göçmenlerle birlikte Kafkasya'dan yapılan bu göçlerin büyük miktarlara ulaşması üzerine 5 Ocak 1860 tarihinde Göçmen Komitesi resmen kurulmuştur. Bu da yukarıdaki fikri doğrulamaktadır.

B — Asetinlerin büyük çoğunluğu ile 100.000'i aşan Aphazın göçü 1877 Osmanlı - Rus savaşı sonunda olmuştur. Bu konuda Kafkasya Kültürel Dergisi'nin bir çok sayılarında çeşitli yazılar yazılmıştır (Örneğin bak Awubla, Abhazların Göçürülüşü ve Abhazyanın Kolonizasyonu, Kaf. Kültür Dergi. Sayı 18).

C — Bjeduğların önemli bir bölümü ise çok daha sonraları göç etmişlerdir.

D — Bütün göçlerin sonucunda, birçok Kafkaslı Kafkasya'da yerlerinde kalmışlardır. Fakat bunlar yerlerinden göçürülmüş ve başka yerlere iskân edilmiş değildir. Bu boylar halen göçten önceki yerlerinde yaşamaktadırlar.

E — Birbirini tutmayan bilgiler verilmektedir. Kaldı ki göçün fiilen yapıldığı sırada Rusların göçü önlemek için fiilen müdahale bile ettikleri kabul edilmektedir. Bütün bunların değerlendirilmesi halinde sözkonusu bildirinin doğruluğu üzerinde şüpheler doğmaktadır.

F — Ayrıca günümüz Kafkası ile bu konuda belge ve bilgi birliğine de varılmış değildir.

G — Kırımlıların çok daha önce göçmeleri. Kırım göçlerinin ise diğer Kafkas halkları üzerinde göçetme ko-

nusunda olumlu bir psikolojik etki yaptığı da kabul edilmektedir.

Burada, bilinerek veya bilinmeden ki kanımca bilinerek yapılan bir yanlışlıktan bahsetmek yerinde olacaktır. Kafkas tarihi ile, Kafkas göçleri ile az da olsa ilgilenenler, bu göçlerin önemli kısmı 1859-1878 yıllarında olmak üzere 1900 yıllarından çok önceleri yapılmış olduğunu bilirler. Keza aynı kolaylıkla Sovyet İhtilâlinin de 1917 de yapıldığı bilinebilir. Buna rağmen nedense Kafkaslıları Kafkasya'dan sanki bugünkü Sovyet rejimi kovmuş gibi Kafkaslılar arasında bir hava yaratılmak istenmektedir. Maksat ne olursa olsun bu, her şeyden önce tarih açısından yanlıştır. Sonra Sovyet idaresinin Kafkaslı toplumlar arasında uygulanış biçimi ve bunun neler getirdiği de daha sonraki konferanslarda açıkça görülecektir.

Böylece buraya kadarki kısımlarda, bir konferansın genişliği oranında genel olarak, göçten önceki Kafkas toplumlarında görülen yapısal özellikleri, Osmanlıların Kafkasya'ya yönelik politikalarını, Rusların tarihsel hedeflerini, bunlar arasında Kafkaslıların politik davranışlarını ve din faktörünün göçe etkilerini kısaca gözden geçirmiş oluyoruz. Aslında konunun çok daha geniş ve ayrıntılı olarak ele alınması gerektiğine inanıyorum. Çünkü bir bakıma Kafkaslılar sömürge politikasını iyice tanıyamamanın kurbanı oldular. Senelerce kendilerine ciddi maddi ve manevi hiç bir yardım yapmayacak olan, batı emperyalistlerinin ve onların müttefiklerinin Rusya'ya karşı jandarmalığını yaptılar. Kişisel şereflerini duygusal bir yaklaşımla değerlendirerek, gerçekçi hareket etmenin yolunu kendi elleri ile tıkadılar. Bu büyük çelişkilerle, yaptıkları mücadeleye bir çıkış yolunu bulamayacaklarını objektif olarak anlayamadılar veya anlamalarına engel olundu. Sonunda Çar kuvvetleri ve Çar kolonyalizmi karşısında yenik düş-

tüler. Sadece yenilmekle kalmadılar. Yenildikten sonra da en yanlış yolu seçerek yurtlarını terkettiler.

GÖÇ YERLERİ VE ŞEKLİ

Kafkasya'dan yapılan göçler, o zamanki adıyla MEMALİK-i OSMANİYE'ye, yani Osmanlı topraklarına yapılmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamanki sınırları çok geniş olduğundan bu göçler çok değişik bölgelere olmuştur. Bu bölgeler genellikle kıyı bölgeleridir. Örneğin Balkan yarımadası, Suriye ve Ürdün toprakları, Bingazi gibi. Bunun dışında da bugünkü Anadolu'nun hemen her tarafına Kafkaslılar dağılmışlardır.

Göçler başlıca iki yoldan yapılmıştır.

A — Kara yolu ile.

B — Deniz yolu ile.

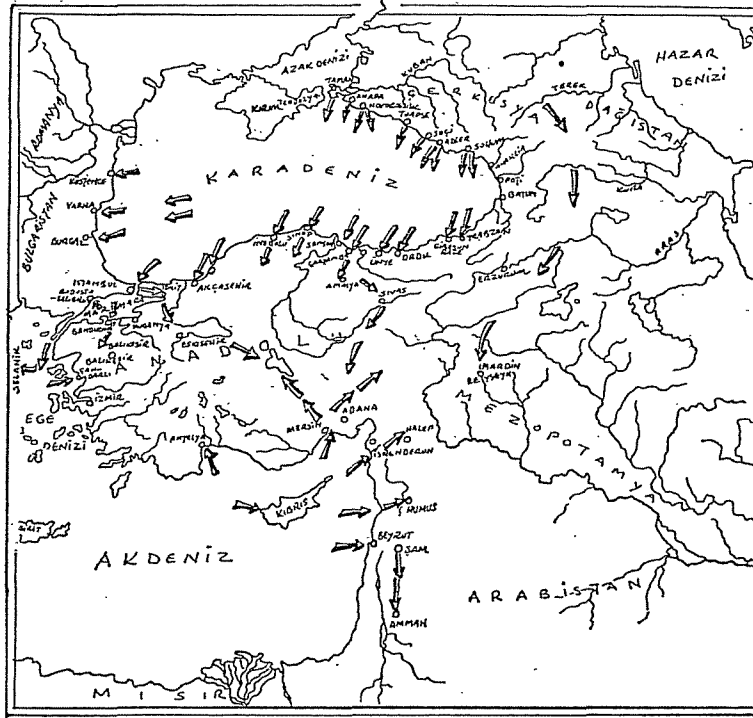
Kara yolu ile yapılan göçler, genellikle kendi öküz arabaları ile (KAĞNI) yapılmış olup, Doğu Anadolu'dan gelmişlerdir. Ancak göçlerin büyük çoğunluğu deniz yolu ile yapılmıştır.

BİNDİRME LİMANLARI

Güneyden kuzeye doğru bu limanlar: BATUM, SOHUMİ, SOÇİ, TUAPSE, TSEMEZ KALE (NOVOROSSİSK) ANAPA ve ROSTOV'dur.

İNDİRME LİMANLARI

İndirme limanları çok daha fazla olup Karadeniz kıyısındaki hemen her şehre indirme yapılmıştır. Başlıcaları: TRABZON, SAMSUN, SİNOP, AKÇAKOCA, İSTANBUL, MUDANYA, ÇANAKKALE, GELİBOLU, SELANİK, KÖSTENCE ve VARNA'dır.

Kafkasya göçlerinde izlenen başlıca yollar.

Kafkas göçleri genellikle Osmanlı gemileri ile yapılmıştır. Deniz yolu ile gelenler mallarını beraber getirememişlerdir. Karayolu ile gelenler ise hayvanlarının çoğunluğunu da beraberlerinde getirmişlerdir.

Göç sırasında, bindirme ve indirmelerde, yolculuk esnasında kısaca göç boyunca bir çok trajik olaylar cereyan etmiştir. Bu nedenle Kafkaslılarda göç dolayısıyla doğmuş hüzün bir göç edebiyatı vardır. Bu olayları :

AÇLIK, HASTALIK, DİL BİLMEME, DENİZ TUTMA,

İLAC BULAMAMA, SITMA, ÖLÜM, ÖLÜLERİN DENİZE ATILMASI, ÖLÜLERİN YIKANMADAN CENAZE NAMAZLARI KILINMADAN TOPLU OLARAK KAZILAN HENDEKLERE GÖMÜLMESİ, KEFENSİZ ve YIKANMADAN GÖMÜLMELER, ÇOCUK DÜŞÜRMELER, vs sıralayabiliriz. Aslında böyle hüzün yolculuklarda çok çok hüzün olayların yaşanması olağandır.

RAKAM OLARAK GÖÇ

Bu konferansın konusu olan Kafkas göçlerinde acaba Kafkasya dışına ne kadar insan göç etmiştir?

1 — GUAZE GAZETESİ 1911-13	750.000 - 1.000.000
2 — İsmail Berkok (Tarihte Kafkasya)	1.000.000 dan fazla
3 — Türk Ansiklopedisi	1.500.000
4 — Şerafettin Erel (Dağıstan ve Dağıstanlılar)	1.000.000
5 — Kadircan Kaflı (Şimali Kafkasya)	2.500.000
6 — Türk Rus İlişkileri Tarihi	600.000
7 — Şemsettin Sami (Kamusul Alam)	yaklaşık 1.000.000
8 — Nural Mekabiz fi tevarih al Çerakis	1.000.000
(Bu eser göçten önce Kafkasya'da 3.000.000 Çerkesin yaşadığını kabul etmektedir)	
9 — İslâm Ansiklopedisi	1.500.000
10 — Avusturya Şark mecmuası (1877'de)	500.000 - 600.000
11 — General Fedayef	600.000
12 — Journal Dömon	
13 — Journal Dolari (bilinmeyen 250.000 le beraber)	750.000
14 — Journal Times	

15 — Teodosya (Rusya'dan yazılmış mektuplar)	398.000
16 — Mösyö Borasi ,1863-64 arası 200.000 kişi Osmanlı limanlarına gelmiştir. Bütün göçler ise	400.000
17 — Takvimi Vekayi Def. 760. 1281	595.000
18 — Tarihçi Sax	500.000 kişi

Bu rakamların tamamı aslında tahminlere dayanmaktadır. Ancak bu tahminlerin de bir gerçeği ifade ettiğini görebiliyoruz. Burada dikkati çeken diğer bir husus da, yabancı kaynakları ile Türk kaynakları arasındaki farktır.

Kafkas göçleri tarihin belki en dramatik göçlerini oluşturur. Dünyanın bir çok yerlerinde savaşlar kaybedilmiştir. Fakat yurdun terkedilmesi olayı çok azdır. Ben Kafkaslıları bu neticeye getiren etkenleri mümkün olduğu kadar belirtmeye çalıştım.

Umarım çok geniş araştırmalar yapılarak göç olayının üzerindeki perde kaldırılır. Olaylar çok daha objektif, çok daha geniş olarak ele alınarak değerlendirilmesi yapılır. Bize de tarihsel yanlışlıklara düşmeden bugünkü nesil olarak geleceğin doğru çizgisini tesbit edebilme olanağı sağlanır.

Yararlı olur kaydıyla kaynakların bir listesini eklemeyi faydalı buldum.

- 1 — Tarihte Kafkasya. Yazan: İsmail Berkok.
- 2 — Şimali Kafkasya. Yazan: Kadircan Kafli.
- 3 — Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklâl Davası. Z. Hızal.
- 4 — Dağıstan ve Dağıstanlılar. Şerafettin Erel.
- 5 — Türk - Rus İlişkileri Tarihi. Yazan: Ali Kemal Meram.
- 6 — Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi. 1451-1590. Yazan: Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu.
- 7 — Mehmet Emin Efendi Paşa'nın Rusya Sefareti ve Sefaret-namesi.

- 8 — Çeskesyada Sosyal Yaşayış ve Adetler.
- 9 — Kırallar ve Kahramanlar. Şevket El Müfti.
- 10 — Gürcüstan. Ahmet Özkan.
- 11 — Çağımızın Bir Kahramanı, Lermontof.
- 12 — Tarihi Cevdet. Cilt üç, 2
- 13 — Wıbıx'lerin Sonu. Yazan: Bağrat Şinkube.
- 14 — Cevdet Paşa Tezkereleri.
- 15 — Kapitalist Toplum. Zubritski, Mitropolski, Kerov.
- 16 — Doğu Anadolu'nun Düzeni, İsmail Beşikçi.
- 17 — Kırım Savaşı, Milliyet Yayınları.
- 18 — Nimet Akdes Kurat. 1 — Rusya Tarihi, 2 — Türkiye ve İdil Boyu.
- 19 — Kafkasya Kültürel Dergi.
- 20 — Kuzey Kafkasya Dergisi.
- 21 — Yeni Kafkas Dergisi.
- 22 — İnönü ve İslâm Ansiklopedileri ve sözlükler.
- 23 — Beşeri Bir Muhakeme, İlâhi Bir Hüküm. 1920'de İstanbul Ağırceza Mahkemesinde yapılan bir yargılamanın zabıtları.
- 24 — Tarihul Kafkas. Met Çunatiko İzzet.
- 25 — Çerkeslerin Aslı ve Çerkesler Mabudlar Neslindendir.
- 26 — Kadim Kafkasya, Yazan: Met Çunatiko İzzet.
- 27 — Çerkes Tarihi, Şora Beşmirza Nogumyiko.

İSTANBUL KAFKAS KÜLTÜR DERNEĞİ
KONFERANSLARI NO : 4

Konu : DÜNKÜ KAFKASYA (KAFKASYA'NIN
ESKİ TARİHİ)
Konferansı veren : İzzet AYDEMİR (ÇUŞHA)
Yer ve Zamanı : 12 Şubat 1977 Cumartesi, saat 21.—
Dernek Salonu, Bağlarbaşı - Üsküdar

İzzet AYDEMİR (ÇUŞHA)

KUZAY KAFKASYA'NIN ESKİ TARİHİ (DÜNKÜ KAFKASYA)

İzzet AYDEMİR (ÇUŞHA)

HATALI BİR TUTUM

Esas konuya geçmeden önce hatalı bir tutumu belirtmekte fayda görüyorum: Türkiye'de amaçları çok iyi bilinen bazı çevreler, Anadolu'da yaşayan ve ayrı kökene sahip toplumlari, gerçek dışı ve hiçbir bilimsel dayanağı olmayan sözümone teorilerle Türk ırkına bağılıınışı gibi göstermek istemektedirler. Bu konularda yazılan gerçek dışı, bilimsel olmaktan tamamen uzak yazılar TARİH adı altında Türk gençliğine empoze edilmekte ise de daha sonra bilinçlenen bu gençler tarafından gerçeklerin öğrenilmesi sonucu onlar üzerinde şok tesiri yapmaktadır. Öyle ki Türkiye'de her üç beş yılda bir tarih kitaplarında aynı konularda tekrarlanan bu yazıların bir diğeri yalanlaması, gençliği neyin doğru neyin yanlış olduğı hususunda tam bir keşmekeşe sürüklemekte, gerçekleri de şüphe ile karşılamalarına neden olmaktadır.

Bu çevreler, bu tutumlarıyla elbette gülünç duruma düştüklerini de bilmektedirler. Öyle ki bu konularda ortaya konulan eserler, hiçbir yabancı ülkede bilim adamları tarafından ciddiye alınmamaktadır. Fakat bu kişilerin tek bir amaçları vardır: Türklüğe ve milli birliğe hizmette bulunmak, tabii bunun karşılığında da çıkar sağlamak. Gerçekleri gizlemek onlar için bir şey ifade etmez, artık onların kanısına göre bu tür yayınlar, Türklüğü tek bir dil, tek bir millet, tek bir ülkü idesine kavuşturacaktır.

Bu tür gülünç iddialar, Anadolu'daki Kürt, Laz, Gürcü, Çerkes ve hatta bizzat Türkler hakkında sistemli bir şekilde sürdürülmektedir. Bu konuda örnekler göstermek her zaman mümkündür. Bunlardan bir tanesi «ÇERKES» sözcüğü üzerine oturtulmuştur: Kırkız, Kırgıs, Kerkis, Çerkes, Çerkes. İşte bu sözcük oyunu Çerkeslerin kökenini, Ortaasya'da Kırgızların bir koluna dayamaktadır. (Çerkes sözcüğünün nereden geldiği aşağıda açıklanacaktır). Diğer bir sözcük de KABARDEYLER hakkında ortaya atılmıştır. Kabardeyin aslı yazara göre Kabartaydır. Buradaki TAY ve ALTAY Türklerindeki TAY eki ile bir tutulmalı, «Kabar» sözcüğündeki (AR) hecesi de Türk damgası taşıdığına göre, Kabartaylar özbe öz Ortaasyalıdır. oysa Çerkesce söylenişi «KABARDEY» olan sözcüğün (EY) eki, oturlan toprak, yurt anlamına gelmektedir. ADİĞE ve ADİĞEY gibi.

Bu konuda daha enteresan bir uydurma da, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde yazılan Çerkes boy isimlerinden yararlanılarak ortaya atılmıştır. Evliya Çelebi'nin hiçbir bilimsel yönü olmayan, kendisinin anılabildiği yazabildiği ne olduğunu anlayamadığı bazı isimler araştırmaya esas tutulmuştur. Bu sözcükler arasında Besvi, Katukaç, Birtkaç, Mamaluk, Şefake, Barta, Bozuduh, Zon... gibi. Çerkeslerin hiç duymadıkları, başka yerde de yazılı görülmeyen isimler. Bunlar, olsa olsa aile isimlerine yakın isimler olabilir ki yazar (1) bu sözcükler arasından bir örnek olarak Bozuduk Çerkes Oymağı ile Mamaluk, Şefake ve Barta Çerkes oymaklarını ele almış, bu isimlere yakın Türk boyları yaratmış ve Çerkeslerin Rus saldırıları sonucu başka bir ülkeye değil de Türkiye'ye sığınmalarını

(1) Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Yazar: Emekli Vali Edip Yavuz.

da onların Türk olmaları nedenine bağlamıştır (?). Yazar, aynı makalesinde daha önemli bir buluş ortaya atmıştır ki, bu da, Türk, Kürt ve Çerkeslerin aynı kökenli olduklarının kanıtlanmasıdır.

Öte yandan bir milletin kökeni araştırılırken dil, gelenek, görenek, ırkî özellikler, antropolojik özelliklerin göz-önüne alınması zorunluluğu bu kişilerce hiç önem taşımamaktadır.

KUZEY KAFKASYALILARIN ESKİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ :

Kafkasya'nın çok eski zamanlarda insanlarla meskûn olduğu bilinmektedir. Bundan yüz bin yıl önceeri, kaba yontulmuş taş aletlerin kullanıldığı devirde, yani insanların ilk yaşadıkları çağlarda (Poleolitik devirde) kullanılan aletler Kafkasya'da bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Kafkasya'da Kuban Nehri civarında (Abzakh Kasabasında) ve Maykop yakınlarında Fortopyan Çayında ve Psekups Irmağı yakınlarında, Suhum Şehri yakınındaki Yeştuh, Kurdere kazılarında da elde edilmişti.

Diğer yandan Neolitik (Yeni Taş Devri) çağın sonuna ait eşyalar Nalçık şehri civarında Nalçık Mezarı denilen Agubek köyündeki mezarda bulunmuştur. Bu mezar Neolitik devrin en büyük hatıra deposu sayılmaktadır. Burada çakmak taşından bıçaklar, topraktan yapılmış kaplar, yumuşak ve renkli taşlardan yapılmış bilezikler, vahşi hayvan dişlerinden yapılmış kolyeler bulunmuştur. Kafkasya'nın tüm bölgeleri henüz tam olarak öğrenilememiştir. Bununla beraber Kafkasya'da madenin bilinmesi, Taş

NOT: Bu konuda daha çok örnek vardır. Hatta bazı öğretim üyeleri de bu konuları sistemli şekilde işlemekte ve tahrif etmektedir.

Devrinin sonlarına tesadüf etmektedir. O devirde Kafkasya'da en yakın bakır madeni ocaklarının İran ve Anadolu'da bulundukları düşünülürse, bakır madeninin Kafkasya'da buralardan gittiği tahmin edilebilir.

Neolitik devrin sonlarında tarımla birlikte hayvancılığın da yapıldığı, ortaya çıkarılan büyük ve küçük baş hayvan kemikleriyle oraklardan anlaşılmaktadır.

Kuzey Kafkasya'daki Maykop Kurganı ise, Eneolitik (Bakır) Devrinin en ilginç arkeolojik merkezlerinden birisidir. Bu Kurganda M.Ö. 2000 yılına ait elde edilen yapı eşyalarının çoğunun safi dökme bakırdan yapılmış olması, buralarda çok eski devirlerden beri büyük bir uygarlığın sürdürüldüğünün en belirgin örneğidir.

Bütün bu araştırma ve buluntulardan şunu çok iyi anlıyoruz ki, bugün, Kuzey Kafkasya'da yaşayan millet buraya dışardan gelmeyip, etnik oluşumlarını buzul çağından bu yana orada sürdürmektedirler.

K. Kafkasya'da yapılan tarihi ve arkeolojik araştırmalar, henüz çok eski devirleri içerecek ve aydınlatacak bir düzeye erişememiştir. (Bu durum, dünyadaki birçok ulus için de böyledir.) Ancak şu ana değin elde edilen sonuçlar, K. Kafkasyalılar hakkındaki ilk yazılı belgelerin ortaya konduğu M. Ö. VI. yüzyıldan önceki devirleri şu şekilde bir özetlemeye tabi tutmamızı gerektirmektedir:

Bu devirlerde, K. Kafkasya'da Kuban, Laba, Bela havzalarıyla, Karadeniz'in kuzey kısımlarında genellikle Taman yarımadasında, dilleri birbirinden ayrı olan Meoti, Sindi, Teroti, Kerketi v.s. isimlerini taşıyan toplumlar yaşıyorlardı. Kerketi, o devirlerde Yunanlıların Çerkeslere verdiği isimdir. Bu toplumlar arasında en belirgin olan Sind'lerdi. Bu kabileler kısa bir süre Kimmerler tarafından baskı altında tutulmuşlarsa da, Herodot'un yazdığına göre, Kimmerlerin yerini Asya'dan gelen İskitler almıştır (M. Ö. 8. asır). Kimmerler, oradan Karadeniz'in güneyi-

ne, bugünkü Sinop (Elleni) şehrine göç ederek bir süre buralarda yaşamışlardır. Kuzey Kafkasya'nın ilk yerlileri olarak tanımladığımız, kültür düzeyleri çok üstün olan Sind'ler, gerek İskit, gerekse bundan sonra meydana gelen Sarmat egemenliğine rağmen, benliklerini kısmen de olsa sürdürebilmişler ve tamamiyle asimile olmamışlardır. M.Ö. 1. yüzyıl sonlarında Sarmatların yerini onların akrabası olan Alanlar almıştır. Alan birliğine, Sind, Meoti, Teroti ve Kerket kabileleri de kısmen de olsa katılmışlardır.

4. yüzyılın ikinci yarısında Alanlar, Hunlar tarafından yok edilmiştir. Bu arada Sind-Meot kabilelerinin bir kısmı imha edilmiş, bir kısmı da dağlık bölgelere sığınmıştır. Buralarda yapılan araştırma ve kazılarda 4. ve 5. yüzyıllara ait kalıntı ve izler bulunmuştur.

Batı Kafkasya'daki Sindo-Meot kabileleri uzun süre kendi varlıklarını koruyabilmişler, sonraları da toparlanıp ADİĞE adı altında yeniden tarih sahnesine çıkmışlardır. Adıgeler, akrabaları olan Abhaz ve Ubuhtarla Kuzey Kafkasya'nın esas yerli halkının ortak kökenli dilleri olan Adıge-Abhaz bölümünü oluştururlar. Son zamanlara kadar Adıgeler arasında Sinda, Kerket, Fatey, Toret gibi isimler altında kabilelerin yaşadığını da bilmekteyiz. Çerkeslerin özetlediğimiz şu kısa tarihleri, atalarımızın millî benliklerini yaşatmak için nasıl didinip çalıştıklarını öğrenmemiz bakımından çok önem taşımaktadır. Üzerinde iletile durulmalıdır.

Herodot, M.Ö. 4. asır ile 3. asır arasına rastlayan devrin, Kuzey Kafkasya'nın ekonomik, sosyal ve uygarlık alanında en parlak devri olduğunu belirtir. Bu devirde yerlilerle dış ülkeler arasında çeşitli mal mübadelesi yapılmış, ülkenin zenginlikleri, Yunanlıların buraya göz dikmelerine ve koloniler kurmalarına neden olmuştur. Kuzey Karadeniz, Azak Denizi (Temruk şehri) ve Aşağı Kuban havzasında kuvvetli Yunan kolonileri kurulmuştur. Çerkeslerle

Yunanlılar arasındaki bu yakın ilişkiler nedeniyle, Çerkeslerin eski devirlerine ait birçok vesika, bugün Ruslardan çok, Yunan ve Romalılarda mevcut olmalıdır. Kuzey Kafkasya, tarihte, İskit, Hun, Moğol, Pers, Arap, Türk, Tatar ve Rus saldırıları sonucu, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yeri doldurulamayacak kayıplara uğramıştır.

KAFKASYA'NIN ETNO-LİNGÜİSTİK DURUMU

Kafkasya'da bugün elliye aşkın bağımsız dil ve lehçe, üç dil familyasına bağlı bulunmaktadır. Bunlar, Kafkas, Hint-Avrupa, Altay dil familyalarıdır.

Kafkas Dil Familyasına bağlı olanlar: Batı bölgesi (Adiğe-Abhaz), merkez bölgesi (Nahça, Veynahça), kuzeydoğu bölgesi (Dağıstanca), güney bölgesi (Kartvelce veya İberiya'ca).

Hint-Avrupa Dil Familyası : Osetler, Ermeniler, Kürtler, Tatlar.

Altay Dil Familyası : Azeriler, Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar, Tatarlar, Nogaylar.

Ayrıca, Musevi, Yunan, Ukrayna, Kore, vs. dillerinde konuşanlar vardır.

ADIĞELER : Kafkasya'da İngur ırmağı ile Don nehri ne kadar, Karadeniz ile Azak Denizi kıyıları, buralardan doğuya doğru, Don, Kuma, Terek ırmağının uzantısı boyunca Kafkas sıradağlarının kuzeyinde bulunan alana ADIĞEY adı verilir. ADIĞEY halkına Adiğe, veya yabancıların deyimiyle ÇERKES denilmektedir.

ADIĞE ADININ KÖKENİ : Yunanlıların Karadeniz kıyılarında koloni kurdukları M.Ö. 6. yüzyılda, ADIĞEV'de çok sayıda yerli kabile yaşıyordu. Bunlardan Azak Denizi kıyısında yaşayanlar, kendilerine Azak denizliler anlamına gelen «Miutvexer» adını vermişlerdi. Miut'lar ya da Meot'lar, Karadeniz kenarında oturanlara (ki bunlar, Sind, Ker-

ket, Toret, Dane, Haniox, Zix, Abasg, v.s.) da «Dexxer» veya «Adexxer» (yani öbür denizliler) ismini verdiler. Azak denizine nazaran diğer tarafta bulunan deniz anlamına gelen «Adexi», burada oturanlar için kullanılan «Adexxer», öbür denizliler, yani Karadenizliler, deyiminden türemek suretiyle bugünkü ADIĞE adı ortaya çıkmış olabilir.

Adiğeler, beyaz ırkın (Kafkas ırkının) mensubudur. Başlıca Adiğe kabileleri şunlardır :

Abzax, Ademey, Agoy (Hak'uç), Besleney, Bjedıg, Çebin, Çerçeney (Kerkeney), Grun (Grivin), Hatko (Hatuk), Hatıkuay, Xamışey, Xeğak, Jane, Kemuguy, Kırcy, Moxoş (Mehoş), Mamxiğ, Netixuay (Netxoç), Şapsıg, Kaberdey, Wubix, Yecerkuay.

ABAZALAR : Aphaz, Apsua adları da verilen Abazalar, Adiğelerle birlikte Kuzey Kafkasya'nın en eski ve otokton halklarındandır. Dilleri aynı kökten gelmekle beraber tamamen ayrıdır. Aphazya adı verilen yurtların tarihî adı Apsın'dır. Karadeniz kıyılarından İnig havzasına kadar olan toprakları işgal ediyorlardı. Kalabalık bir toplumdular. Karadeniz kıyılarında yaşayanlar yedi grup oluştururlar: Bzıbe, Akhips, Aybga, Zambal, Hırpis, Çaji, Sarıze. İleri Kafkasya'da yaşayan grupların sayısı ise yirmidir: Tapata, Başılbeı (Baçılbeı), Medva, Tam, Kuju (Kuju), Cecen, Berzendig, Caldaşko, Serapi, Psagarkhakuj, Barakay, Tubi, Haşıps, Sısıpsıra, Anagi-Muguvva, Şaşı, Kuşha Jane, Arathovva, Talko, Kubihan.

DAĞISTANLILAR : Kuzey Kafkasya'nın en doğu kısmında yaşarlar. Bunlar da otoktondur. Aynı kökten gelen ve birbirine çok yakın olan diller konuşulmaktadır. Bu diller bugün beş gruba ayrılır : Avar, Lak (Gazi Kumuk), Dargi, Lezgi, Tabasaran.

Dağıstan'da sonradan oraya gelip yerleşen gruplar da vardır : Kumuk, Nogay, Tat v.s. gibi. Bunların dilleri de ayrıdır.

ÇEÇEN-İNGUŞ'LAR : Kuzey Kafkasya'nın dağlı sırtlarında ve Formonant-Terek nehri havzasına (Bugünkü Çeçen-İnguş bölgesi) Romalı tarihçi Strabon ve Plutarch «Gargırlar» ismini vermişlerdir. Bu tarihçilere göre Gargırlar, Amazonlarla birlikte buralarda yaşıyorlardı. Aynı şekilde Roma tarihçisi Pliniy de bu bölgede yaşayan halka GARGAR adını verir. Bu kelime İnguşlarda Gargar, Çeçenlerde Gerger şeklinde geçer. Antropolog Gerasimof tarafından, Çeçen-İnguş bölgesinde yapılan kazılarda elde edilen buluntular, Çeçen-İnguş'ların da çok eski devirlerden beri K. Kafkasya'da yaşadıklarını, buranın otokton halkı olduklarını ispatlamaktadır. Burada bulunan eserler, M.Ö. 5. yüzyıla aittir. Dil bakımından Veynah veya Vaynah adı verilen Çeçen-İnguş'ların en büyük kolu olan Çeçenler kendilerine NOHÇİ derler ki, bu isim, Argun üzerindeki kabileler merkezi Nakhaşe kasabasından gelir. İnguşlar ise kendilerine GALGAY ismini verirler.

ASETİNLER (OSETLER) : Kuzey Kafkasya'nın merkezi kısmında otururlar. Antropolojik bakımdan karışık bir durum gösterirler ve Hint-Avrupai bir dil konuşurlar. M.S. ilk yüzyıllarda Cermen göçlerinden arta kalan kimseler olduklarını ileri sürenler de vardır. Sarmatlarla arkaba oldukları söylenir. Bir iki asır içinde Kuzey Kafkasya'da geniş bir alana yayıldılar, yerli halkla, özellikle Adıgelerle karışarak gelenek ve görenek birliğine vardılar.

M.S. 1. yüzyılda Alanların Kafkasya'da görülmesinden sonra, büyük bir kabileler federasyonu oluşturulmuştu. 13. yüzyıldaki büyük Moğol saldırısı sonunda, diğer Kafkaslı uluslar gibi Alanların büyük bir kısmı da yok oldu. Bir bölümü Macaristan'a sürüldü. Dağlara sığınan küçük bir bölümü de bugünkü Osetleri oluşturmuştur. Osetler kendilerine OS veya AS ismini verirler. Oset, Gürcü dilinde, yer bildiren takının eklenmesinden meydana çıkmaktadır. Os-eti, Os ülkesi anlamına gelir. Osetler, isimlerini

Ortaçağlardaki şekli altında As-ov (Azov) denizine ve Darıyal geçidine (Farsça Dar-i Alan, Alanların kapısı demektir) vermişlerdir.

Osetler, Kuzey Kafkasya ulusları içinde, dillerini en iyi bir şekilde işlemiş ve geliştirmiş olan bir ulustur.

WUBİHLAR : Tarihteki eski isimleri «Cikhi» dir. Varden, Saşi, Kız (Khize), Subaşı, Alan gibi kolları vardır. Karadeniz kıyısında Kosta ve Şaki ırmakları arasındaki bölgede, Şapsığ, Abhaz ve Abzaxlar arasında yaşıyorlardı. Dil bakımından Abhazlara daha yakındılar. Çarlık Rusyasının Kafkasya'yı istilasına karşı en büyük ve kanlı savaşı verenlerdendir. Hacı Grandük Berzeg, ünlü kumandanları arasındadır (Mezarı Manyas'ta bulunmaktadır). Rus kaynaklarına göre, Türkiye'ye göç etmeden önce sayıları 40-50 bin arasında idi. 1864 Mart ayında 30 bin kişi Türkiye'ye göç etti. Yalnız birkaç aile Kuban bölgesinde yerleşerek kaldı.

Kostroma iline yerleştirilen bu birkaç aile de sonradan kaybolmuştur. Türkiye'ye göç edenler, Sakarya, İzmit ve Balıkesir civarına, bir kısmı da Samsun çevresine yerleştiler. Bugün Türkiye'de yaşayanlar arasında, birkaç kişi dışında esas Wubihçayı bilen kalmamıştır. Diğerleri Şapsığ ve Abzaxçayı Adıge dili olarak benimsemiştir.

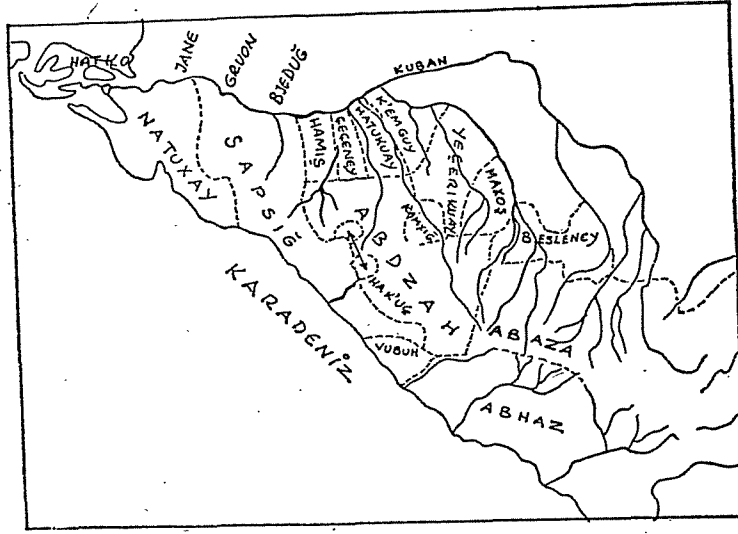
AGUVEY (AGOY) : Hakuç adı da verilir. Tuapse yarımadasında kıyıda oturuyorlardı. İsimlerini Aguye ırmağından almışlardır.

NATHOY (Nathoç, Natho, Natukhaçe) : İsimleri, tüccar anlamına gelir. Diğer kabileler arasında kaybolmuşlardır.

HATKO (HATUK) : Taman yarımadasında yaşıyorlardı. 1791 yılında Ruslar tarafından yok edildiler. Kalanlar

da Kuban bölgesine göç ederek diğer kabileler arasında karıştılar.

ÇEBİNLER (Khegaklar) : Bu iki kabile Natxhoylara karışmışlardır.

BATI KAFKASYA'NIN ETNİK DAĞILIMI

ŞAPSIĞLAR (At yetiştirici anlamına gelir) : En kalabalık bir kabile olup, bugün ayakta kalabilen ve ağırlığını duyuran bir kabilelerdir.

BJEDÜĞ : Şapsığların doğusunda, Kuban'ın kuzeyinde yaşarlardı. Rus akınları sonucu Kuban nehrinin güneyine geçtiler. Madencilikte ve gümüş işlemekte ileri idiler. Medoviyenler de denir ki arı yetiştirici anlamına gelir. Kalabalık bir kabileydi.

HATIKOY (Hatıkuaye) : Hatko'larla birlikte idiler, diğer kabilelere, genellikle Şapsığlara karışmışlardır.

KEMURGUVEY (Kemguy) : Ademey, Yegerkoy ve Kiyaylar bu kabilenin klanlarıdır.

ABZAHLLAR : Abazaların aşağısında oturanlar anlamına gelir. Madencilik alanında büyük ilerleme göstermişlerdir. Rus - Kafkas savaşında büyük ve önemli bir rol oynamışlardır. Büyük çoğunluğu Şapsığlarla birlikte Türkiye'ye göç etmiştir.

MEKHOŞLAR : Diğer kabileler arasında erimişlerdir (Alaçam'da Mekhoş köyü).

GRUN (GRİVİNLER) : Kuzeyde, Yeisk, Beysuk körfezleri arasında yaşıyorlardı. Kazak ve Rusların saldırısı üzerine Kuban bölgesine çekilerek diğer boylarla karıştılar.

JANELER : Kuban'ın kuzeyinde Bjeduğlara komşu idiler. 1864 yılına kadar geri çekildikleri Anapa yakınlarından, sonraları daha içerilere çekilerek diğer boylara karıştılar.

BESLENEYLER : Büyük ormanda yaşayanlar da denir. Bugün Kafkasya'da benliklerini kısmen de olsa korumasını bilmişler ve orada kalmışlardır. Türkiye'ye göç edenler azdır.

KABERDEYLER : Kuban'ın orta ve aşağı havzalarını bırakarak, Nalçik merkez olmak üzere şimdi bulundukları bölgeye yerleşmişlerdir. Nalçik bölgesine Büyük Kaberdey, bunun doğusundaki Mezdegu bölgesine de Küçük Kaberdey denmektedir. Küçük Kaberdeyde 10 kadar köy vardır. Ayrıca Mezdegu ve bunun batısında Mezdegu Kaberdeyleri adıyla anılan hristiyan bir Kaberdey grubu bulunmaktadır. Kaberdeyler bugün, toplu olarak Uzun Yayla denilen, Kayseri ve Sivas yöresinde oturmaktadırlar. Büyük çoğunluğu Kuzey Kafkasya'da kalmış ve bugün orada dil ve kültürlerini çok ileri götürmüşlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

- 1 — Narodi Kawkaz (Kafkas Milletleri), Sovyetler B. Bilimler Ak. yayını, Moskova, 1960.
- 2 — Kaberdeylerin Eski Tarihi : E. J. Kurupnof, Moskova, 1960.
- 3 — Eski Abazaların Tarihi ve Kùltürleri : Z. B. Ançibadze, Moskova, 1964, s. 246.
- 4 — Tarihte Kafkasya : İsmail Berkuk.
- 5 — Kafkasya Kùltürel Dergisi, Sayı : 39-42.

İSTANBUL KAFKAS KùLTÜR DERNEĞİ KONFERANSLARI NO : 5

Konu : BUGÜNKÜ KAFKASYA
Konferansı Veren : ORHAN ALPASLAN (SIMHA)
Yer ve Zamanı : 12 Mart 1977 Cumartesi, saat 21.—
Dernek Salonu, Bağlarbaşı - Üsküdar

BUGÜNKÜ KAFKASYA

Orhan ALPASLAN (SIMHA)

Bu defaki konferansımızın konusu «Bugünkü Kafkasya» başlığıyla sınırlanmış olmakla birlikte, günümüzün Kafkasya'sının siyasal, idarî, sosyo-ekonomik ve kültürel dokusunu, pratik yaşam kalitesini temel çizgileriyle belirleyebilmek için, yakın geçmişin bugün ile doğrudan bağlantılı bazı olaylarının, ayrıntıya girmeden altını çizmekte yarar ve zorunluluk vardır.

Bundan başka, bugünün Kafkasyasını, anlatma ve dinleme gücümüzün sınırları içinde, her yönüyle tanıma ihtiyacı ve amacında olduğumuza göre de, halen Kafkasya'nın, bağımlı bir yönetim ünitesi durumunda içinde yer almakta olduğu bütünün, yani Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin genel niteliklerini, yönetim mekanizması ve hiyerarşik örgüsünü somut olarak tanımlamak zorundayız.

Konuya dalmadan önemle belirtelim ki; konferansımız bir eleştiri, yorum, yargı, yergi veya övgü söylevi değildir. Bir politikacı veya bilgin konferansı olma iddiasını da taşımaz. Derneğimiz ve çevrelerinin mütevazî olanakları ile, ve tüm Kafkasya'yı bütün genellik, özellik ve ayrıntılarıyla bir defada tam olarak tanıtlamıyacağı gerçeği peşinen gözönünde bulundurularak, amatörce hazırlanmış bir bilgi ve belge demetinin sunulması sözkonusudur. Kısaca, «önce tanımak» ilkesiyle hareket etmek durumundayız.

Hergün daha da yoğun bir istemle, herşeyin gerçeğini, açıkçasını, şartlanmamışını, duygusallıklara boğulmamışını bilmek gereğini duyan fakat günün sıkışık zamanı ve uğraş koşulları altında bu eksikliğini dileğince gideremediğini bildirmekten çekinmeyen gençlerimiz var. Aynı şekilde, uzun bir zaman kesimi içinde, deden torunu geçmişe efsaneleşmiş bilgilerin üstüne sonradan duyduğu çağdaş fakat parça-kesecek birçok şeyler arasında bir sonuca varamamış olmaktan samimiyetle yakınan yaşlılarımız var.

Bunlarla birlikte, artık her kuşaktan, günümüzün Kafkasyası'nın nice olduğunu bizzat yerinde görmüş hayli sayıda hemşehrilerimiz var. Ne var ki bu şanslı hemşehrilerimizin dönüşte getirdikleri değerli gözlem ve izlenimler yayın yetersizliği yüzünden gerektiği gibi topluma aktarılamamaktadır. Ayrıca, gerek dernek içinde, gerekse dışarıda, eline değişik fırsatlarda değerli bilgi ve belgeler geçmiş fakat yine aynı imkânsızlıklar nedeniyle bunları yayamamış hemşehrilere rastlamaktayız. Aynı cümleden olarak, pekâlâ şu an bile aramızda, istediği halde, şimdiye dek sahip olduğu aydınlatıcı bilgileri topluma yansıtmaya ortamı bulamamış ve bu vesile ile ortaya çıkacak hemşehrilerimiz de olabilir.

Böylece, aynı zamanda «Bugünkü Kafkasya» başlıklı konferansı bize ilham eden nedenlerden başlıcalarını da sıralamış bulunuyoruz. Şimdi kimimiz için efsaneler diyarı, kimimize göre yakın tarihin acımasız çalkantıları arasında boğulup gitmiş, kimilerimiz için de, yer yerinde durdukça var olmağa devam edecek olan ata ülkesi Kafkasya üzerine, tabiri caizse, bir keşif uçuşuyla koyulacağımız işe; bazen dürbün, arasına büyüteç, yeri geldikçe de kamera kullanacağız. Çok uzağa gitmeden edinebildiğimiz ve geçerliliğine inandığımız bilgi ve belgelerin ışığında, aramızda, konumuzla ilgili yararlı bir bilgi alışverişi ger-

çekleştirmeye çalışacağız. Muhtemel eksiklik ve fazlalıklarımız için şimdiden bağışlamanızı dileriz.

— I —

Konumuzun yer ve zaman içinde bir bütün olarak kolay anlaşılabilirliğini güvence altına almak için gerek duyduğumuz ön bilgileri özetleme metodu ile sıralıyoruz :

1900'lerin ilk yıllarındayız. Çarlık Rusya'sı Japonya ile savaş halinde. 1905'de, savaş Rusların yenilgisi ile sonuçlanır ve ülke, büyük bunalım ve kaynaşmalara sahne olur. Yer yer başlayan demokratik ayaklanmalar genelleşir ve buna Kafkasya da katılır. Aynı sıralarda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemli kıpırdanışlar biçimlenmeye başlar. Bir grup tutucu milliyetçilerle ilerici unsurlar birleşip 1908'de meşrutiyet yönetimine geçilmesini sağlarlar. Bu sınırlar içinde, Adıge uyanışında da hızlanma görülür. Bir grup Adıge aydını İstanbul'da «Ğuaze - Klavuz» adlı bir gazete çıkarmağa başlar (1911-1913). Birçok Adıgece eserler yayınlanır. İstanbul'da «Özel Çerkes Örnek Okulu» açılır. Adıge köylerinin hoca mekteplerinde bazı imamlar Adıgece din dersleri verirler. Sözkonusu okul 1923'te kapatılır. Bu arada Tsağö Nuri (1890-1935), Neğuç Yusuf Suat (1877-1930), gibi aydınların anayurda dönmeleri ile ulusal ve kültürel canlanma önemli boyutlar kazanır. Dış Kafkaslılar kesiminde Adıge din adamları uyanışın öncülüğünü yapmakta olmalarına karşın yerindeki Adıge din adamlarının çoğu çarizmle uyum içinde uyanışa karşı çıkarlar. 1913'lerde çarcılara karşı önemli bir halk ayaklanması kaydedilir. Geniş otlaklara el konmasıyla Dzeliko ırmağı kıyılarında patlak veren ayaklanma şiddetle bastırılır. Eylemin önderleri Sibiryaya sürülür. Böylece kamçılanmış olan halk aydınlara daha etkili destek olmağa başlar. Bu çalkantılı ortam içinde I. Dünya Savaşı patlak verir.

Burada I. Dünya Savaşı gibi karmaşık ve geniş bir olayın aşamalarını konu dışı sayıyoruz. Konferansımız için önemli olan, savaşın Rusya açısından sonucu ve bunun Kafkasya üzerindeki etkilerinin neler olduğudur* (1).

Troçki ile kısa bir çekişmeden sonra Stalin ülke yönetiminin kesin egemeni olur. Yüksek Sovyet prezidyumuyla mutabakat halinde yedişer yıllık hızlı ekonomik kalkınma planlarını kademeli olarak uygulamaya başlar, ülkenin tüm ulusal ekonomik kaynaklarını harekete geçirir. 1928-1930 yılları arasında topraklar kamulaştırılır, böyle-

(*) Larousse (1963).

- (1) 1914 - 1918 I. Dünya Savaşı'nda, Rusya Almanlar karşısında bozguna uğrar. Ülke içindeki savaş aleyhtarı muhalefet karşısında daha fazla dayanamayan çarlık yönetimi Şubat 1917 ihtilali ile düşer. Yerine kurulan yönetimin ilk işi savaşa son vermek ve her tarafta başgösteren açlığı önlemektir. Fakat yeni hükümet tüm çabalarına karşı halkın kendisine bağladığı umutları karşılayamaz ve daha etkin ikinci bir devrim zorunlu duruma gelir. Acze düşen Kerenski hükümeti Lenin yönetimindeki ihtilalle devrilir ve yeni devrim hükümeti savaşa son verir. Bir yandan açlığa, diğer taraftan çarçı güçlere karşı yoğun mücadeleye geçer. Aynı zamanda da «azınlık halklarının kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri kararı» nı uygulamaya koyar. Çarcıların son kalmatıları olan Denikin, Wrangel, Koltşakları tasfiye eder ve Aralık 1922'de bugünkü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni gerçekleştirir. Bunun hemen ardından toprak ağalarına karşı açtığı kampanya da büyük güçlüklerle karşılaşır, fakat sonunda başarı sağlanır. 1921-1922 yılları arasında geçici olarak koyduğu daha liberal yeni bir ekonomi politikasından (NEP) olumlu sonuçlar alınır. Açlık tehlikesi aşılar ve nihayet rejim rayına oturur. Yıl 1924: 54 yaşlarında Lenin ölür.

I. Dünya Savaşı başından 5 Nisan 1920'ye kadar Rus - Osmanlı, Rus - Alman ve İngiliz çıkar çatışmaları ve Kafkasya'daki tarihsel yankılarının ayrıntıları için bk. Kafkasya Kültürel Dergi özel sayı (39-43) Aralık 1973; Kuzey Kaf-

ce Kolhoz (ortak mülkiyet) dönemine girilmiş olur. Stalin, yönetimine karşı güven duymayan Zinoviev, Kamanev, Tukhatçevski, Yagoda ve yandaşlarını etkisizleştirir. Böylelikle, rejimi ve kendini sağlama aldıktan sonra 1934'te S.S.C.B.'nin Birleşmiş Milletlere üyeliğini sağlar. 1 Aralık 1936'da 1924'ünkünden daha liberalce bir anayasa getirir. Diğer taraftan, Japonya'nın Mandşu sınır çatışması yüzünden içine düştüğü bunalım ve Çin devrim çalkantıları

kasya Kültür Dergisi, sayı 19 - Kemal Özaydın; Kafkasya Kültürel Dergi Dr. V. Gûsar - sayı 43.

Bugün Kafkasya'da, bazı kayalar üzerinde, köy-kent meydan ve parklarında Vladimir İlliç Lenin Ulianov'un anısına yapılmış birçok anıta rastlanır. Okul kitaplarında adına, resimlerine ve görüşlerine ayrı bir saygı ile yer verilir. Bu görünümün bir dış Kafkaslı için daha rahat kararanabilmesine katkıda bulunacağı kanısıyla burada, doğrudan devrime ilişkin yanı ve bilimsel lûgatların ölçüle-riyle sınırlı özel bir biyografi eklemeyi uygun gördük. Zira bugünkü Kafkasya'nın Sovyet devriminden kopuk olarak geçerli bir tanımlanmasının yapılamadığı gibi, Sovyet devriminin de Leninsiz kavranması olanaksız. Lenin 1905 başarısız devrim girişiminden sonra hükümetçe ülke dışı edilmiş, 1917'de de Almanların yardımı ile geri dönmüştü. Ekim devrimini bizzat yönetmiş, halk komiseryalıkları kurulunun başı olarak (3 Mart 1918) Brest-Litovsk'da Almanlarla anlaşma imzalamıştı. Karşı devrimcileri tasfiye ettikten sonra sosyalist ekonomi düzenin temelini atmıştı. Ülke yönetimini federatif bir yapıya bağlayarak 1922'den itibaren Rusya'yı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği durumuna getiren de odur. Başarısı, uygulayıcı yeteneklerinin yanısıra marksizmin güçlü bir teorisyeni oluşuna ve yazılı yapıtlarına dayanır.

1909 tarihli Madencilik ve Bilimsel Eleştiri,

1915 tarihli Sosyalizm ve Savaş,

1916 tarihli Kapitalizmin Doruk Noktası Emperyalizm ve 1917 tarihli Devlet ve Devrim adlı yapıtlarıyla devrimin özünü teşkil eden görüşlerini işlemiş ve yaymıştır.

fırsatlarıyla Moğolistan ve Kuzey Çin'deki durumunu sağlamlaştıır. 1938'de Münih'e yönelir. 23 Ağustos 1939'da Hitler Almanyasıyla anlaşmağa varır. Polonya ve Finlandiya'yı sindirip Baltık kıyılarını pekiştirir. Fakat, 22 Haziran 1942'de Almanların saldırısına uğrar, güç durumlarda kalır. Almanlar Moskova önlerine kadar ilerleyebilirler. 1942 harekâtında stratejik hedef olarak Kafkasya'yı seçerler. Kızıl Ordu'nun benzin ikmâlini önlemek amacıyla Maykop, Elburuz dağı ve Terek vadisine kadar ilerleme kaydederler. Ancak, 1943'de Stalingrad'da kesin bozguna uğratılır ve buralardan çıkartılırlar. Bu olay II. Dünya Savaşı'nın en önemli noktasını teşkil eder.

Ertesi yıl Sovyet Rusya Ordusu karşı hücumla geçer ve 1945'de Berlin'e girer. Bu olayı da ünlü Yalta konferansı izler. Konferansta Stalin, Çörçil ve Ruzvelt'i kendisiyle birlikte dünyanın geleceğini organize etmeğe çağırır. Fakat KOMİTERN'in (Uluslararası Komünizm Harekâtı Yönetim Merkezi) lağvedilmesiyle Sovyet Rusya'nın komünizmi dünyaya yayma politikası duraklatılmış olur. 7 yıl sonra «KOMİNFÖRM» adıyla (Yönetim Merkezi Değişken Komünist Haber Alma Bürosu) Komintern'in benzeri bir örgüt kurulur. Bundan sonra Stalin, Halk Cumhuriyetleri'ne dönüşen batılı komşu ülkelerle saldırmazlık anlaşmasına varır. Karşılaştığı bazı güçlüklerin kimini zorlama (Macaristan'da olduğu gibi) kimini de bazı ödünler verme yoluyla (Yugoslavya ve Polonya'da olduğu gibi) çözümler. Daha sonra Sovyetler Birliği, Uzak, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinde de saygınlığını artırma çabasına girer. Mısır'da Nâsır hükümetini İngiliz ve Fransızlara karşı destekler. Yıl 1953; Stalin Josef Vissariyonoviç 74 yaşında ölür. Kafkaslı yanının hatırı için değil ama, giriştiğimiz kronolojik özetlemenin gereği; Vladimir İlliç Lenin Uliyanov için yaptığımız gibi burada da bir dip not niteliğinde

olmak üzere çok kısa bir özgeçmiş vermek yararlı olacaktır. (*)

Stalin'in ölümünden hemen sonra (1953) S.S.C.B.,inde ülke çapında yoğun bir «Gayri Stalinleştirme» kampanyasına girişilir. 1958'de Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Nikita Khrushçef Bakanlar Kurulu'nun başına geçer. İçte 7 yıllık (1959-1965) bir kalkınma planı uygulamaya koyarak yeni ekonomik hamlelere girişirken, dışta Sovyet Rusya'nın uluslararası saygınlığını arttırmak için bazı Afrika ve Asya ülkelerindeki ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemek yoluna gider. İşte bugünkü Sovyet Rusya'nın yakın tarih kesimindeki kısa özgeçmişi. XX. yüzyıl Rusyası'nın yaşadığı bu olaylar dizisinden herbirinin bugünkü Kafkasya'nın oluşumu ve yaşam kalitesi

(*) Stalin J. V. 1879'da Gürcistan'da doğdu. Gürcü bir köylünün oğludur. Önce bir papaz mektebini bitirdi. 1898'lerden itibaren devrimci harekâta atıldı. Birkaç kez tutuklandı. 1917'de Pravda gazetesi başyazarıydı. Sırasıyla, Azınlık Halklar Komisyonu Başkanı, Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevlerinden sonra, Lenin'in de ölümüyle Trotsky ve yandaşları Zinoviyeve ve Kamenev'i; diğer taraftan Rikhov ve Bukharin gibi sağ eğilimli Bolşevikler'i siyasal alandan bertaraf ederek SSCB. nin başına geçti. 1941'de Halk Komiseryahkları Konseyi Başkanı oldu. 1942'de Genel Kurmay Başkanı, 1943'de de mareşallığa yükseldi. İçerde ödünsüz bir yönetim yöntemi izledi. Dışarıda, 1939 Alman-Sovyet Rusya anlaşmasını yaptı. 1941'den 1945'e Almanlara karşı savaştı. Kapitalist ülkelere karşı geniş çaplı bir soğuk harp mekanizması harekete geçirdi. Birkaç yazılı yapıtı ile de marksizmin başta gelen teorisyenleri arasında yer alır. Birçok yer, köy ve kent adını taşır. Halen yürürlükteki Anayasa'da kendi adıyla tanımlanır (1936 Stalin Anayasası gibi görüş ve uygulamalarının Kafkasya açısından özelliklerini doğrudan doğruya «Kafkasyada ulusal sorunlar bölümünde göreceğimizden burada ayrıntıya girmiyoruz.

üzerinde durumlara göre az ya da çok fakat kaçınılmazlıkla etkilemiştir. Özellikle devrim süreci içinde Kafkasya kesiminde tanık olunan siyasal, idarî ve demografik dalgalanmaları yorumlarken yanılığını azaltması dilek ve düşüncesiyle yaptığımız bu girişten sonra diğer bölümlere rahatça geçebiliriz.

Birazdan Kafkasya'nın, özellikle Kuzey Kafkasya'nın ayrıntılı etüdünü yaparken aktaracağımız ekonomik veriler ve değişik istatistiklerin akılda kalmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle şimdi de, Kafkasya'nın genel coğrafi tanımlaması ile birlikte, 1915-1918 aralarında yani devrim arifesi ve ilk yıllarında gösterdiği demografik (nüfussal) duruma, genel mal varlığına ve doğal kaynaklarının özelliklerine göz atacağız.

Bugün 22.403.000 km² lik büyük bir alana yaygın S.S.C.B. bütününe yörelere göre tanımlarken dört büyük bölgeden söz edilir:

1) S.S.C.B. Avrupa bölgesi, 2) Sibiry Bölgesi, 3) Kafkasya Bölgesi, 4) Sovyetik Orta Asya Bölgesi. Buna göre batıda Karadeniz, Doğu'da Hazar Denizi; Güney'de Batum koyu ile Bakû yarımadası arasında birleştirecek bir hat; Kuzey'de Kuban'ın Azak Denizi'ne döküldüğü noktayı Kuma nehrinin Hazar Denizi'ne döküldüğü noktaya birleştirecek hatlar arasında kalan topraklara en geniş anlamda Kafkasya denilmek gerekir. Bir de yer küresinde kapsadığı alanı kotlarla belirlemek gerekirse Kafkasya, 37°—47° doğu boylamları ile 40°—45° kuzey enlemlerinin sınırladığı sahadır. Karadeniz'den Hazar Denizi'ne dek uzanan Kafkas sıradağlarının boydan boya üzerinden geçirilecek sırt çizgisi de Kafkasya'yı, güney ve kuzey olmak üzere doğal olarak ikiye böler. Esasen, bu yüksek dağlar zin-

cirlemesi güneyden kuzeye pek sayılı yerlerinden geçit vermektedir. Bu ender geçitlerden en ünlüsü Daryal'ın kendisini görmedikse de sık sık adı ve resimlerine rastarız. Diğer önemli geçit de Vladikavkas veya Saint Nicolas'dır. Sıradağların denizden denize uzunluğu 1200 km. dir ve sırt kesimleri genellikle sürekli buzlu ve karla örtülüdür. Hazır sıradağlara çıkmışken antrparantez »Kafkas« adının menşinden biz de kısa bir söz edelim. Zira yabancı yayınların çoğunda, birbirlerini çelen, yer yer birbirlerinden fantazist açıklama ve zorlama bilgiler verilebilir. Aslında pek önemli olmamakla birlikte öz adigece açısından bir açıklık getirmekte yarar vardır. O dağların bir adamı gözüyle bu adı titiz bir semiyolojik analize tabii tuttuğumuzda açıkça görürüz ki »Kafkas« kelimesi ortak kökenli iki ayrı anlamlı kelimeden oluşmadır ve bu ortak kökenli her iki kelime de ayrıca ikişer tam anlamlı elemanın bileşkesi durumundadırlar. İster semiyolojik, ister etimolojik açıdan gözlenmiş olsun aynı ve tek sonuca varılır. **KAF+KAS=BEYAZ KAYA+YANAN KAYA**. İkel Adanın **KAYASI** == Gelişkinin **DAĞ'I**. **BEYAZ = KAR**; **YANAN = YANARDAĞ**'ın Alevi; Sonuç: Beyaz, ya da **KARLI YANARDAĞ = KAFKAS**, Adigece'nin herhangi bir lehçesi aynı yaklaşıma doğrudan doğruya el verir.

Kafkasların en büyük akarsuları, Elburuz dağı eteklerinden doğup birçok önemli kollardan beslenerek Azak Denizi'ne dökülen Kuban ile, Kazbek eteklerinden doğup Hazar Denizi'ne dökülen Terek nehirleridir. Bunlardan birincisi 160 km'ye kadar su üstü ulaşımına elverir. Adı geçen iki dağ ise Kafkaslar'ın en yüksek iki noktasını teşkil eder (Elburuz: 5642 m. Kazbek: 5045 m.). K. Kafkasya dağlarının deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1000 m. güneyde ise 1800 m. dir (Abhazya). Buna karşın, deniz seviyesinden aşağı noktalar da vardır.

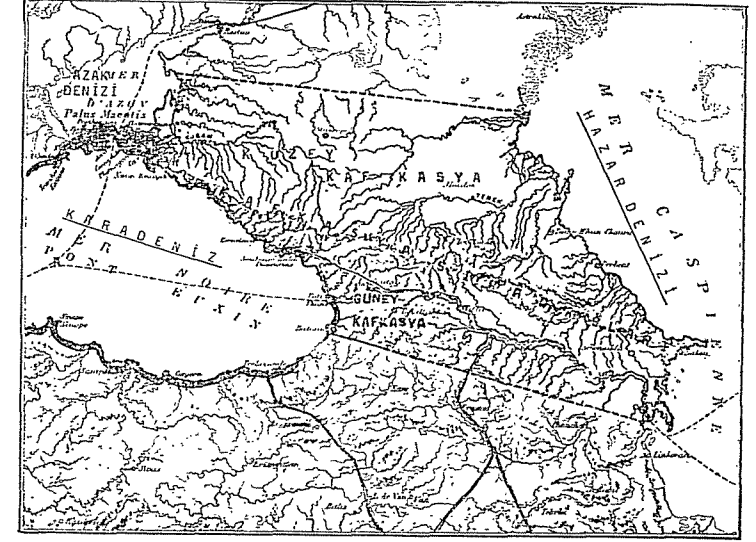
Kafkasya göl bakımından zengin değildir. Ancak şurada burada gölçük ya da gölemeç denilebilecek türde olanlara rastlanır. Önemli yerleşim merkezlerinin yükseklik, ısı ve yağış durumlarını bir arada gösteren şu tablo Kafkasya'nın ikliminin sözle tanımlanmasından daha kalıcı bilgi verebilir.

Yöre	Ort. Yükseklik	Yıllık Ort. Isı	Yıllık Ort. Y Yağış
Vladikafkas	678 m.	9°03	0.920 Kg/m ²
Piyatigorsk	516 m.	9°37	0.548 Kg/m ²
Novorossisk	4 m.	13°44	0.584 Kg/m ²
Soçi	3 m.	14°	0.443 Kg/m ²
Sohum	4 m.	15°02	0.264 Kg/m ²

Bitki örtüsü yönünden Kafkasya dünyanın en zengin yörelerinden sayılır. En sert kara ikliminden Akdeniz iklimine eş değer bölgelere sahiptir. Dağ, ova, yayla, vadi, sahil türlerinin en verimli örnekleri ile örülü bu ülkenin bitki örtüsü başlı başına bir konferans konusu. Ancak biz burada ekonomik kaynak olarak en çok önem taşıyanlarını saymakla yetineceğiz. Kuban ve Terek vadi ve ovalarında üstün kaliteli tahıl yetişmektedir. Buğday, mısır, arpa, çavdar başta gelen türlerdir. 1900'lerin ilk yıllarında yetiştirilmesine başlanan tütün kısa sürede ekonomik bir meta durumuna gelmiştir. Makineli tarıma geçişten beri de pamuk, şeker pancarı, ay çiçeği, kendir gibi endüstriyel bitkiler giderek saygın boyutlara varan bir üretim çizelgesi izlemektedir.

1918'lerde, Avrupa'da (Lozan) yayınlanan uluslararası politika dergisinde Haydar Bommat imzalı bir rapor, daha o yıllarda tahıl üretiminin ihtiyaca yettiği gibi, Novorossisk ve Tuapse limanlarından önemli bir miktarını da ihraç edilebildiğini kaydetmektedir.

Sıradağların eteklerinde, çok sayıdaki vadilerin tarım dışı iç yamaçlarında ortalama 18-20 km. genişliğinde ve 700 km. uzunluğundaki büyük orman şeridi başlı başına dev bir doğal zenginliktir. Bu ormanları oluşturan ağaç türleri çok uzun bir liste tutabilir. Burada da en yaygın ve en önemlilerinden bir dizi sunmakla yetinmek durumundayız. Deniz ve kara türü iğne yapraklılar, diş budak,

1. Grek (Eski Yunan) Kolonileri ve büyük ticari yollar.
2. Kafkasya'nın akarsu sistemi (J. de MORGAN'dan)

kayın, akgürgen, meşe, karaağaç, ıhlamur, karakavak vb. Ayrıca, akarsu boylarında bol miktarda söğüt ve kavak. Bütün bu türlerle çeşitli meyve ağaçları sık sık yer değiştirir, yarışır, karışır. Yaban elması, ahlat, dağeriği, kızıl-cık, ceviz bu meyvelerden bazılarıdır.

1918'LERDE ÇERKES HALKLARI ve DAĞISTAN BİRLİĞİ
DÖNEMİNİN YILLIK TARIMSAL ÜRETİM DİYAGRAMI *

YÖRELER	«TON» olarak yıllık tahıl üretimi	Balya ve kg. olarak yıllık tütün üretimi	AT	SİĞİR	MANDA	KOYUN	KEÇİ	DOMUZ
ZAKATAT	18.803,55	29.700	3.822	44.078	33.812	87.483	16.740	—
KUBA	83.520,45	3.533	13.188	80.539	24.827	121.543	11.465	—
DAĞISTAN	209.163,90	—	37.488	290.528	32.019	1.673.008	202.111	1.886
TEREK	1.412.297,85	—	266.218	930.288	36.996	1.858.363	193.828	108.196
ORTA KUBAN	2.415.203,55	—	276.160	597.263	8.411	936.637	48.279	181.618
SOHUM	45.121,80	452.391	12.660	61.033	19.812	38.675	38.630	34.661
KARADENİZ	20.394,00	—	10.454	28.003	2.080	7.705	11.521	10.339
TOPLAM	4.204.503,10	485.644 balya veya 8.013.126 kg.	629.990	2.031.734	157.957	4.723.214	522.579	336.700

(*) LA REVUE POLITIQUE INTERNATIONALE
— NO de NOVEMBRE - DECEMBRE 1918 —

Ormansal değerler hakkında daha somut bir bilgi vermiş olmak için, önemli yerleşim yerlerine göre ormanların kapladığı alanları bir tablo ile sergileyelim.

Yörelere	Yüzölçüm desiatın olarak (1 desiatın = 1.092 h)
Zakatal	88.350 desiatın
Kuba	133.050 »
Dağıstan	147.371 »
Terek	345.624 »
Kuban	526.356 »
Sohum	418.837 »
Karadeniz	289.387 »
Toplam	1.948.950 desiatın
veya	2.124.355 hektar

Bu boyutlardaki ormandan yan ürün olarak sağlanabilecek reçine ve esans gibi kimyasal değerleri ayrıca ayrıntılamaya gerek duymuyoruz.

Bitki örtüsünün zenginliğine bağlı olarak, Kafkasya'nın çok iyi kalite bal üretimi ve bitkisel kaynaklı ilaç sanayii için verimli bir ülke olduğunu bilgimize ekliyebiliriz.

Hayvansal varlıklar : Yabani hayvan ve av hayvanları hem tür, hem miktar ve kalite bakımından zengin bitki örtüsü ile büyük uyumluluk gösterir. Kendi alanında önemli boyutlarda bir doğal varlıklılık ve güzellik kaynağı teşkil eder. En yaygınlarının başlıcalarını sıralayacak olursak; geyik, yaban keçisi, tavşan, ayı, çakal, kurt, tilki, su samuru vb. sayılabilir. Bunlara, her zaman bol tür ve miktarda bulunan çeşitli dağ, orman ve su kuşlarını ve tatlı su balıklarını ekleyebiliriz. Çağdaş tarımın uygulamaya başlanmasıyla bazı tür hayvanlar azalırken bazılarının da ha bol türeyebilmesi ve ender türlerin de nesillerinin de-

vam etmesi için özen gösterilmiş olup Kafkasya'da doğa dengesi korunmuş durumdadır.

Birleşik Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Cumhuriyeti döneminden elimize geçen aşağıdaki 9 Eylül 1917 tarihli dökümden, henüz modern tarıma geçilmemiş bir dönemde bile genel üretimin bugünün ölçülerine göre dahi küçümsemeyecek düzeyde olduğunu göstermektedir.

Bugün, üretimi pahalı, tüketimi sınırlı, verimi düşük türler yerine, çağdaş tarım ve sanayi normlarına en uygunları geliştirilmiş olup, devlet şovhoz teşkilâtı bu yöndeki çalışmalarını aralıksız sürdürmektedir. Makinalı tarımdan önce listelerde pek görülmeyen ya da cılız bir yer tutan pamuk, şeker pancarı, ay çiçeği, kendir vb. gibi endüstriyel bitkiler bugün yüksek düzeyde üretim, tüketim konusu olmuş durumdadırlar. Ayrıca, günümüz Kafkasyasında sebze ve meyvecilik gelişkin bir gıda sanayiini besleyecek potansiyeidedir.

Yerüstü ekonomik kaynaklara ilişkin bu verilerin önemli boyutları yanında Kuzey Kafkasya'da ekonomik değerlerin asıl ağırlık noktasını yeraltı zenginlikleri teşkil etmektedir. Daha 1920'lerde birçoğu işletilir durumda olan bakır, gümüş, petrol yatakları vardı. Bugün modern yöntemlerle en geniş çapta üretim konusu olan yeraltı kaynaklarının en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

Petrol

Maden kömürü

Demir

Doğal gaz

Wolfram (manganez)

Bakır

Gümüş

Kurşun

Radyum ihtiva eden değerli mineraller türleri

Maden suları vb.

Daha 1918'lerde yılda 2 milyon tona kadar petrol (neft - ham petrol) üretilbildiğini yetkili belgeler kaydetmektedir.

Bunlardan başka Kafkasya'nın en eski tarihlerden bugüne değin, tüm dünyanın kabul ettiği büyük stratejik önemin yanı sıra, gene en eski tarihlerden (1) bugüne dek kıtalararası güvenli ulaşım ve deniz taşımacılığı açısından içinde bulunduğu büyük elverişliliğe birkaç kısa tanımlamayla da olsa değinmeden geçmek bir eksiklik olur kanısındayız.

Önümüzdeki, şu şematik haritadan da açıkça gözlenebileceği gibi, Kafkasya, bir taraftan tüm Akdeniz ülkelerine, dolayısıyla da, çoğu Avrupa ülkelerine kadar doğrudan doğruya deniz yolu veren Karadeniz ile öte yandan, İran'a, Hindistan'a ve tüm Asya kıtasının ta içlerine kadar açılma olanağı sağlayan Hazar Denizi arasında çok sağlam bir Çerkes eğeri konumundadır. Ayrıca, 160 km. Kafkasya içlerine kadar su üstü ulaşımına elverişli Kuban ve Rusya'nın ta iç kesimlerinin doğrudan bu iki denizle bağlantısını sağlayan büyük nehirler (Volga, Don) ve her iki denizin de Kafkas kıyılarında sahip olduğu güvenli limanlar bütünüyle göz önüne alınıp bir değerlendirilmesi yapıldığında buranın kıtalar ve uluslararası ulaşım ve büyük ticarete ne denli elverişli bir dünya yörenesi olduğu daha açıkça görülür.

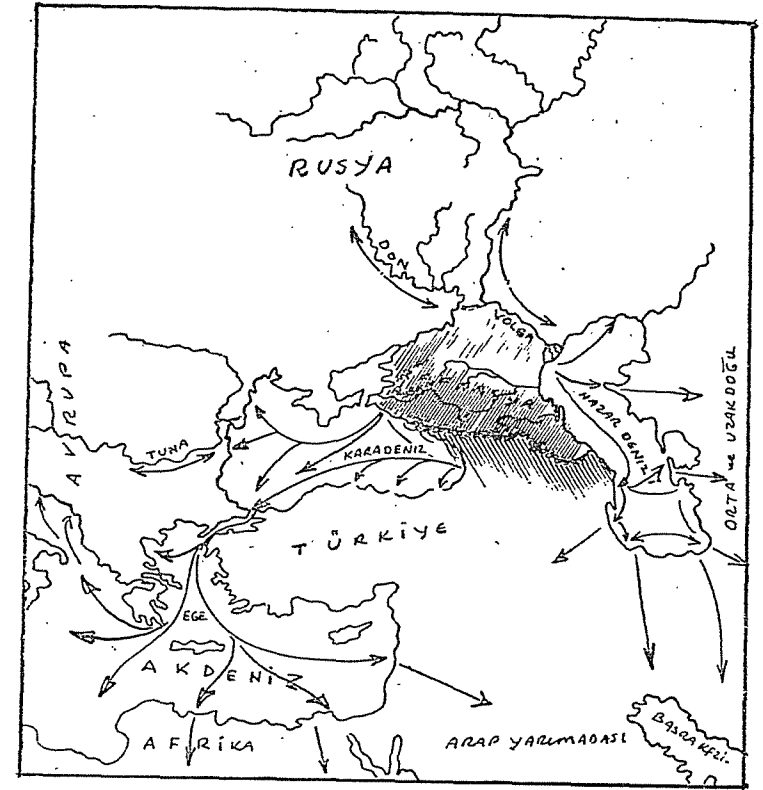
- (1) a) Antik devirlerde Grek-Kafkas kolonisi
b) İmparatorluk Romalılarının aynı kıyılarda yerleşik pazarlar kurması
c) Uzak-Doğu ve tüm Avrupa ülkeleri arası ticari mal taşımacılığı için Cenevizlilerin en uygun üs olarak Kırım'ı seçmeleri
d) XIX. asırda İngilizlerin daha sonra Almanların bu yere göz koymaları
— İki Dünyanın Dergisi c. 61, s. 68 (a, b, c için).

Tüm bu veri ve tanımlamalardan, Kafkasya'nın dünü, bugünü ve yarını için de geçerli bir sonuca daha ulaşılabilir ki o da; burada iyi veya kötü tutumlu veya tutumları ne olursa olsun güçlü veya güçsüz yönetimlerin, hüküm sürmesi durumlarına göre, dünyanın politik güçler dengesine, ekonomik ilişkiler örgüsüne ve sosyo-kültürel gelişimine olumlu ya da olumsuz yönde derin etkileri olabilecek bir ülkenin sözkonusu olduğudur.

Bunun ilginç ve somut kanıtlarını, artık iyice tarih olmuş birçok ünlü sözde açıkça görmekteyiz. Örneğin, 1836'larda Çar ordularının Kafkasya üzerinde önemli ilerlemeler kaydetmeğe başlaması karşısında, o güne değin sömürgecilikte rakipsiz yaşama rahatlığına alışmış İngilizlerin «bu geliş dünya politik güçler dengesini bozuyor!» (1) gibi çift anlamlı (2) çılgılığı; ve, bir Rus yazarının vaktiyle ulusal bir gurur coşkusu içinde Kafkasya'yı «Doğu'nun

(1) «The Progress of Russia in The East — John MURAY, London, 1836; 3^e ed. on 1854»

(2) 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşmasıyla, Kafkasların Rus egemenlik alanına bırakılmış olması durumuna İngiltere tam inanmıyordu. Ruslar açısından bu egemenliğin ne ölçüde uygulama konusu edildiğini yerinde somut olarak tartmak, görmek için ve bir tahrik jesti olarak Kafkas-Karadeniz kıyısına, Jean Stanislas Bell isminde yüksek bir ajan sorumluluğunda, tuz yüklü, Vixon adlı bir ticaret gemisi çıkartmışlardı. Demirledikten 38 saat sonra Ruslarca gemiye el kondu. Lord Palmerston'un protestoları da Rus kesin tutumunu hiç etkilememişti. Savaşı göze alamayan Lord, konuyu örtbaşı edip Kafkas sorununa çizgi çekmişti. Çok geçmeden Kral Guillaume IV ölmüş, parlamentonun yapısında değişimler olmuş, 18 Mart 1848 tarihindeki bileşimde konu tekrar gündeme getirilmiş ve Lord Palmerston, M. Anstey tarafından şöyle suçlanmıştı: «... bu nedenle asil Lordu, ülkemizle ticari ilişkilere girmeye ikna edilmiş, İngiltere müttefiki yapılmış Çerkesya'ya ihanet etmiş olmakla suçluyorum. Asil Lord, Çerkesya'nın dolayısıyla bizim ölüm-

Kafkasya'nın Dünyadaki Stratejik Konumu

Cebelitarık Boğazı» (3) diye nitelemesi, sözkonusu ülkenin her zamanki tarihi ve coğrafyası için çok şey özetlemektedir.

Bu ön bilgilere, bir de, Kuzey Kafkasya'nın, bugün sürmekte olduğu yaşam biçimi için yola çıkarken sahip olduğu demografik potansiyeli, diğer bir söyleyişle «genel nüfussal gücünü yansıtan bir döküm» sergileyelim. Nüfussal ve etnik oluşumu gösteren bu belgesel tablo 1917 sayımları ve ekonomik değerlendirme raporlarına ve ihtilâlden sonra seçimler nedeniyle Rus makamlarınca yapılan anket sonuçlarına dayanılarak düzenlenmiştir.

Aynı dönemin sosyo-kültürel ve sınıfsal yapısına gelince: daha 1900'lerin sonlarına doğru yer yer önemli çatlamalar (4) gösteren feodal toplum yapısı, XX. yüzyılın başında birçok iç ve dış zorlamaların da itmesiyle kapitalist toplum aşamasına gelmiş bulunuyordu. XIX. yüzyılın ilk

(3) La Revue de Leux Mondes, 1865, s. 948.

(4) 1790'da, Prens ve asiller hak ve yetkileri aştıkları gerekçeyle, Kuzeybatı Kafkasya halkının ayaklanmasını, görünüşte bir iç savaş, fakat gerçekte sosyal devrim içerikli ciddi kitle hareketini, feodal düzenin ilk somut çözülme işareti saymak mümkündür. —Aziz Meker, Le Caucase entre 1760 et 1864.—

cül düşmanımız lehine İngiltere'ye ihanet etmiştir. İngiltere'nin güvenliğine, şerefine, ticaret haklarına (ki sebep olunan onca zarar hâlâ tazmin edilememiştir.) bilinçli olarak ihanet etmekle suçluyorum. Asil Lord, düşmanımız Rusya'nın Hint İmparatorluğumuz üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için işgal etmek ihtiyacında olduğu bağımsız bir ülkeyi (Çerkesya'yı) kendilerine eliyle kasten teslim etmiş olmakla suçluyorum... Sonuç olarak asil Lordu, olaylar karşısında bilinçli bir sahtekârlık tutumu içinde bulunmuş olmakla, parlamentoyu ve onun devletini kasten ağır yanılgıya düşürmüş olmakla ve böylelikle de yüksek ihanet cinayeti işlemiş olmakla suçluyorum.»

yarısını kapsayan şiddetli savaş çalkantıları, 50 yılı aşkın bir süre Çarlık Yönetimi'nde yaşama deneyleri, Kafkas toplumunu ister istemez Pşı, Werk', Pşılh lhük'elh biçimindeki sınıflanırları terke zorladı. Bunun yerine zenginler, fakirler, aydınlar, halk gibi kesimler ve yeni sosyal değer yargıları yerleşmeğe başladı. Rus kültürü almış genç kuşak, gelenekçi yaşlılar, aydınlardan çok ruhban sınıfa sığınmayı tercih eden halk, toplumla organik bağları iyiden iyiye zayıflamış kâh çaracı, kâh milliyetçi değişken tutumlu, öncelerinin prensi, yeni zamanların zengin durumundaki zümre; geçiş döneminin çelişki ve çıkar çatışmalarının kaynaklandığı başlıca kitlesel katmanları oluşturuyordu. Asıl konumuzun sınırları içinde kalmış olmak için, Kafkasya'nın XX. yüzyılın başındaki toplumsal yapısını «henüz oluşum süreci başlarında, yani daha tam oturmamış gecikmeli bir kapitalist topluma özgü nitelikler taşıyordu» şeklinde genel bir tanımlama ile yetinip daha güncel durumlara geçiyoruz.

BÖLÜM : II

SOVYET RUSYASINDA HALKLARIN ULUSAL EVRİMİ DOKTRİNİ VE KUZEY KAFKASYA

A — Sovyetik Rusya bütünü içinde bugünkü Kafkas

- 1 — TEORİK ÖZ : Halen Kafkasya'da yaşayan yerli halkların ulusallık açısından, bugünkü durumlarının kesinlik kazandığı 1917 - 1930 yıllarında siyasal ortama egemen olan devrimci görüşlerin teorik özü :

«Bir yandan, aralıksız olarak, ulusların birliğini amaçlar ve ulusları parçalamaya yönelik herşeye acımasızlıkla saldırırken, aynı zamanda, uluslararası güvensizlik kalıntılarına karşı çok sabırlı, çok ıthiyatlı ve çok uzlaşıcı olmalıdır.»

«ANAMALCILIĞIN boyunduruğundan kurtulmak için savaşan EMEĞ'in temel çıkarlarına ilişkin her konuda uzlaşmaz ve kararlı olmak zorunluğu vardır. Birgün tümüyle ortadan kalkmasını dilediğimiz DEVLETLERARASI sınırların şimdilik geçici olarak saptanması söz konusu olduğunda, bu sorunun temel bir sorun değil, ikincil ve az önemli bir sorun olduğunu unutmamalıdır. Bu sorunun çözümü uygun bir zaman gelinceye dek ertelenebilir ve ertelenmelidir. Zira, uluslar arasındaki güvensizlik, özellikle, köylü ve küçük işletmeciler kitleleri arasında çok derindir, her türlü acelecilik bu güvensizliği pekiştirebilir ve «KE-SİNBİRLİK» davasına zarar verebilir...»

«Bir Kafkas Cumhuriyetleri Federasyonu (1) ilke olarak mutlaka doğrudur ve gerçekleştirilmesi gereklidir. Ancak, federasyonun hemen kurulması bir «ERKEN DOĞUM» olur, yani bu kuruluş, tartışma, propaganda ve temeldeki kurulların (sovyetlerin) kabulü için belirli süre gerektirir.

«ULUSÇULUK» sorununu soyut (mücerret-abstrait) olarak ortaya koymak boştur. EZEN ULUSUN ULUSÇULUĞU İLE EZİLEN ULUSUN ULUSÇULUĞU, BÜYÜK ULUSUN ULUSÇULUĞU ile KÜÇÜK ULUS'UN ULUSÇULUĞU arasında ayırım yapmak gerekir.

Tarih boyunca, büyük ulus'un üyeleri sayısız zor kullanma yüzünden kendisini her zaman suçlu kılar ve hatta farkına varmadan SAYISIZ HAKSIZLIKLAR (2) yapar, haksız yere vergi alır. EZEN ULUS ya da Büyük ULUS (ama zorbalıklarıyla **aynasızca büyük**) açısından çok ulusçuluk (enternasyonalizm) yalnızca ulusların biçimsel eşitliğine saygıdan ibaret değil, «**DENKLEŞTİRİCİ bir eşitsizliktir**».

(1) Oeuvres, c. 33, s. 125 -Lenin V.İ.U.

(2) Bu tezinin öncelikle ve açıkça karşısına aldığı bir önceki yönetime, sürekli egemen olmuş olan temel tutumu da, artık sır olmaktan iyice çıkmış, fakat yine de «ender belgeniteliğini koruyan ilginç bir kabine rapor'uyla tamamen açığa vurmanın tam yeridir sanırız. Bu belge; a) daha önce «göç» adlı konferansımızda aktarılan dökümler, b) göç sonrası Kafkasyası için verilen bilgiler, c) devrim sonrası Kafkasyası için sergilediğimiz durumlar arasında gerçekçi bir sentez yapılmasında değerli rolü olacaktır. Çarlık kabinesi tarafından hazırlanmış ve İmparator II. Alexandr'a sunulmuş olan bu önemli gizli raporun POGODİNE tarafından kaleme alındığı sanılmaktadır. «ŞARK, bizim haklı payımızdır. Bu kesimdeki uygulamalarımızı hiçbir an gevşetmemek zorundayız. Konstantinopl gerçek emelimizden bihaber, o Konstantinopl ki avucumuzun içinde dünyanın en önemli düğüm noktası ve edebiyete dek hizmetimizde olacak bir Asya kapısı olması mukadder. İNGİLTERE UZUN SÜRE OKYANUSLAR ÜZERİNDE KESİN ÜSTÜNLÜK KUR-

Bu eşitsizlik uygulamada ve yaşamada ortaya çıkar. Bunu anlamayan, ULUSAL sorun karşısında PROLETER TUTUMU da anlayamaz ve temelde **küçük KENTSOYLU** (Burjuva) bakış açısıyla yetinir ve sonra da her an biraz daha çok Burjuvazinin davranışlarına girebilir (durumlarına kayabilir).

DU. BİZİM DE KARALAR'DA ELDE ETTİĞİMİZ EŞDEĞER ÜSTÜNLÜĞE LAYIK BOYUTLARDA DENİZSEL GÜCE SAHİP OLMAMIZ GEREKLİDİR. KOSTANTİNOPL ve DARDANEL (İstanbul ve Çanakkale) BOĞAZLARINI ve TÜM KARADENİZ KIYILARINI ELE GEÇİRMEMİZ BİR ZORUNLU LUKTUR. BU DENİZ TÜMÜYLE DONANMA FİLOLARIMIZIN BÜYÜK BİR MANEVRA LİMANI DURUMUNA GELMEK ZORUNDADIR.» Kısa bir ara not: Napolyon Türkiye'nin paylaşılmasını önerdiği zaman Çar Alexandr ilk ağızda İstanbul ve Çanakkale boğazlarını istemiş, daha sonraki Viyana kongresinde aynı öneriyi yinelemişti. Fakat Büyük Katerina'nın «bu büyük projenin gerçekleştirilmesini torununun oğullarına kalsın!» çıkışıyla uygulama daha geriye bırakılmıştı. Şimdi, konuyu olanca şiddetleriyle ele almış olan Katarina'nın torunlarının oğullarından büyük projenin niteliklerini görmeye dönelim. «MÜSLÜMAN HALKIN YAŞAMINA TEMEL OLAN yüksek değerler artık iyice çökmüş, yok olmuştur. Eski birimler, eski gelenekler aşınmış, işlemez hale gelmiş olup hiç bir faaliyetleri başarı sağlayamaz duruma ermiş bulunmaktadır. Artık bunlara doğruca el koyma hareketimize Avrupa'nın karşı çıkmaya kalkışması da boş bir girişim olmaktan öte geçemiyecektir. Cephedeki başarılarımız, bize pek fazlaya malolmaksızın kararlı adımlarla birbirini izlemektedir ve şimdiden İstanbul yakınlarına kadar genişlemiş bulunuyoruz. Son karşılıklı müzakerelerimizde işi gevşetmiş görünme taktiğimiz bile hasımlarımızın silâha sarılma düşüncesini engellemeye yetmiş durumdadır. Tüm bunlara karşın herşey henüz tam olgunlaşmış da değildir. Bu arada kalelerin yükselmesi ve Karadeniz sahillerindeki bütün önemli stratejik noktaların silahla donatılması kaçınılmaz bir ön hazırlıktır. Kafkas kabileleriyle savaşımızı aralıksız sürdür-

PROLETERYA için önemli, temel (1) ve kaçınılmaz olan, proleter sınıf kavgasında **öbür halkların** en fazla güvenini sağlamaktır. Bunun için gerekli olan nedir?

Bunun için yalnız biçimsel eşitlik değil aynı zamanda, tarih boyunca büyük **SÖMÜRGEN** ulus hükümetinin öbür halklar üzerinde yarattığı güvensizliği, kuşkuyu ve sızlanmayı davranışlarıyla ya da ödün vererek şu ya da bu biçimde gidermek de gerekmektedir.

KALKINMAYI ve SAĞLAMLAŞMA'yı ULUSAL ADALET-SİZLİK kadar GECİKTİREN bir şey yoktur. **PROLETER Sİ-NİF KAVGASININ TEMEL ÇIKARI** yalnız biçimsel bir davranış değil, fakat EZİLEN ULUS PROLETERİNİN EZEN ULUSA KARŞI TUTUMUNDAKİ ZORUNLU AYRILIĞI HER-ZAMAN gözönünde bulundurmayı gerektirir. ULUSAL SO-RUN'un kaldırılması değil, **ÇÖZÜMLENMESİ** gereklidir.

(1) 31/12/1922 - Lenin V.İ.U.

meli ve o işi bitirmeliyiz. Bu da bizi epeyce fedakârlıkta bulunmaya zorlayacaktır. Ama bu savaş, ordularımız için hem yararlı bir antreman olacak hem de Karadeniz'in tümü üzerindeki hazırlıklarımızın dikkat çekmemesini sağlayacak.

Edirne Anlaşmasında aşağıdan alma davranışımız tam dilediğimiz sonucu vermiştir. Böylece de İngiltere'nin muhtemel mühadale bahanelerinin önünü kesmiş bulunuyoruz. Mısır'da çalkantılara neden olma yoluyla o kesiminde Türkiye'nin zayıf düşmesi sağlandı. Artık silahlarımızın patlamasına sebep olacak önemli olayların cereyan etmesi yakın. Divan'ı bize göre en uygun konumda ve bize bağımlı durumda tutuyoruz. Sultan'ı SÖZDE REFORMLAR YAPMA KONUSUNDA İTMEYE DEVAM ETMEMİZ ÇOK ÖNEM TAŞIMAKTA. Fakat bu arada gerçek ilerleme ve askerî yenilemelere engeller yaratma işi de bir o kadar önem taşımaktadır. Babıali'nin parasal çaresizliklerden hiçbir zaman sıyrılmamasını sağlamamız diğer çok önemli bir husustur...» Böylesine uçsuz bucaksız bir projenin maliyeti: —REVUE

Olmaması kesinlikle gerekli şey BASKI (2) dir. Zorunlu bir resmi dilin bulunmaması, fakat, halka bütün yerel dil-lerde öğretim yapacak okulların açılması, ne olursa olsun, uluslardan herhangi birine tanınmış olan bütün ayrıcalık-ları kaldıracak ve ULUSAL AZINLIK HAKLARININ ÇİĞ-NENMESİNE SON VERECEK BİR TEMEL YASANIN Ana-yasaya eklenmesi gereklidir...»

Şimdi sayın dinleyiciler, bundan sonraki açıklamala-rımız sırasında, Konferansımızın en önemli bölümü say-dığımız «BUGÜNKÜ KAFKASYA'DA ULUSAL DURUM» ko-nusunu daha açık belirleyebilmek ihtiyacıyla, Sovyet dev-rimine ilişkin bazı temel kaynaklardan aktardığımız bu gö-rüşlerle sürekli bir paralellik kurulmasını rica ediyoruz. Amatör olanaklarımıza oranla ve kendi yapısı itibariyle de oldukça karmaşık nitelikli bir bölümden ancak bu ko-şulla geçerli bir sonuç çıkarabileceğiz.

(2) OEUVRES CHOÏSIES - C. III, OUVRES - C. X - Lenin V.I.

NATIONALE, T. XVII 63^e L'IV RAISON'a göre— «GÖÇ» ko-nulu konferansta Kafkas kesiminde anayurdundan ve ca-nından olanların sayıları hakkında yeterli bilgi sunuldu-ğundan burada yalnız karşı tarafın kayıp bilançosunu özet-leyeceğiz :

Kafkas cephesi, sürekli olarak imparatorluk askeri kay-naklarının tam dörtte birini tüketmiştir. Yılda ortalama 200.000 kişilik asker seferde bulunmuştur. Yıllık adam kay-bı 20.000. Her yedi yılda 120.000 kişilik bir ordu Kafkasya'-da yok olmuştur. Bu sayıya gayrimuntazam kazaklar ve milis güçlerin kayıtları da dahil değildir. Sonuç olarak, çar-ların amaçladığı boğazlar, Kalkütta, Süveyş, Basra hayali uğruna II. Katerina zamanından (1762) Kafkasya'nın kesin düşmesine (1864) kadar Kafkas topraklarına 1.500.000 rus askeri gömülmüştür. —ELİAS RAYNULT - ALBAY LA-PİNSKİ—

2 — PRATİK DURUM

Çok uluslu bir devlet olan Sovyetler Birliği'nde «halk-ların ulusal evrimi doktrinini gerek teori gerekse uygula-ma açılarından ayrıntılı ve yaygın bir inceleme sunma işi ancak bir dizi konferansla mümkündür. Ne var ki, Sovyet Rusya'nın diğer kesimlerinde olduğu gibi, konumuz Kuzey Kafkasya'daki ulusal farklılaşmaları, toplumsal oluşum, de-ğişim ve gelişimleri yanlışsız izleyebilmek için bu dokt-rinin özünü ve ana ilkelerini tanımak tartışılmaz bir zorun-luluktur. Konferansımıza baştan seçtiğimiz başlığın altına sığdırabildiğimiz kadarını pratik örneklerle somutlama me-toduyla bu pratik zorunluluğu yerine getirmek durumun-dayız.

Bir halk, ulusal varlık ve kişiliğini ancak, toprak özerk-liğine, kültürel ve siyasal gelişme haklarına tam sahip ol-makla kanıtlar. Veya, kendine ait sınırlı bir toprağı ve bu-na özgü bir yönetimi olan, öğrenimde kullanılan bir ulu-sal edebi dili ve ulusal edebiyatı bulunan bir halk başka-larınca tanınması zorunlu kimlikte bir **Ulusal Birim**'dir. O halde, halen Kuzey Kafkasya'da bir ulusal birim durumun-da bulunan veya yakın gelecekte ulusal birim olma somut niteliklerini kazanabilecek yapıda veyahut da tam aksine, olumsuz yönde bir evrim süreci içine dönüşsüz olarak düş-müş bulunup diğerleri arasında eriyip gitmeli durumda olan insan toplulukları hangileridir? İşte, sayın dinleyici-ler, Ekim devriminden de önce, Bolşevik Partisi Şef ve ileri gelenlerinin özel bir ısrarla üzerine eğildikleri ve da-ha sonra da Marksist Sovyet Teorisyenlerinin aralıksız meşgul bulundukları BAŞ SORUN.

Sovyetik Rusya'da «HAKLARIN EVRİMİ» doktrini ilk kez Stalin tarafından Mart 1913'te (PROŞEŞÇENİ - No.

3-5) (1) ünlü bir makalede tanımlanmıştı. Bu yazının daha sonraki tamamlayıcı ekleri, yorum ve eleştirileriyle birlikte oluşturduğu bütün, belli bir insan topluluğunun klan düzeyinden başlayarak, **kabile, etnik topluluk, norod-nost aşamalarından** ne koşullarla geçip nasıl çağdaş anlamda bir ulus olabildiğini başlıca konu olarak işlemektedir.

B — SOVYET RUSYASINDA HALKLARIN ULUSAL EVRİMİ DOKTRİNİ VE KUZEY KAFKASYA

- 1 — KABİLE : ETNİK TOPLULUK, NARODNOST, ULUS KAVRAMLARI
- 2 — KUZEY KAFKASYA HALKLARI AÇISINDAN DÖRT KOŞULLU STALİNYEN ULUSAL EVRİMİ DOKTRİNİNİN PRATİK SONUÇLARI VE SON DURUM
- 3 — KARŞILAŞTIRMALI DÖKÜM VE ÇİZELGELER

1 - a) Kabile Kavramı :

Buna göre, ulus olma yolundaki ilk aşama, henüz yakın kan bağları üzerinde kurulu bulunan **Kabile** topluluğudur. Bu topluluk ilkel komünal üretim temeline dayalı basit bir ekonomiye sahiptir. İstisnalar dışında, henüz gerçek ulusal bir dili ve kesin sınırlı toprağı olmayan fakat belli kültürel özellikler gösterebilen ve bazan belli bir

- (1) Avusturya Sosyal Demokratlarının ULUSAL SORUN konusundaki görüşlerinin eleştirildiği ve Rus Sosyal Demokratlarının ULUSAL SORUN konusundaki görüşlerinin teorik temellerini kesin çizgileriyle açıklayan bu 7 bölümlü inceleme «Ulus», «Ulusal Hareket», «Sorunun Konusu», «Ulusal Özerklik» «Bund Milliyetçiliği - Ayrılıkçılığı», «Kafkasyalılar, Likidatörler Kongresi», «Rusya'da Ulusal Sorun» başlıca temalarını içermektedir.

TOPLAM

BİR ADIĞE LHEBPK

8	8	1	1 Adıge LhebK
Şapsıg	Abzagh	Umıgh	17 Adıge Lhakhe
276	203	46	
Wınışe (1)	Wınışe	Wınışe	525 Adıge Wınışe
1700	1700	2500	
Wınağue(2)	Wınağue	Wınağue	5900 Rdıge Wınağue
469000	345000	115000	
Neribye	Neribye	Neribye	929300 Rdıge Neribye

Adıge Cile

CİLE	: Ulus/Halk
LHEBPK'	: Etnik Topluluk
LH'AKHE	: Kabile
WINİŞE	: Yönetim Birliği
WINAĞUE	: Aile
NERIBYE	: Birey

- (1) 100 Wınağue bir Wınışe oluşturur ki bu da toplumun ve ülkenin yönetimi yönünden temel birimdir. Sade bir Cumhuriyet niteliği taşır. Her Wınışe kendi içinde bir din ve lehçe birliği gösterir. Kendi içinden, kendisini genel halk meclisinde temsil edecek iki delege seçer. Genel Halk Meclisi de yapısı ve fonksiyonu itibariyle sade bir federatif kuruluştur. Açık oyla ve geleneklere göre iş görür.
- (2) Toplumun taban katı, baba egemenliğindeki Wınağue'dir. Bir Wınağue ilke olarak 100 bireylidir. Fakat pratikte tanınan ortalama 17 nüfustur.
 - a) Büyük baba, baba ya da ailenin en yaşlı erkeği,
 - b) Evli oğul ve torunlar bunların aile ve evli olmayan çocukları,
 - c) Ailenin parçası kabul edilen köleler, bir wınağue'yi oluşturan başlıca gruplardır.

Çok kadınla evlilik enderdir. Wınağue reisine ve anaya gösterilen saygı eşittir. Büyükbaba'ya (reis baba) yaşadığı sürece evli olan veya olmayan oğullar bağımlıdır.

lehçesi bulunan bu insan topluluğu KABİLE BİRLİĞİ kavramıyla tanımlanır (Daha ilerde göreceğimiz gibi, yakın zamanlara kadar bu yapıdaki topluluklara Kafkasya'da birçok örnek vardı).

ÇARLIK RUSYASIYLA SON SAVAŞTA TAM DÜŞÜŞE KADAR (1864) DİRENEN BİR ADIĞE LHEBPK'İNİN KABİLESEL YAPISI :

Ve batılı uzman gözlemcilerin değerlendirmelerine göre, bu Adığe cile'si son savaşta bu sayı üzerinden :

50.000	Atlı ve tam silahlı,
100.000	Piyade ve tam silahlı,
40.000	Eksik silahlı yedek, olmak üzere
190.000	toplam savaşçı seferber edebilmiştir.

1 - b) Etnik Topluluk Kavramı :

Kabile birliğinin «ETNİK TOPLULUK» aşaması izler. Kan bağlarının giderek toplumsal önemini yitirmesi, ilkel komünal üretim düzenini parçalayıcı üretim güçlerinin doğmuş olması etnik topluluğu belirleyen başlıca niteliklerdir. Bu da dar çerçeveli geçici bir oluşumdur. Çoğunca eriyip gitmeye, ender durumlarda daha yaygın ve düzenli bir topluluğa dönüşmeye elverişlidir. Narodnost işte bu topluluk türünün gelişkin uzantısıdır.

1 - c) Narodnost Kavramı :

Narodnost'un Türkçeye tam bir çevrimi mümkün değildir. Bunu Fransızlar da bazı tereddütlerle «Nasyonalite -Milliyet» diye tanımlarlar. Almancada daha kesinlikle «Völkerschaft» kavramıyla belirlenen bu NARODNOST durumunu biz, pratikte taşıdığı özelliklerini yakından görmek suretiyle daha açıkça kavrayabiliriz. Narodnost'un baş

özelliği, ulusa nazaran kesinlik taşımayan yayvan ve daha gevşek bir yapıda oluşudur.

Örneğin, «etnik topluluğa» nazaran açık farklılıklarda kültürel özellikler taşır. Fiziki, kültürel ve dilsel bir birlik oluşturmuştur. Fakat ulusa nazaran, henüz ulusal dili tekleşmemiş ve birbirinin türevi olan birçok lehçeler kargaşası eğer emendir. Bu belirsizlik ekonomik ilişkiler ve toprak bütünlüğü konusunda da söz konusudur.

Sıkı ve kesin (1) ilişkilerden yoksunluk nedeniyle henüz ulusal bir pazara da sahip değildir. İşte Narodnost, bu eksikliklerini giderebilmesiyle çağdaş anlamda ulus niteliğini kazanmış olmaktadır. Daha açık bir deyişle, kapitalist ekonominin gelişmesi veya sosyalist üretim ilişkilerinin yerleşmesi sonucu bu toplumun kendine özgü bir ekonomi ve ulusal bir pazara sahip olmasıyla NARODNOST ulus'a dönüşür. Demek oluyor ki sayın dinleyiciler, Narodnost, ulus olmadan az önce gelen bir geçit toplumdur. Fakat ulus olmak için bu geçit her zaman zorunlu değildir.

Büyük Sovyet Ansiklopedisi XXIX. cildinin 158. sayfasında bu ulus öncesi oluşum için şu tamamlayıcı bilgiye yer vermektedir : «Narodnostların uluslar'dan biraz önce gelmelerine karşın, her Narodnost'un bir ulusa dönüşebilme olanağı yoktur. Bunların öz gelişimlerini geciktirici özel koşullar içinde bulundukları, değişkenlikten kurtulmuş sınırları olan belli bir toprak sahibi durumuna gelemedikleri ve ekonomik bir topluluk kişiliğini kazanamadıklarına da tanık olunabilmektedir. Ayrıca, bir Narodnost kendisiyle doğrudan sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel nitelikli ilişkiler içinde bulunduğu ulusun bilim ve kültürünü

(1) Politicesky Slavor - Moskova, 1958, s. 38, Bk. «Naciya»

benimsiyerek onun içinde kendini kademeli olarak erimeye bıraktığı da olur.

Pratiğe dönecek olursak, özellikle, edebi bir dilden yoksun olan Narodnost'ların en yakın ulus içinde yoğun bir asimilasyona uğradıkları ve bu aksiyondaki gelişim sonucu, Narodnost'un ulusa dönüşmesi yerine, yok olmasıyla sonuçlanabildiği durumlara da rastlanabilmektedir.

1 - d) Ulus Kavramı :

Ulus gelince; bu oluşum, kabileden, etnik topluluktan ve ancak belli biyolojik çizgilerle tanımlanabilen bir «SOY» dan (açıklıkla) farklı bir toplumdur. Ulus'un tanımlamasını Stalin şöyle vermektedir: «Tarih içinde oluşmuş yerleşik ortak bir dil, toprak, ekonomik yaşam ve ortak bir kültür birliği üzerine kurulu insan topluluğu ULUS'tur.» «Ulus'un tüm özellikleri birbiriyle sıkı bağlantılıdır. Ancak bunların tümüne bir arada sahip insan topluluğu ULUS kavramının kapsamına girer.»

Bu tanımlamanın ışığında da, ulus kavramının dört ana koşulunu şöyle sıralayabiliriz. **Dil birliği, Toprak birliği, Kültür Birliği ve Ekonomik birlik.** Bu faktörlerden birini veya birkaçını kanıtlamayan insan toplulukları Sovyetler Birliği'nde Ulus'tan itibaren geriye doğru **Narodnost, Etnik topluluğu, Kabile, Klan** (2) olarak gruplaştırılmış bulunmaktadır. Bu zorunlu teorik tanımlamalardan sonra, sanırım sayın dinleyiciler, Kuzey Kafkasya halklarının bulundukları değişik evrim düzeylerini şimdi daha rahat belirleyebiliriz.

(2) Burada Klan sınıflama sınırı olarak alınmış olup söz ve etüd konusu toplumlara dahil değildir.

2 — STALİN'İN ULUSAL EVRİM DOKTRİNİNİN DÖRT ETKENİ VE KUZEY KAFKASYA HALKLARINDA ULUSLAŞIM

1917 devrimine kadar genellikle Rusya idaresindeki diğer halklarda olduğu gibi, iç ve dış sosyal, ekonomik ve konjonktürel faktörlere bağıntılı olarak Kuzey Kafkasya kesiminde de «doğal» diye nitelenebilecek bir evrim çizgisi izlenmiştir. 19. asrın ortalarında doğrudan doğruya Rus müdahalesinin bu doğal evrim çizelgesi üzerindeki etkisi, herşeye rağmen, kayda değmeyecek kadar önemsizdir. Bu durum, Sovyetik devrin ilk yıllarında da pek değişmemiştir. Fakat, 1928'lerden sonra doğal evrimden yönlenmiş ve yönetilen bir evrime geçilmiştir. Bu yönelim ve yönetim öncelikle DİL faktörü üzerine kurulmuştur. Stalin tarafından sıralanan diğer «toprak, kültür ve ekonomi» faktörleri ancak ikincil etken durumundadırlar. Ulusal topraklar üzerinde azınlıkta olmak bile ULUS olmaya bir engel teşkil etmediğine göre toprak birliği de gerçekten zorunlu değildir. Örneğin, 1959'da Kazakların Cumhuriyet durumuna geldiklerinde sahip oldukları 9.310.000 lik toplam nüfusun ancak 2.755.000'i (% 29,6'sı) Kazak, % 43,1'i Rustu.

Ekonomik Faktör (Etken) :

Söz konusu düzen içinde gerçek anlamda ulusal bir pazara sahip olunamayacağına göre bu faktörün de ikinci dereceden ve önemsiz bir etken olduğu açıktır. Örneğin, ulusal toprakları Avrupa yakası Rusyasının sınırları içinde bulunan ve bölgenin genel ekonomisiyle kaynaşık Tatarlar için «ekonomik birlik» ten söz etmek mümkün değildir.

Kültürel Faktör (Etken) :

Kültür birliği, devrimden önce, ancak sayılı bazı gelişkin halklarda vardı. Sovyetik Sosyalist rejimin yerleş-

mesinden bu yana da, söz konusu halklarda kültür birliği faktörünün geçerli ölçüsü, yazılı bir dilin (var olması) ana dille öğretim yapan okullara sahip olma, ulusal bir edebiyat ve basın'ın varlığı'dır. Bu cümleden olarak, Sovyetler Birliği içinde, yazılı bir dilin ortaya çıkması her zaman uzun ve doğal bir evrim ürünü değil fakat bu merkezi yönetimin bir kararıyla gerçekleştirilebildiği durumlar da olmuştur. Buna somut bir örnek olarak **GAGAUZE** yazılı edebiyat dilinin doğuşu gösterilebilir: GAGAUZE, Bassarabya'da küçük bir Hristiyan Türk halkı tarafından konuşulan bir lehçeydi. 30 Ekim 1957'de Moldavya S. S. Birlik Yüksek Prezidyumu'nun bir kararıyla yazılı bir edebi dile dönüştürülmüştür.

KUZEY KAFKASYA HALKLARININ ULUSLAŞIM DURUMLARI

Kafkasya'da, devrim arifesinde, feodalite öncesi toplumlara özgü yapıda insan gruplarından, temellerini sağlamamış kapitalist toplum yapısına değin (Azerya) uluslaşım evriminin her aşamasına örnek verilebilecek birçok halk bulunuyordu. Bu halklar mozayığının birçok ulus oluşturmasında başlıca şu üç kesim'in önemli birer odak merkezi teşkil ettiğini görüyoruz.

- 1 — Azerya kesimi
- 2 — Dağıstan - Çeçenya kesimi
- 3 — Adıge kesimi

Bu akşamki zamanımızın sınırları içinde kalabilmek için bu bölümdeki incelemelerimizde Kuzey Kafkasya'daki duruma öncelik vermek durumundayız. O halde, sayın dinleyiciler, Kuzey-batı Kafkasya'dan itibaren durumu gözden geçirmeye başlayalım.

KUZEY-BATI KAFKASYA

Kafkasya'nın Kuzey-batı kesiminde Karaçay ve Balkarlar coğrafi açıdan ayrılmış durumda olmalarına karşın birtek halk oluşturunyorlardı. 1924'te aynı edebi dille birleştirildiler ve iki ayrı NARODNOST' durumuna getirildiler. Fakat, kültürel gelenekler açısından bir birliğe varılamadığından bu ikili yapay Narodnost' düzeni etkin canlılık kazanamadı, yoğun bir Çerkes etkisi altında kendilerinden uzaklaşmaya başladılar.

ADIĞE VE ÇERKESLER

Adıge ve Çerkeslere gelince, bunlar, Kuzey Kafkasya ulusal evrimi için en dinamik ve gelişkin elemanları durumundaydılar. Halbuki, toplu göçten sonra, boşalmış topraklara kitleler halinde başka halkları yerleştirilmesiyle gelişim süreçlerinde önemli kesinti ve zig-zaglanmalar olmuş, şurada burada birkaç gruba bölünme durumunda kalmışlardı. Coğrafi kopukluklara uğramış bulunan Adıge'lerin tümünü siyasal bir yönetim altında toplamının pratik olanaksızlığı karşısında Sovyetik otorite, sorunu, Adıge ünitesini iki yönetim kesimi oluşturmak yoluyla çözüme bağlamıştı. Ulusal bir toprağa sahip Kabartay Ulusu (KABARTAY - BAL-KAR ÖZERK CUMHURİYETİ) ve iki ulusal parçaya bölünmüş Adıgey'de de Karaçay - Çerkes Özerk Bölgesi ve Adıge Özerk Bölgesi olmak üzere üç ünite olarak düzenlenmişti. Bu üç birimden Stalin tarafından formüle edilen «ulus» kavramının koşullarına tam olarak yalnız Kabartay sosyalist toplumu sahipti (dil, toprak, kültür birliği). Diğer ikisinde (Adıge ve Çerkes) durum bir çok dezavantajlar göstermekteydi. Ulusal toprak birliğine sahip olmadıkları gibi iki ayrı ulusal toprakta da diğer nüfusa nazaran zayıf bir azınlık'tılar. Örneğin, 1957'de

Adıge Özerk Bölgesinde Toplam Nüfus	275.000
Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesinde Nüfus	214.000
	484.000

İdi. Bu iki ayrı kesimin toplam nüfusu olan 484.000'in ancak 100.000'i Adıge idi. Yine aynı toplam sayı üzerinden ancak 200.000'i müslüman halktı. Kültürel durumu da 1956'nın basın dağılımını sergilemekle somutlamak olanak içi.

Adıge Özerk Bölgesinde

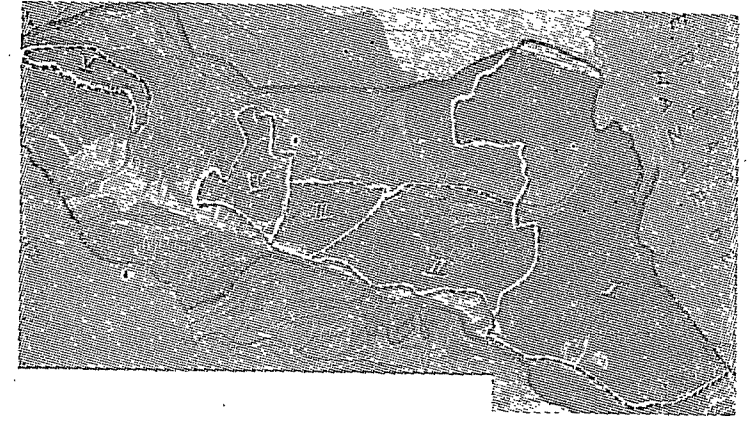
- 8 Rus gazetesi
- 1 Adıge gazetesi

Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesinde (1)

- 2 Rus gazetesi
- 1 Nogay gazetesi
- 1 Abaza gazetesi
- 1 Adıge gazetesi

yayınlanıyordu. Aynı bölgelerde yaşayan Noğay'lar için bir Noğay edebiyat dili, ve 1938'de de Abaza Kabilesinden de bir NORODNOST' oluşturuldu. Bu bölgedeki Abazaların toplam sayısı 1955 tarihli resmi bir değerlendirmeye göre 25.000, 1959 tarihli diğer bir resmi değerlendirmeye göre de 20.000'i geçmemektedir. Bunlar, Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi, Adıge Özerk Bölgesi ve Stovropol ili (Kray'ı) toprakları arasında dağılmış olarak yaşamakta olup, baştan otoritelerce basit birer kabile, ya da ne toprakları, ne edebi dilleri olan ne de kültürel birliğe sahip

(1) 1928-57 yılları arasında «Çerkes Özerk Bölgesi» olan kısma, 1957'de eski Karaçay topraklarının eklenmesiyle «Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi» yeniden kurulmuştur. Dolayısıyla 1957'den beri bir Karaçayca gazete de yayınlanmaktadır.

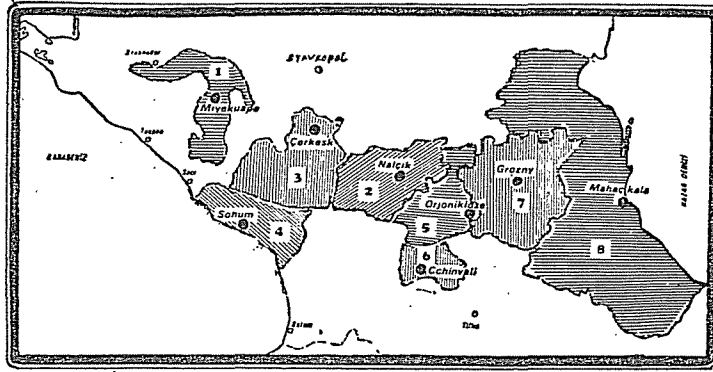
1918'lerin Siyasal Sınırlar ve etnik dağılım haritası

Bu bölünüm Kafkasya Cumhuriyetinin Sovyetlerini gözönünde bulundurmamaktadır.

- I — Dağıstay Cumhuriyeti
- II — Dağlılar Cumhuriyeti
- III — Kabartay - Balkar Özerk Bölgesi
- IV — Karaçay - Çerkes Özerk Bölgesi
- V — Çerkes Özerk Bölgesi

birer etnik grup olarak sayılmışlar ve çerkesler arasında erimeye bırakılmışlardı.

Bu tür uygulamanın bir örneğini de Şapsığya'da görüyoruz. Krasnodar ili (Kray'ı) içinde 10.000 kişi civarında Adıge tarafından konuşulan Şapsığ lehçesi de 1936'da resmen edebi dil durumuna getirilmişti. 1936-37 arasında bir de gazete çıkarılmaya başlanılmıştı (Şapsığ köyü SOVET KVAĞ'da). Fakat, durumun umulan sonucu vermemesi üzerine 1937 sonlarında bu girişimden cayıldı. İşte sayın

Bugünkü Kafkasya'nın siyasi sınırlar haritası

1. Adige Özerk Bölgesi
2. Kabartay - Balkar Özerk Cumhuriyeti
3. Karaçay - Çerkes Özerk Bölgesi
4. Abhazya Özerk Cumhuriyeti
5. Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti
6. Güney Osetya Özerk Bölgesi
7. Çeçen İnguş Özerk Cumhuriyeti
8. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti

dinleyicilerimiz Adige kesiminde (1) ulusal evrim sorunu çözümünü genel olarak böyle bir gelişim çizgisi izlemektedir.

- (1) Adige ve Çerkesler, henüz ulus olma süreci içinde bulunan bir tek NARODNOST'un iki ayrı parçası durumundadırlar. 1959 sayımlarında bu şekilde gruplaştırılan Adige NARODNOST'unun Adige Özerk Bölgesinde bulunan nüfusu 80.000 ve Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesinde bulunan nüfusu 30.000'dir. Çağdaş Adige yönetim çevrelerinin kuruluşlarına ilişkin kronolojik tarihçe:
1) ADIGE ÖZERK BÖLGESİ: 27 Temmuz 1922'de kuruldu. İlk adı, ADIGE-ÇERKES ÖZERK BÖLGESİ idi. 1928'de ADIGE ÖZERK BÖLGESİ adını aldı. Üst kademe yönetim mer-

OSETYA - KUŞHALAR'DA DURUM

Kuşhaların ulusal evrim çizelgesi Adige'lerinkinin aksi yönünde gelişmiştir: Bu halkın birbirinden net farklılıklarda üç ayrı lehçede konuşmasına, dini bütünlük içinde olmamasına ve topraklarının doğal bir setle ayrılan iki dilimli durumuna karşın ulusal gelişmeler yakın bir gelecekte tek bir sosyalist ulus olmak yönündedir. 1938'e kadar, Sovyetik otoriteler Osetyanın heterojen (homojen olmayan) durumunu başlıca hareket noktası almışlardı. Açık, lehçe (2) ve din (3) farklılıkları ve ülkenin doğal bir setle

- (2) KUŞHA LEHÇELERİ: 1) İRON grubu (orta doğu Osetya'da 1936'da 230.000 kişi tarafından konuşuluyordu. 2) DİGOR veya DİGURATA grubu (Kabardey kültürü tarafından etkilenmiş Kuzey Osetya'da 1936'da 45.000 kişi tarafından konuşulmaktaydı. 3) TUAL ve TİUL grubu. (Gürcü kültürü tarafından yoğun etkilenmeye uğramış Güney Osetya ahalisi tarafından konuşulur.
- (3) Osetya'da dini durumda şöyledir: Burada müslüman nüfus zayıf bir azınlık durumundadır ve büyük çoğunluk Hristiyan Kuşhalardır. Müslüman kesimini Digorlar ve İronların küçük bir bölümü oluşturmaktadır. Hristiyan Kuşhalar İronların büyük çoğunluğu ve Tuallerden oluşur.

kezi Krasnodar ili (R.S.F.S.C.) olup kendi başkenti MAY-KOP'tur.

2) ÇARAÇAY-ÇERKES ÖZERK BÖLGESİ: 12 Ocak 1922'de kuruldu. 26 Nisan 1926'da KARAÇAY ÖZERK BÖLGESİ ve ÇERKES ULUSAL SEMTİ (Rusça OUKRUG, Fransızca AR-RONDISSEMENT) şeklinde bir değişikliğe uğradı. ÇERKES ULUSAL SEMTİ, 30 Mart 1928'de ÇERKES ÖZERK BÖLGESİ oldu. 1944'te ülkeden sürülmeleriyle sınırları kaldırılan Karaçaylıların affedilerek yerlerine döndürülmeleriyle, 9 Ocak 1957'de KARAÇAY-ÇERKES ÖZERK BÖLGESİ yeniden kuruldu. Halen geçerli durum budur. Üst kademe yönetim merkezi STAVROPOL ili (R.S.F.S.C.) dir. Bölge merkezi ÇERKESSK'tir.

kuzey-güney olmak üzere iki bölümlü yapısı'na dayanarak ayrı nitelikli iki Osetya yaratmışlardı. Bunların **Kuzey Osetya Özerk Bölge** statüsüyle (7 Temmuz 1925'te) Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine bağlanmış, 5 Aralık 1936'da Özerk Cumhuriyet statüsüne yükselmiştir.

Güney Osetya ise «Özerk Bölge» statüsüyle 20 Nisan 1922'de kurulup Gürcistan Sovyet Sosyalist Birlik Cumhuriyetine bağlanmıştı. Bu arada, biri Ironca, diğeri Digor'ca olmak üzere latin kökenli alfabeye sahip iki ulusal edebi dil yaratılmıştı. Latin alfabelerinin 1939'da kirillik alfabeye değiştirilmeleri sırasında Digor edebi dili terk edilerek yalnız Iron lehçesini temel alan tek bir ulusal edebi dil yerleştirilmişti. Böylece görülüyor ki, yönetimdeki formaliter ikiliğe karşın vaktiyle derin olan dilsel ve kültürel farklılıkların giderek önemlerini yitirdikleri, sonuç olarak da KUŞHA'ların tek bir Sosyalist ulus olmak kapısının eşğine gelmiş bulundukları gözlenmektedir.

ABHAZYADAKİ DURUM

Apolitik bazı bilimsel gözlemcilerle göre, Adıge yöresinin bir uzantısı olan, Güney Kafkasya diliminin kuzey-batı ucundaki Abhazya, bir ara sorunlaşma yoluna giren tutucu Gürcü ulusal davranışlarına karşı merkez yönetimince başvurulmuş bir dengeleme işlemi sayesinde tam te-

3) KABARTAY-BALKAR ÖZERK CUMHURİYETİ: 1 Eylül 1921'de önce Kabartay Özerk Bölgesi olarak kurulmuş, buna, 16 Ocak 1922'de Balkar Ulusal Semti (20 Ocak 1921'de oluşturulan Oukrug veya Arrondisman) eklenmiştir. 5 Aralık 1936'da da Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti olmuştur. 1944'de Balkarların suçlanarak sürülmeleriyle Kabartay Özerk Cumhuriyeti durumuna gelmiş, aflat birlikte Balkarların dönüşüyle 9 Ocak 1957'de tekrar Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti şeklini almış, halen geçerli durum budur. Başkent NALÇİK'tir.

şekküllü sosyalist bir ulus kimliği kazanmıştır. Esasen ulusal birlik gösteren bir toprağa sahip Abhazlar 4 Mart 1921'de Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsüyle kurulmuş Gürcistan Birlik Cumhuriyetine bağlanmıştır. Fakat Abhazlar kendi ulusal topraklarındaki nüfusun ancak % 20'sini (1958'deki toplam nüfus 394.000) teşkil etmektedir. Abhazyadaki demografik oluşumun iç yüzünü günlük basın'ın tiraj ve dağılımı ilginç bir açıklıkla yansıtabilmektedir.

Şöyle ki :

Rus gazetesi tirajı 10.000 nüsha

Abhaz gazetesi tirajı 2.700 nüsha

Gürcü gazetesi tirajı 7.700 nüsha

1925'te yaratılan latin alfabeli Abhaz ulusal edebiyat dili 1938'den itibaren gürcü alfabesini benimsemiştir. Fakat bu dilin kullanım alanı oldukça daralır. Çift dillilik daha 1926'larda bile büyük yaygınlık kazanmış durumdaydı. O yıllardaki 57.000 Abhazdan 10.000'i artık ana dilinde konuşmuyordu. 5. sınıftan itibaren öğrenim - öğretim dili gürcücedir. Bunun yanında, 1945'lere kadar abhazca da öğrenim dili olma durumunu koruyabildi. Fakat, daha sonra yerini gürcüceye bıraktı. 1956'da hakları iade edilen abhazca, kafiye personel kıtlığı yüzünden ancak bazı okullarda yeniden öğrenim durumuna getirilebilmiştir. Fakat son yıllarda teknik eksikliklerin hızla giderildiği ve abhaz kültürel ürünlerinde gerek kalite gerek miktar yönünden önemli gelişmeler kaydedilmekte olduğu gözlenmektedir.

Şu ana kadar incelediğimiz Kuzey Kafkasya halkları ve bundan sonra özetleme yoluyla göreceğimiz Çeçen-İnguşa, Dağıstan ve Kalmukya gibi diğer Kuzey Kafkas ülkelerinin ulusal evrim açısından yakın geleceklerine ilişkin bazı somut belirtilerin şimdiden altını çizebilir: Halen Ku-

zey Kafkasya'da, tam teşekküllü Sosyalist ulus olmaya hazır aday olarak 4 NARODNUST' fark edilmektedir. Bunlar, rastgele bir sıra içinde **Adıgeler, Çeçenler, İnguşlar ve Karaçay-Balkar**'lardır.

Bunlardan başka Kuzey Kafkasya'da, edebi dili olan fakat ulusal bir topraktan yoksun 9 NARODNUST' seçilmektedir : Abazalar, Avarlar, Dargiler, Dunganlar, Kumuklar, Laklar, Lezgiler, Nogaylar ve Tabasaranlar.

DAĞISTAN VE ÇEÇENYA'DAKİ DURUM

1923'ten itibaren, Dağıstan'da tek bir türk dili çevresinde toplama deneyine girildi (Azerce veya Kumukça). Bu eğilim, a) Arapçanın egemenliğini sarsabilecek en etkin dilin türkçe olduğu sanısı, b) İber-Kafkas dillerinin edebileşme olanaksızlığı gibi nedenlerden ortaya çıkmıştı. Bu yöndeki girişimler 1928'lere kadar sürdürüldü. Fakat ilk deneylerden alınan sonuçlar ve sonradan varılan kanırlarla tutum değişti ve ilk çıkışın zıddına bir yönde gelişmeler kaydedildi. 1933'ten itibaren açıkça Dağıstanın «Gayri türkleştirilmesi» yolu tutuldu. Bu uygulamanın ilk sonuçları en belirgin şekilde gene günlük basının ülkedeki dağılımında yansımaktadır. 1933'te, Dağıstan'da yayınlanmakta olan 12 gazeteden 9'u Türkçe idi (yayın bütünü'nün % 75'i). Bunların dağılımını ayrıntılı olarak sıralarsak şöyle bir tablo çıkmaktadır :

7	gazete	Kumukça
1	»	Azerce
1	»	Noğayca
1	»	Tatça

2'si İber-Kafkas dillerinde (1 dargice, 1 Lezgice)

Tablodan da açıkça yansıdığı gibi, Kumukça, tüm Dağıstanlıların ikinci dili ve kabileler arası ilişkilerde en elverişlisi olarak genel bir egemenliğe sahiptir.

1934'te Türkçe gazetelerin genel'e oranı % 68'e düştü: 3 İber-Kafkas dilinde (1 Avarca, 1 Dargice, 1 Lezgice).

11 Türkçe (8 Kumuk, 1 Azeri, 1 Noğay ve 1 Tatarca) gazete. Ertesi yıl Türkçe gazetelerin oranı % 30'a düştü. 10 gazete Türkçe (7 Kumuk, 2 Azer, 1 Noğay) ve 19 İber-Kafkas dillerinde (7 Avar, 3 Dargi, 1 Lak, 6 Lezgi, 2 Çeçen) ve 1 Tat.

1936'da ise toplam 33 gazeteden yalnız 8'i Türkçe idi ve 1938'de 24 üzerinde ancak 5 gazete Türkçe çıkabilir duruma gelindi. 1956'da da nihayet Kumukça da birleştirici bir dil olma yerini yitirdi ve meydana İber-Kafkas dillerine kalmış oldu.

1956'daki gazete dağılımı (6 Kumuk, 2 Azer, 15 Avar, 8 Dargi, 6 Lezgi, 3 Lak, 2 Tabasaran ve 1 Tat) İBER-KAFKAS dillerinin ağır basmaya başladığını göstermektedir. 1928'den itibaren Dağıstan'ı doğrudan doğruya İber-Kafkas dilleri çerçevesinde birleştirme uygulamalarına geçilebilecek ortam oluşmuştu. Birliğin Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin isteği üzerine kurulan özel bir komisyon yerli dillerin ilköğretimde uygulanmasını ısmarladı. 1930'da Dağıstan Komünist Partisi'nin II. oturumunun ardından ülkede 11 resmi dil kabul edildiği açıklandı. Bunlar, Rusça, Kumukça, Azerce, Avarca, Lakça, Dargice, Lezgice, Tabasaranca, Çeçence, Tatarca ve Noğayca idi. 1936'da, listeye, andi grubundan 4000 kişilik bir halk tarafından konuşulan Ahvah'ça eklenerek toplam resmi dil sayısı 12'ye çıkarıldı. Fakat, 1938'de Terek noğaylarının, 1945'te Çeçen ve Ahvahların liste dışı edilmeleriyle bu sayı 9'a düşmüştür.

1936 Dağıstan Ö.S.S.C. anayasasının 78 inci maddesine göre öğrenim ve öğretim dili durumunda olan 9 resmi dil yaşatılmaktadır. Böylece, küçük bir Cumhuriyet bünyesinde edebi dile sahip 7 NARODNUST' bulunabildiğine, ilginç bir örneğe tanık olmaktadır. Aynı Cumhuriyet-

te bu olanaktan yoksun diğer küçük etnik gruplar arada erimeye bırakılmışlardır. Diğer taraftan, bu 7 edebiyat dilinden ancak 4'ü (Avarca, Dargice, Lezgice, Kumukça) kesinleşmiş çizgiler taşımaktadır. Dilsel gelişimin belli bir potansiyele sahip odak merkezlerini ancak bu dördü teşkil edebilir. Yeni Mahaçkale üniversitesinde bu dillerin herbiri eşdeğer oranlarda birer öğretim ve öğrenim dilidir.

ÇEÇENYA YÖRESİ

Çeçen-İnguş yöresinde ulusal evrim sorunun çözümü çok daha kolay oldu. Zira bu kesimde sosyo-kültürel gelenekler yönünden yakın bir uyum içinde bulunan iki halk söz konusu idi (Çeçenler, İnguşlar). 1939'da 407.700 Çeçen, 92.000 İnguş vardı, bunlar 1917'den önce basit birer kabile olarak geçiyorlardı. Fakat burada da Adıge - Çerkes kesimindeki gibi ikili bir çözüm yoluna gidildiği görülmektedir.

1922'de İnguşça edebiyat dili oldu. 1926'da da «Aşağı Çeçence» lehçesi yazıya geçirildi (ki bu lehçe daha çok İnguşçaya yaklaşan «yukarı Çeçence» den farklıdır) buna karşın, 1934'te her iki halk tek bir özerk bölgede birleştirilip, az sonra «Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti» statüsüne kondu.

Diğer taraftan, Çeçen ve İnguşlar iki ayrı dili olan tek bir NARODNOST' kabul edildi ve bu durum 1944 sürgününde ve afa 1957'de ülkeye dönüşlerinde de aynı kaldı. Halen hem Çeçence hem İnguşça gazeteler yayınlanmaktadır.

3 — KARŞILAŞTIRMALI DÖKÜM VE ÇİZELGELER

A — KUZEY KAFKASYA HALKLARINDA 20 YILLIK ZAMAN KESİTİ İÇİNDE ULUSLAŞMA EVRİMİ ve DEMOGRAFİK DİNAMİZM (*)

Halk Adı	Uluslaşmadaki Evrin Düzeyi (Ulusallık Düzeyi)	Müfussal Ge- lişim veya ek- silme oranı %	1959 Sa- yımları	1939 Sa- yımları
1) ADİGE	NARODNOST' (Aday Ulus)	+ 25.0	80.000	88.000
2) ÇERKES	NARODNOST' (Aday Ulus)	+ 25.0	30.000	88.000
3) KABERDEY	- ULUS -	+ 24.4	204.000	164.000
4) ABHAZ	- ULUS -	+ 25.4	74.000	59.000
5) ABAZA	NARODNOST'	+ 42.8	20.000	14.000 (1926)
6) KUŞHA (OSET)	- ULUS -	+ 15.8	410.000	354.000
7) ÇEÇEN	NARODNOST' (Aday Ulus)	+ 2.4	418.000	408.000
8) İNGUŞ	NARODNOST'	+ 15.2	106.000	92.000
9) NOĞAY	NARODNOST'	+ 13.9	41.000	36.000
10) KARAÇAY	NARODNOST'	(1926-1959) + 6.5	81.000	76.000
11) BALKAR	NARODNOST'	- 5.1	42.000	42.600
12) DAĞISTANLI	- ULUS -	+ 40.4	1.701.000	
- AVAR	NARODNOST'	+ 60.4	268.000	167.000 (1926)
- LEZGİ	"	(1926-59) + 66.4	223.000	134.000 "
- DARGİ	"	(1926-39) + 25.3	158.000	126.000 "
- LAK	"	(1926-39) + 60.0	64.000	40.000 "
- TABASARAN	"	(1926-59) + 25.0	35.000	28.000 "
- AGUL	NARODNOST' (Kaybolmaya Aday Ulusumsu Topluluk)	(1926-59) + 6.9	8.000	7.500 "
- RUTUL	"	(1926-59) + 30.7	7.000	13.000 "
- KAHUR	"	(1926-59) + 81.8	6.000	3.300 "

(*) Pravda, 4 Şubat, 1960.

**B — 1897 ÇARLIK RUSYASI VE 1926 SOVYET RUSYASINA
GÖRE KISMİ NÜFUSSAL BİR KARŞILAŞTIRMA**

Halk Adı	1897 Sayımı	1926 Sayımı
1 — ÇERKESLER	180.000	262.000
2 — ÇEÇENLER	226.000	319.000
3 — İNGUŞLAR	47.000	74.000
4 — KUŞHALAR (OSETLER)	172.000	172.000
5 — DAĞIŞTANLILAR	600.000	669.000
6 — KARAÇAY-BALKARLAR	50.000	68.000

**C — RSFSR EĞİTİM BAKANLIĞINA BAĞLI OKULLARDA
ANA DİLİ İLE ÖĞRETİM GÖREN KUZEY KAFKASYA
HALKLARI ÖRENCİLERİNİN SAYISI**

Özerk Cumhuriyet ve Bölgeler	Öğrencilerin Sayısı (Bin kişi hes.)	Cumhuriyet ve Bölgelerdeki Genel Öğrenci Sayısına Oranla
Dağıstan Cumhuriyeti (Genel Toplam)	146.4	100
Bu cümleden: Avarca Okuyanlar	20.4	14
Azerice "	2.9	2
Dargıca "	11.5	8
Kumukça "	9.7	7
Lakça "	3.6	2
Lezgice "	9.4	6
Kuzey Osetya Cumhuriyeti (Genel Toplam)	73.9	100
Osetce Okuyanlar	13.7	19
Kabartay Cumhuriyeti (Genel Toplam)	60.9	100
Kabartayca Okuyanlar	14.3	24
Adıge Bölgesi (Genel Toplam)	39.5	100
Adıgece Okuyanlar	4.4	11
Çerkes Bölgesi (Genel Toplam)	17.4	100
Çerkesce Okuyanlar	1.6	9

**D — DÖRT KUZEY KAFKASYA ÖZERK CUMHURİYETİNDE GENEL ÖĞ-
RENİM VEREN OKULLARIN (İLK YEDİ YILLIK VE ORTA) VE BU-
RALARDA ÖĞRENİMDE BULUNAN ÖĞRENCİLERİN 1940-1941 VE
1956-1957 YILLARINDAKİ SAYISINI GÖSTERİR ÇİZELGE (*)**

Özerk Cumhuriyet ve Bölgeler	Ahali Sayısı		Okul Sayısı		Öğrenci Sayısı	
	1939 Sayımı	1957 Sayımı	1940/41	1956/57	(Bin kişi ile) 1940/41	1956/57
Dağıstan Cumhuriyeti	930527	950000	1329	1357	214.3	156.8
Çeçen-İnguş "	697408	544000	369	344	106.4	79.0
Kuzey Osetya "	328875	417000	212	223	82.4	68.0
Kabartay-Balkar "	359236	359000	240	249	75.0	63.0
Çerkes Bölgeleri	92534	214000	-	-	-	-
Karaçay "	149925	-	-	-	-	-
Adıge "	241773	270000	-	-	-	-

NOT: Çeçen-İnguş, Balkar ve Karaçay Bölge-
rinin 1956/57 yıllarına ait okul ve öğrencilerinin sa-
yısını gösterir rakamlar yerli halka ait değildir.

— Stavropol iline dahil bulunan Çerkes, Kara
çay ve Krasnodar iline bağlı bulunan Adıge bölge-
lerinin okulları hakkındaki rakamlar bu döküme

dahil edilmemiştir.

— 1939 sayımına ait rakamlar için 2.6.1939 tarih
li Pravda gazetesine, 1957 rakamları için de Narod-
noye Bozyaystvo RSFSR adlı istatistik dergiye (Mos-
kova, 1957, s. 51) bakılsın.

E — KUZHEY KAFKASYA'DA ORTA DERECELİ VE YÜKSEK DERECELİ OKULLARDA GENEL SAYISAL DURUM : (1954/57 Öğretim Yılı) :

Toplam	28000 öğrencili	18	Orta dereceli meslek okulu
	29400	14	Yüksek dereceli okul
		1	Petrol Enstitüsü (ÇEÇEN-İNGUŞYA)
		1	Renkli Madenler Enst. (KUZHEY OSETYA)

F — KUZHEY KAFKASYA CUMHURİYETLERİNDE 1940/41 VE 1956/57 ÖĞRENİM YILLARINA AİT YÜKSEK VE ORTA DERECELİ MESLEK OKULLARI VE ÖĞRENCİLERİN SAYISI

Özerk Cumhuriyetler:	Yüksek Okullar		Teknik ve Başka Uzmanlık Okulları	
	1940/41	1956/57	1940/41	1956/57
— Dağıstan Özerk Sovyet Cumhuriyeti				
Mevcut okulların sayısı	5	4	28	27
Muhabere ile öğrenim yapmayan okullar	5	4	28	27
Öğrenci sayısı : g. toplam (bin hes)	2,4	6,6	5,2	9,9
Muhabere ile öğrenim etmeyenlerin sayısı	1,7	4,0	2,8	8,8
— Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Cumhuriyeti				
Mevcut okulların sayısı	3	2	14	11
Muhabere ile öğrenim yapmayan okullar	3	2	14	11
Öğrenci sayısı : g. toplam (bin hes)	1,2	5,5	2,9	5,4
Muhabere ile öğrenim etmeyenlerin sayısı	1,0	3,7	2,9	5,1
— Kuzey Osetya Özerk Sovyet Cumhuriyeti				
Mevcut okulların sayısı	5	4	22	12
Muhabere ile öğrenim yapmayan okullar	5	4	22	12
Öğrenci sayısı : g. toplam (bin hes)	3,2	8,6	4,2	7,3
Muhabere ile öğrenim etmeyenlerin sayısı	2,4	5,5	3,4	7,8
— Kabartay-Balkar Özerk Sovyet Cumhuriyeti				
Mevcut okulların sayısı	2	1	8	7
Muhabere ile öğrenim yapmayan okullar	2	1	8	7
Öğrenci sayısı : g. toplam (bin hes)	0,9	3,0	2,5	3,0
Muhabere ile öğrenim etmeyenlerin sayısı	0,5	1,4	2,5	2,8

NOT : Karaçay, Çerkes ve Adıge okulları hakkındaki rakamlar, cetvele alınmamıştır. Başka kaynaklara göre, bu bölgelerde 3 yüksek ve 19 orta uzmanlık okulu mevcuttur.

G — 1940, 1950 VE 1956 YILLARINDA KUZHEY KAFKASYA HALKLARININ ANA DİLLERİNDE YAYINLANAN KİTAPLAR (*) :

D i l l e r	Kitaplar			Tiraj		
	Adlarına göre	Sayı	Sayı	(Bin nüsha	ile)	
	1940	1950	1956	1940	1950	1956
Avarca	60	45	46	312	219	172
Dargıca	50	45	41	173	137	107
Kumukça	44	48	50	161	132	134
Lakça	41	43	34	57	55	36
Lezgice	53	47	43	136	131	35
Tabasaranca	24	25	14	35	24	13
Tatca (Dağlı Yahudice)	3	7	1	36	5	1
Osetce	53	66	71	237	213	134
Kabartayca	41	44	67	172	183	165
Adıgece	67	57	44	128	163	54
Çerkesçe	—	5	13	—	6	14
Abazaca (Abazince)	20	11	19	12	9	17
Noğayca	30	22	27	46	34	21

(*) Kulturnoye Stratelstova R.S.F.S.R. İstatistik Dergisi - Moskova, 1958, s. 212-213.

BÖLÜM : III

SON DURUM

Sovyetler Birliği'nin bugünkü genel yönetim dokusu ve bu genel doku içinde Kuzey Kafkasya ünitesinin durumu

S.S.C.B. : 1918 Devrim Anayasası esaslarına göre 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Devleti'nin kesin temeli atılmıştı. Bunu biraz daha gelişkin 1924 ve 1936 Anayasaları izledi. Ayrıntıda büyük farklılıklar göstermelerine karşın, temelde, her yeni anayasa bir öncekinin devamı niteliğinde olmuş, esas olarak konan sovyetik yapı korunmuştur. Ayrıca, tüm nitelikleri üzerinde henüz ayrıntılı bilgi edinmemiş olmakla birlikte, son yıllarda devlet ekonomik planlama işlem ve uygulamalarında göze çarpan bazı farklılıklar üzerine siyasal gözlemcilerin dünya devrimci kcmuoyunda yansıttıkları izlenim ve eleştirilerin yoğunlaşmakta olduğunu görmekteyiz. Fakat bu durum üzerine yakından eğilmeyi başlı başına ayrı bir inceleme konusu sayıyoruz.

Şu anki konumuzla ilgili zorunlu temel tanımlamalar için taban olarak 1936 Anayasasını almak durumundayız. Buna göre, S.S.C.B.'i

- 15 Birlik Cumhuriyeti,
- 20 Özerk Cumhuriyet,
- 8 Özerk Bölge,
- 10 Ulusal Çevre olarak gruplaştırılmış ayrı ayrı haklı

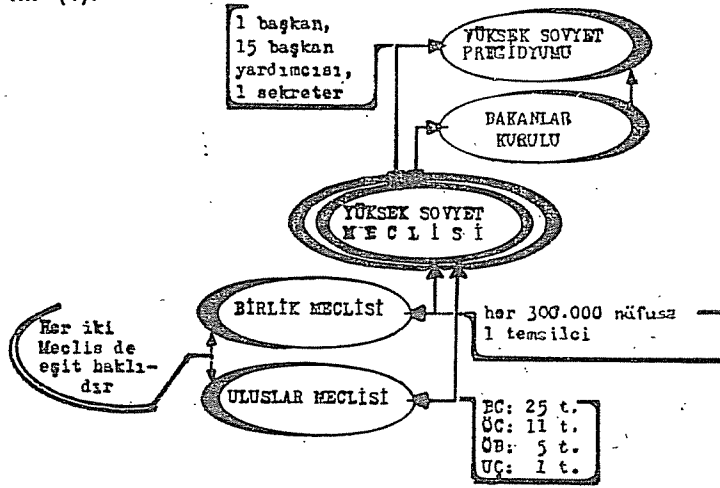
DÜKÜM I

TÜM KUZAY KAFKASYA YÖNETİM ÜNİTELERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI VERİLER

BÖLGE VE CUMHURİYETLER	ÜST KAD YÖNETİM	BAŞKENT	SAYISAL VERİLER 1970				BAŞLICA ETNİK GİRİML
			YÜZÖLÇÜM	ANA ETKİLE NHALARI	ÖZEL NHALAR	TOPLAM	
ADİGE ÖZERK BÖLGESİ	RSFSC	MAYKOP	7600	100.000 ADİGE	286.000	386.000	ADİGE RUS UKRAYNALI ERMENİ NOSAY MÜSEVİ
KARAÇAY ÇERKES ÖZERK BÖLGESİ	RSFSC	ÇERKESEK	14.100	195.000 KARAÇAY NOSAY ADİGE	207.000	402.000	ADİGE 40.000 ABAZA 25.000 KARAÇAY 113.000 NOSAY 12.000 ÖZET 8.000 RUS (UKRAYNALI) 207 ALMAN
KABARTAY BALKAR ÖZERK CUMH.	RSFSC	NALÇIK	12.500	254.700 KAB. 15.300 BALK. 51.400 BLK. 8.600 ÖZB. 218.000 RUS	39.900	597.900	KABARTAY BALKAR RUS ÖZET KÖZEL UKRAYNALI TATAR MÜSEVİ
ABHAZYA ÖZERK CUMH.	GÜRCİSTAN SSC	AKO SOHUMKALA	8.600	83.000			ABHAZ 7% RUS 40% ERMENİ 5% UKRAYNALI 2% RUS-YAHUDİ VS.
KUZAY OSETYA ÖZERK CUMH.	RSFSC	ORJİNKİZE	8.000	488.000		488.000	ÖZETLER MOZDOOK KRİSTİYAN ADİ
GÜNEY OSETYA ÖZERK BÖLGESİ	GÜRCİSTAN SSC	ŞİVALİ	3.900				
ÇEÇEN-İNGUŞ ÖZERK CUMH.	RSFSC	GROZNI ŞUŞ KALA	79.300	613.000 ÇEÇEN 198.000 İNG.		771.000	ÇEÇENLER İNGUŞLAR
DAĞIŞTAN ÖZERK CUMHURİYETİ	RSFSC	MAHAÇKALA	50.300	296.000 ANGE 324.000 LEZGİ 281.000 DAGE 189.000 KUMUK 80.000 LAK 55.000 TABAG 52.000 NOSAY	49.000	1.400.000	ANGE, LEZGİ DAGE, KUMUK LAK, TABAGSA RUS, NOSAY 17.000 TAT 12.000 RUTUL 11.000 TABAHUR 3.000 ABUL
KALMUK ÖZERK CUMH.		ELİŞTA	75.000	137.000		137.000	
MOZDOOK * KRİSTİYAN ADİGE	K. OSETYA Ö. CUMH.						300 HANE KADAR KRİSTİYAN ADİGE

* TUAPSE DOLAYLARINDA 13 KÖY (KARADENİZ SAHİLİ), ARMAVİR, KROSNODAR, SHABEİZ'DE, KURK NAKİYESİNİN BİRKAÇ KÖYÜNDE, PİYATİBORSEK, NATŞAN, KİSLOVOOSK, MOZDOOK (300 HANE) & 73.300 (MOZDOOK HARİC)

ulusal parçaların bir bileşkesi olan çok uluslu ve federatif yapıli sosyalist bir devlettir. Az önce değindığımız yeni uygulamadaki bazı farklılıklar sözkonusu edilmeyecek olursa 1936 Anayasası'na göre, yalnız sayıları 15 olan Birlik Cumhuriyetleri eşit haklıdır ve ancak bunlar bağımsız devlet kurmaya yetkilidirler. Sovyetler Birliği'ndeki toplam sayıları ile birlikte sıraladığımız diğer ulusal üniteler, genel yönetime ikinci - üçüncü derecelerden katılabilen, bağımsızlık hakları değişik ölçülerde sınırlı ulusal parçalardır. Anayasanın kuruluş esaslarını gösteren gerekçelere göre Birlik Cumhuriyeti olabılme koşulu, söz konusu Özerk Cumhuriyet nüfusunun en az bir milyonu bulması, Sovyetler Birliği dışında başka bir ülke ile sınırdaş - veya denizden komşu - olmasıdır. Fakat çok yakından incelendiğinde Kuzey Kafkasya'da bu kuralla çelişik durum gösterdiği düşünölebilecek örneklere rastlanır (1).

«Temel Sovyetik yönetim örgüsü»

(1) Örneğin Dağıstan Özerk Cumhuriyeti bir milyondan fazla nüfusludur. Dil durumu elverişlidir. Denizden başka ülkeye de (İran) komşudur. Fakat halen Özerk Cumhuriyettir.

Diğer genel nitelikler

S.S.C.B.'nin genel ekonomisi, kamulaştırılmış endüstri ve ortaklaştırılmış (kollektivize) çağdaş tarım temeline dayalıdır. Ekonomik uygulamalar bir merkezde planlanır ve yürütölür.

SOVYETİK YÖNETİM VE KUZEY KAFKASYA

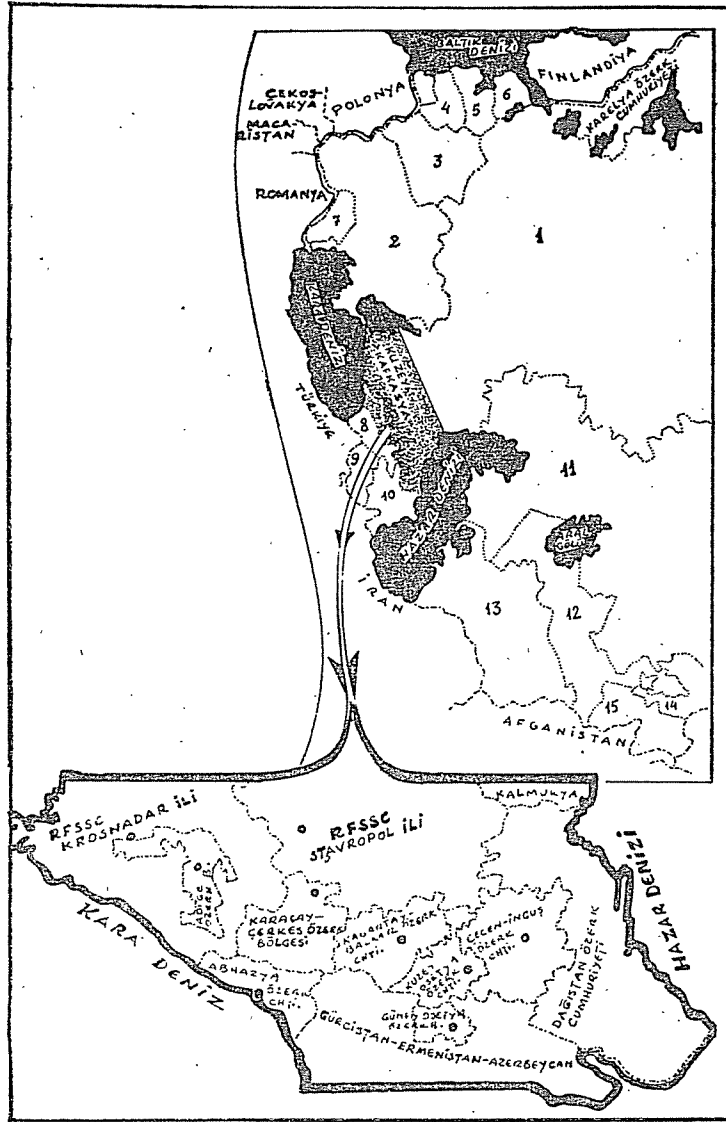
- A — DEVLET ÖRGÜTÜ
- B — FEDERE CUMHURİYETLERİNİN YÜKSEK DEVLET İKTİDAR ORGANLARI
- C — ÖZERK SOVYETİK SOSYALİST CUMHURİYETLERİNİN YÜKSEK DEVLET İKTİDAR ORGANLARI
- D — YEREL İKTİDAR ORGANLARI

A — DEVLET ÖRGÜTÜ :

Yürürlükteki Anayasaya göre (1936 Stalin Anayasası), SSCB, eşit haklara sahip Sovyetik Sosyalist Cumhuriyetlerin özgürce katıldıkları birlik temeli üzerine kurulmuş federal bir devlettir (A.Y.Md.13). Halen sayıları az olan bu cumhuriyetler şunlardır: Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Litvanya, Letonya, Estonya, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Azarbaycan, Kazakistan, Uzbekistan, Türkmenistan, Kırkızistan, Tacikistan.

S.S.C.B. Federal Devletin yetkisindeki işler :

- Uluslararası ilişkilerde SSCB'yi temsil etmek, öbür devletlerle anlaşmalar yapmak ve onaylamak,
- Savaş ve barış sorunları,
- SSCB'ne yeni cumhuriyetler kabul etmek,
- SSCB Anayasasının ve federe cumhuriyetler anayasasının, SSCB anayasasına uygunluğunu sağlamaya özgü önlemlerin uygulanmasını denetlemek,

Savyet Rusya'da genel siyasi bölünüm ve Kafkasya'daki özel durum

15 BİRLİK CUMHURİYETİ (1963)

- 1 — RUSYA — 17.074.000Km², Başkent : Moskova — Nüfusu : 117 milyon.
- 2 — UKRAYNA — 601.000 Km², Başkent : Kiev — Nüfusu : 42 milyon.
- 3 — BEYAZ RUSYA — 208.000 Km², Başkent : Minsk Nüfusu 8 milyon.
- 4 — LİTVANYA — 65.000 Km², Başkent : Vilniyus — Nüfusu : 2.713 bin.
- 5 — LETONYA — 64.000 Km², Başkent : Riga — Nüfusu : 2.100 bin.
- 6 — ESTONYA — 45.00 Km², Başkant : Tallin — Nüfusu : 1.200 bin.
- 7 — MOLDOVYA — 34.000 Km², Başkent : Kişinev — Nüfusu : 2.700 bin.
- 8 — GÜRCİSTAN — Başkent : Tiflis — Nüfusu : 4 milyon.
- 9 — ERMENİSTAN — Başkent : Erivan — Nüfusu : 1 milyon 768 bin.
- 10 — AZERBEYCAN — Başkent : Bakû — Nüfusu : 3 milyon 700 bin.
- 11 — KAZAKİSTAN — 2.766.000 Km² — Başkent : Alma - Ata — Nüfusu : 9.300.900.
- 12 — ÖZBEKİSTAN — 399.000 Km² — Başkent : Taşkent — 8.100 bin.
- 13 — TÜRKMENİSTAN — 488.000 Km² — Başkent : Azharad — Nüfusu : 1.500.000.
- 14 — KIRGİZİSTAN — 198.000 Km² — Başkent : — Nüfusu : 1.900.000.
- 15 — TACİKİSTAN — Başkent : Tacik — Nüfusu 2 milyon (Bu küçük cumhuriyet).
1970'de Genel Nüfus 242 Milyon.

— Federe cumhuriyetler içinde yeni özerk cumhuriyetler gibi, yeni ülke ve bölgeler kurulmasını onaylamak (Md. 14/f),

— SSCB silahlı kuvvetlerini örgütlemek ve tüm SSCB silahlı kuvvetlerini yürütmek,

— Devlet tekeli temelli üzerinde dış ticaret,

— Devlet güvenliğini sağlamak,

— SSCB'nin ulusal ekonomi planlarını düzenlemek,

— SSCB bütçesi ile Cumhuriyetler Birliği bütçesi ve yerel bütçelere yönelik vergi hasılatını onaylamak,

— Bankalar, sanayi ve tarım işletme kuruluşları, birliğin tümünü ilgilendiren tecimsel işletmeleri yürütmek,

— Ulaştırma ve PTT işlerini yönetmek,

— Para ve kredi sistemini yürütmek,

— Devlet sigortalarını örgütlemek,

— Borç alıp, borç vermek,

— Halk eğitimi ve halk sağlığı alanındaki temel ilke-leri saptamak,

— Tek ulusal ekonomi istatistik sistemini örgütlemek,

— Çalışma yasası ilkelerini saptamak,

— Yargılama örgüt ve yönetimine ilişkin yasama, ceza ve yurttaşlık yasaları,

— SSCB yurttaşlığı üzerine, yabancıların hakları üzerine yasalar,

— Tüm birlik için af yasaları çıkarmak.

Federe cumhuriyetlerin egemenliğini burada gösterilmiş (Anayasanın 14. maddesi) sınırlardan başka sınır yoktur. Bu sınırlar dışında her federe cumhuriyet devlet iktidarını bağımsız bir biçimde kullanır. SSCB federe cumhuriyetlerin egemenlik haklarını korur. Her federe cumhuriyetinde, cumhuriyetin özelliklerini gözönünde tutan ve SSCB anayasası ile tam bir uygunluk içinde yapılan bir anayasa vardır ve her federe cumhuriyetin, SSCB'nden

özgürce çıkmak hakkı vardır. Federe cumhuriyetlerinin sınırları kendi onayları olmaksızın değiştirilemez.

SSCB yasaları bütün federe cumhuriyetlerde aynı güce sahiptir. Bir federe cumhuriyet yasası ile federal yasa arasında ayrılık olduğu zaman federal yasa uygulanır. SSCB yurttaşları için tek bir federal yurttaşlık hakkı kabul edilmiştir.

SSCB Yüksek Sovyetik SSCB'nin yüksek devlet iktidar organıdır. Bu organ, Anayasanın 14 üncü maddesine göre SSCB'ne verilmiş ve Anayasa gereğince, SSCB Yüksek Sovyetine bağlı organların, yani, SSCB Yüksek Sovyetik Prezidyumu, SSCB Halk Komiserleri Kurulu ve Halk Komiserliklerinin yetkisinde bulunmayan tüm hakları kullanır. SSCB yasama yetkisi, salt SSCB Yüksek Sovyeti tarafından kullanılır.

SSCB Yüksek Sovyeti iki meclisten kurulur :

1 — Birlik Sovyeti : **BİRLİK MECLİSİ**

2 — Milletler Sovyeti : **ULUSLAR MECLİSİ.**

1 — **BİRLİK SOVYETİ**, SSCB yurttaşları tarafından 300.000 kişiye bir temsilci düşecek biçimde seçilir.

2 — **MİLLETLER SOVYETİ**, SSCB yurttaşları tarafından, federe ve özerk cumhuriyetler, özerk bölgeler ve ulusal ilçeler toprakları çerçevesinde,

Federe Cumhuriyet başına 25,

Özerk Cumhuriyet başına 11,

Özerk Bölge başına 5, ve

Ulusal ilçe başına 1 temsilci düşecek biçimde seçilir.

SSCB YÜKSEK SOVYETİ, 4 yıllık bir süre için seçilir. Bu yüksek sovyetin her iki meclisi de eşit haklıdır. Birlik meclisi ile uluslar meclisinin yasa önerme hakları eşittir. Bunlardan herhangi biri tarafından salt çoğunlukla kabul edilen bir yasa kesinleşmiş sayılır.

SSCB Yüksek Sovyetince kabul edilen yasalar, SSCB Yüksek Sovyetik Prezidyumu Başkanı ve Sekreterinin imzası altında Federe Cumhuriyetlerin dillerinde yayınlanır. Birlik Meclisi ve Uluslar Meclisi toplantı dönemleri aynı zamanda başlar ve aynı zamanda biter. Her iki mecliste her biri kendi içinden bir başkan ve ikişer başkan yardımcısı seçer. SSCB Yüksek Sovyetinde iki meclisin ortak oturumlarına, Birlik Meclisi Başkanı ve Uluslar Meclisi Başkanı sırayla başkanlık ederler. SSCB Yüksek Sovyeti, Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından yılda iki kez toplantıya çağırılır.

Birlik ve Uluslar Meclisi arasında bir uzlaşmazlık durumunda sorun, eşitçi bir temel üzerine kurulmuş bulunan bir komisyona gönderilir. Eğer komisyon uygun bir çözüme varamaz ya da karar meclislerden biri tarafından benimsenmezse her iki mecliste de bir ikinci kez incelenir. Her iki meclisin de uygun bulduğu bir karar çıkmazsa, SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu, SSCB Yüksek Sovyeti ni fesheder ve yeni seçimlere gidilir.

B — FEDERE CUMHURİYETLERİNİN YÜK. DEVLET İKTİDAR ORGANLARI :

Federe Cumhuriyetin Yüksek Devlet iktidar organı Federe Cumhuriyet Yüksek Sovyetidir. Bu yüksek sovyetde aynı federe cumhuriyetin yurttaşları tarafından 4 yıl için seçilir - temsil kurulları federe cumhuriyetler anayasaları tarafından saptanır. Federe Cumhuriyet Yüksek Sovyeti, Cumhuriyetin tek yasama organıdır. Bu yüksek sovyet de:

a) Cumhuriyet Anayasasını kabul eder ve SSCB Anayasasının 16 ncı maddesi uyarınca ona değişiklikler getirir.

b) Kendi içindeki Özerk Cumhuriyetlerinin Anayasalarını onaylar ve topraklarının sınırlarını belirler.

c) Federe Cumhuriyet tüzel organları tarafından yarılanmış yurttaşlarına af hakkını kullanır.

Federe Cumhuriyet Yüksek Sovyeti kendi Prezidyumunu (a - başkan, b - Başyan Yardımcısı, c - Sekreter ve Prezidyum üyelerini) seçer. Federe Cumhuriyet Yüksek Sovyet Prezidyumu yetkileri Federe Cumhuriyet Anayasası tarafından belirlenir. Oturumları yönetmek için, Federe Cumhuriyet Yüksek Sovyeti bir başkan ve başkan yardımcısı seçer ve Federe Cumhuriyet Yüksek Sovyeti Cumhuriyet Hükümetinin Halk Komiserleri kurulunu belirler.

C — ÖZERK SOVYETİK SOSYALİST CUMHURİYETLERİNİN YÜKSEK DEVLET İKTİDAR ORGANLARI :

Özerk Cumhuriyet Yüksek Devlet İktidar Organı Özerk Cumhuriyet Yüksek Sovyetidir. Özerk Cumhuriyet yurttaşları tarafından, Özerk Cumhuriyet Anayasasında saptanmış kurallara göre, 4 yıllık bir süre için seçilir ve bu da Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin tek yasama organıdır. Her özerk cumhuriyetin, özerk cumhuriyetin özelliklerini göz önünde tutan ve Federe Cumhuriyet anayasası ile tam bir uygunluk içinde yapılmış kendi anayasası vardır. Özerk Cumhuriyet kendi prezidyumunu seçer ve Özerk Cumhuriyet Anayasası uyarınca, Özerk Cumhuriyet Halk Komiserleri Kurulunu kurar.

D — Yerel İktidar Organları :

Bölgeler, Özerk bölgeler, ilçeler, reyonlar, kentler, kırsal topluluklardaki (Stanitsalar, köyler, oba'lar, kışlaklar) devlet iktidar organları-emekçi temsilcileri kurulları (Sovyetleri) dir. Bu kurullar, her bölge, ilçe, rayon, kent ve kırsal topluluk emekçileri tarafından 2 yıllık bir süre için seçilirler. Kurulların temsil hakları Federe Cumhuriyetler Anayasaları tarafından saptanır. Emekçi temsilcileri kurul-

ları (Sovyetleri) kendilerine bağımlı yönetim organlarının çalışmasını yönetim, kamu düzeninin sürdürülmesini, yasalara uygulamasını ve kültürel çalışmayı yönetir, yerel bütçeyi yapar. SSCB ve Federe Cumhuriyet yasalarının kendilerine verdikleri hakların sınırları içinde kararlar ve önlemler alır.

Başlıca yerel iktidar organlarını şöylece sıralayabiliriz :

1 — **Köy Sovyeti** (1) : Türkçekarşılığıyla kurul Çerkesçesiyle Xase anlamındaki bu sovyet bizdeki muhtarlıkların ve belediyenin bir benzeridir ve bunların yaptığı işleri üstlenir.

2 — **Kolhoz yönetimi** (2) : Bu kamu kuruluşunda köy kooperatifi üyeleri tarafından seçilir, kolhoz işlerini yürütür.

3 — **İşçi komiteleri** : Fabrikalarda yönetim ve denetimi bu komiteler sağlar. Bir fabrikanın işçi komitesi o fabrikanın işçileri tarafından seçilir.

- (1) SOVYET, FRANSIZCA ASILLI KONSEY veya yeni TÜRKÇEDEKİ KURUL, Adıgecedeki — XASE anlamındadır. Bu kurullar işçi, köylü ve asker temsilcilerinden oluşur. İlk kurullar, yalnızca işçi temsilcilerini içine alıyordu. İlk örneği de 1905 başarısız devrim girişiminde görülmüştür. Şubat ve Ekim 1917 devrimlerinin gerçekleşmesini işçi ve askerlerden oluşan kurullar sağlamıştır. 1918 ilk devrim anayasası siyasal yönetimi İşçi-köylü-asker üçlü bileşkesi olan kurulların oluşturduğu hiyerarşik bir temele oturtmuş, bundan sonra da SSCB liğini oluşturan devletlerin herbirinin adına Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti nitelemesi eklenmiştir.
- (2) KOLHOZ: Köylülere ortaklaşa ait olan tarım kooperatiflerinin genel adıdır. SOVHOZ: Sovyet Devlet Örnek Üretim Çiftliği türüdür. SOVHOZ'lar «gelişkin» araştırma laboratuvarlarına, deney arazilerine, çağdaş tarım araç ve gereçlerine sahiptirler. Kolhozlar için örnek ve öncü çalışmalar yapmak daha yüksek verimli türler ve çalışma yöntemleri geliştirmek, tarım araçları için uzman sürücü, ve teknisyenler yetiştirmek bu kuruluşun başlıca uğraş konularıdır.

4 — **Şehir komiteleri** : Şehrin belediye ve idare işlerini görürler; şehir komitesi başkanı hem vali hem belediye başkanıdır.

Her türlü sovyet meclisine ve komitesine seçilen üyeler parlamenter toplantı süreleri karşılığı ile yollukları dışında ücret alamazlar. Örneğin Adıge Özerk Bölgesinden seçilen bir millet vekili yılda yüksek sovyet meclisinin üç gün çalıştığını düşünürsek üç günlük ücret ile Moskova'ya gidiş dönüş ve üç günlük ikamet masraflarının karşılığını alır, bu milletvekilinin üç günlük parlamenterlik hizmetinin karşılığı, en üst derecedeki devlet memurunun üç günlük ücreti kadardır. Milletvekili işçiye dönüşünde fabrikasında işçiliğine devam eder.

Milletvekilleri dört yıllık yasama dönemi için seçilirler. Bununla birlikte herhangi bir zaman seçmenlerinin çoğunluğunun imzasıyla düşürülebilirler. Seçimlerde gizli oy ve açık sayım yöntemi uygulanır. Genel seçimin adaylık, seçme, seçilme ve sayımlara ilişkin pratik işlemleri, en üst kademe yönetim çevresinden en küçük üniteye kadar hiyerarşik örgütü Yüksek Seçim Kurulu tarafından yürütülür. Vaktimiz elverirse seçim konusunu daha sonra tekrar ele alırsak, fakat burada partinin işlevini de kısaca belirtmeden geçmemeliyiz.

SSCB'nde tek parti vardır. Bu parti demokratik merkezîyetçilik ilkesine göre çalışır. Bu deyim, bütün parti üyelerinin seçilen genel yönetim kurulu merkez komitesi kararlarına harfiyen uymak zorunda oldukları anlamını taşır. Bunun dışına çıkan üye parti haysiyet divanınca kovuşturulur. Disiplinsizliği saptanması halinde de ihraça kadar varan cezalara çarptırılır. Parti bir mahkeme olmadığından bir ceza veremez. Partili veya partisiz hiçbir milletvekili adayı parti tarafından onaylanmadıkça seçimlere katılamazlar. Ama kısıtlı olmıyan her onsekiz yaşını bitirmiş vatandaş seçmendir. Kimse kendini ya da başka-

larını aday gösteremez. Bu hak yani milletvekili adayı gösterme yetkisi ancak partiye, sendikalara, köy ve şehir kurullarına, yazar, gençlik, ordu ve benzeri örgütlere tanınmıştır.

Böylece SSCB'nde yasama ve yürütme organlarının hiyerarşik örgüsünü, yönetim kademeleri arasındaki karşılıklı bağlantıların ana niteliklerini belirlemeye çalıştık. Fazla uzağa gitmeden bazı okuduklarımızdan ve bilenlerden öğrenebildiklerimizi özetledik. Şimdi ne özetlemeye ne de bir kısmını ayırmaya kıyamadığımız çok değerli bir belgeyi olduğu gibi vermekle bazı muhtemel eksik ve gediklerimizi daha yetkili bir ağızla tamamlamış olacağız :

Söz Şocentsuk' Adem'de. Benliğinde bir çok önemli kişilik ve yetenekleri birleşmiş, değerli adige aydını, eski öğretmen ve kültür bakanı, yazar, ozan, sporcu ve düşünür, K-BÖSSC nde yazarlar ve ozanlar birliği başkanı Şocenstuk Adem (doğum 1916) soru üzerine memleketini şöyle anlatır :

«Dilimin döndüğü kadar her şeyi anlatırım. Yönetim konusunu başlıca dört aşamada anlatmak mümkündür. Bunlar, köylerin yönetimi, bölgelerin yönetimi, cumhuriyetlerin yönetimi, tüm ülkenin yönetimidir.

Bildiğimiz o eski küçük küçük köyler kalmadı, şimdi Kafkasya'da küçük köyler bir araya getirildi ve 700-1000 hanelik köyler kuruldu. Neden derseniz, birbirinden farklı ve uzak bölgelerde yerleşen pekçok sayıdaki köycüklere alt yapı hizmetlerini, sosyal hizmetleri, örneğin yol, su, elektrik, hastane, okul, telefon, tiyatro ve benzeri gibi hizmetleri götürmek zordur. Oysa bugün bu büyük köylerimizin hepsinde herkes böylesi nimetlerden yararlanabilmektedir.

Şimdi bu köylerde, köy halkı tarafından seçilen bir başkan, üç yardımcı (biri zirai işler, biri hayvancılık, öteki teknik işler) ve beş üyeden ibaret bir köy yönetim kurulu

vardır. Köyün her türlü yönetimi, üretimi, tüketimi, yatırımı vb. bu yönetim kurulunca yürütülür. Her ailenin kendi nüfus yoğunluğuna ve bulunduğu yörenin verimliliğine göre üç (3) - on (10) dönüm tarlası, evi, 3-5 sığırı, dilediği kadar tavuk ve hindisi olabilir. Bunlar tamamen kendi tasarrufundadır. Bunun dışında ortaklaşa üretim, ortaklaşa tüketim esası vardır. Köylüler ya tarlada ya hayvancılıkla, ya da motorlu araçlarda sürücü olarak çalışırlar. Haftada beş gün, günde 8 (sekiz) saattir, çalışma süresi. Herkes çalışmasının karşılığında yövmiyesini alır. Ayrıca hasattan sonra ertesi yılın tohumluğu, motorlu araçların alım, onarım ve bakım ihtiyaçları ayrılır, geri kalan çalışan köylülere ve çalışmayacak durumdaki yaşlılara paylaştırılır.

Birkaç köyün birleşmesiyle oluşan bölgenin yönetimi de aynı yöntemle yapılır. Yönetim çalışmaları bölgenin başı durumunda olan bir kentte yürütülür.

Cumhuriyetlerin yönetimine Kabartay-Balkar özerk sovyet sosyalist cumhuriyetinin yönetimini örnek verebiliriz. Köylerin ve bölgelerin seçtiği milletvekîllerinin oluşturduğu parlamento kendi içinden hükümet başkanını ve bakanlarını seçer. Yönetimi bunlar sağlar. Kabartay-Balkar özerk sovyet sosyalist cumhuriyetinin başkenti Nalçik, şimdi başkanı da Melbaho'dur.

Böyle özerk sovyet sosyalist cumhuriyetleri sayıları 15 olan 1. sınıf büyük cumhuriyetlere bağlıdır. Her özerk cumhuriyet, bağlı bulunduğu cumhuriyet nezdindeki temsilcilerini seçimle saptar ve gönderir. Onların oluşturduğu en büyük yönetim ünitesi de tüm ülkenin, yani sovyet sosyalist cumhuriyetler birliğinin yönetimini ve dış ilişkilerle olan ilişkilerini yürütürler.»

Verdiği taze bilgiler için Socenstuk Adem'e tekrar teşekkür edip tekrar kendi kendimize Kafkasya'yı ve artık özellikle Kuzey Kafkasya'yı, dinleme sabrınızın sınırları içinde biraz daha yakından tanımağa çalışalım.

Bugün Kuzey Kafkasya'da 5 özerk sovyet cumhuriyeti, iki kray (1) ve bu iki ile bağlı iki özerk bölge, Gürcistan'a bağlı Abhazya Özerk Cumhuriyeti ve Güney Osetya Özerk Bölgesi olduğunu başta sırasıyla görmüştük. Şimdi ise, Adıge Özerk Bölgesi, Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi ve Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyetiyle ilgili olarak edinebildiğimiz bazı güncel bilgileri sunup konferansımızı şimdilik bu kadarla tamamlayacağız.

Bu bölümde dileriz ki sayın Dağıstanlı, Osetya, Abhazya ve Çeçenyalı dinleyicilerimiz kusura kalmazlar. Takdir edeceklerini umarız ki şu an bir Amerikalı turist olabilseydik bile böylesine engebeli bir ülkeyi bir çırpıda dolaşamazdık (Esp.). Esasen ayrılan yanlarından çok (benzeyen) ve ortak noktalarının ağır bastığı bu kardeş ülkeler mozaikinden biri hakkında verilen somut bilgilerden itibaren diğerleri hakkında geçerli tahminler yürütülebilmektedir. Bu bölümde sözü daha çok haritalara, grafiklere, güncel yaşama ilişkin döküm çizgilerine bırakacağız. Konferansın sonuna rakkam ve sayılara boğmamış olmak için de örnekleme yolunu seçmek durumundayız.

Adıge Özerk Bölgesi, Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti ve Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi üçlüsünden rasgele biri için verilecek dökümün aynı konulu olanını diğerleri için tekrarlamıyacağız. Zira, önce söylediklerimizden de çıkarılabilmesi gerektiği gibi, söz konusu bu üç bölgede de günlük yaşam, ilişki düzeyi, sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlar, bölgelerden herbirinin demografik potansiyeli ve başlıca gereksinimleri ile uyumlu bir orantı içinde eşdeğer açılardan ele alınmıştır. Buna göre bölgeden bölgeye yaşam kalitesi önemli farklılıklar göstermez. Buraya kadar gösterdiğiniz dinleme sabır ve nezaketiniz için hepinize yürekten teşekkürler.

DÖKÜM I

ÇAĞDAŞ KÜLTÜRÜN DÜZENLEYİCİLERİ ve EDEBİYAT DİLLERİNİN İLK KURUCULARI

- 1) ADIĞE ÖZERK BÖLGESİ : KERAŞ TEMBOT
- 2) KARAÇAY-ÇERKES ÖZERK BÖLGESİ : OXHUT ABDULLAH (1909) ve GUAŞEKO HÜSEYİN (1913)
- 3) KABARTAY-BALKAR ÖZER CUMHURİYETİ : PAC-VE BEÇMİRZE (1854-1936) ve ŞOWGENTSUK ALİ (1900-1942)

İLK ÇAĞDAŞ BİLGİNİ : AŞHAMAFE DAVUT

İLK YERLİ ÜNİVERSİTE REKTÖRÜ : BERBEÇ HAT-DUTDE.

- AYRICA, klasik ve yeni adıge yazarları hakkında ayrıntılı biyografik ve bibliyografik bilgi için bak. :
- a — KAFKASYA KÜLTÜREL DERGİSİ — ÖZEL SAYI; NO. 39-42 birarada-C. 10, yıl: 10 Aralık 1973, ANK.
 - b — Bundan önceki «ADIĞE DİLİ ve EDEBİYATI» konulu konferans (Cevdet YILDIZ HAPİ) hatırlansın.

DÖKÜM II

ADIĞE ÖZERK BÖLGESİNDE SOSYO-KÜLTÜREL DURUM (1970)

I — OKULLAR VE BİLİMSEL KURULUŞLAR

105 ilkokul
84 ortaokul
54 lise

- 1 Pedagoji (eğitim) Enstitüsü — 4500 öğrenci, 45 doçent, 119 kadro
- 1 Bilimsel Araştırma Enstitüsü
- 1 Konservatuvar
- 6 Müzik okulu (çocuklar için) — 1100 öğrenci

II — YAYINLAR

- Yılda 200 kitap (Çeşitli dallarda)
- Günlük «Sots. Adıgey» gazetesi
- Birkaç özel gazete
- ZEQOŞNİĞ (üç aylık yazarlar dergisi)
- A.B.A.E. Bilimsel dergisi
- A.D.P.E. Bilimsel dergisi
- Radyo İstasyonu (Maykop)
- ve son yıllarda en büyük yayın olayı
- 1 — Adıge halkın n tarihi
- 2 — Adıgece sözlük
- 3 — Rusça-Adıgece sözlük
- 4 — Hadağatle Asker araştırma ekibinin 7 ciltlik dev yapıtı Adıge (NARTLAR'IN) tamamlanması.

III — GÜNÜN EN ÜNLÜ YAZARLARI

- Keraş Tembot (d. 1902)
- Pereniko Murat (d. 1912 - 1970)
- Kestan Dimitriy (d. 1912)
- Tleusten Yusuf (d. 1913)
- Yahutle Sefer (d. 1914)
- Jane Kırmızı (d. 1919)
- Hadağatle'e Asker (d. 1922)
- Aşın Hazret (d. 1926)
- Meşbaş İshak (d. 1931)
- Beretare Hamit (d. 1931)

- Koşbay Pşimaf (d. 1938)
- Koko Nalbiy (d. 1938)
- Dihu His
- Mamıy E.
- Hak'ako A.
- Kumpile Kadirbeç, vb.

IV — KÜLTÜR SANAT KURULUŞLARI

- Halkozanları Merkezi
- Yazarlar Örgütü
- Eski Tarihi Eserler Müzesi
- 400 Kütüphane (Toplam 2 milyon kitap kapasiteli)

V — SANAT - EĞLENCE KURULUŞLARI

- Adıge Devlet Dramatik Tiyatrosu
- Rus Devlet Dramatik Tiyatrosu
- 169 sinema salonu
- 40 Filt-Yiyatro salonu
- 300 Film ve Tiyatral Yapıtlar gösterebilen yer.

VI — GÜNÜN EN ÜNLÜ PROFESYONEL BESTECİ VE SES SANATÇILARI

- Semegu Goşnağu
- Heyşko K.
- Şavej R.
- Çiç Y.
- Kaptan İ.
- Jane Nefiset
- Bısic M.
- Tıko K.

Not 1 : Okuma yazma oranı % 100. Her Adıge kendi diline, edebiyatına ve durumuna göre ya yaz-

rak ya okuyarak ya da konuşarak eğitime katkıda bulunur (Kaynak: «Kafkasya Kül. Der.», No. 48, s. 41).

Not 2 : Benzeri bilgiler için YAMÇI dergisi Nihat Bidanuk'la röportaja bak.

DÖKÜM III

DÖKÜM : A

Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyetinde Eğitim - Öğretim Durumu :

1 — Köylerdeki çocukların % 90'ı okul öncesi Rusça bilmemektedir (1). On yıllık eğitim mecburidir. Okuma-yazma oranı % 99,9 dur.

2 — On yıllık eğitimde Adıge dili ve edebiyatının sınıf, hafta ve sömestrelere göre dağılımı şöyledir.

I. Sınıf 1. sömertrede haftada 8 saat

I. Sınıf 2. sömestrede haftada 6 saat

II-III. Sınıflarda tüm ders yılı boyunca haftada 6 saat

IV-V. Sınıflarda tüm ders yılı boyunca haftada 4 saat

VI-VII. Sınıflarda tüm ders yılı boyunca haftada 2 saat

VIII. Sınıfta tüm ders yılı boyunca haftada 3 saat

IX-X. Sınıflarda tüm ders yılı boyunca haftada 2 saat

1968'e kadar 1-4 üncü sınıfların tüm eğitim programı Adıgeceydi. Rusça da ayrı bir ders olarak okunuyordu. 5-8 inci sınıflarda dil ve edebiyat dersleri Adıgeceydi. 1968'den sonra fen ve bilim dersleri ortaokulda olduğu

(1) Buna karşın, aynı bölgede 35 birbirinden farklı dilin konuşulduğuna tanık olunabilmektedir. Diğer taraftan, Kabartay-Balkar ve diğer dillerde toplam 12 gazete yayınlanmaktadır.

gibi Rusça oldu. Müzik öğretimi her iki dilde de yapılmaktadır.

Tüm Sovyetler Birliğinde mecburi on yıllık öğretimin tam uygulandığı yöre Kabartay-Balkar Cumhuriyetidir. Tüm Sovyetler Birliği geneline göre kültür düzeyi en yüksek ülkedir. Yayın hayatı canlıdır. Tiyatro ve sinema salonuz köy yoktur. Toplam 55 köye sahiptir. Bunların 13'ünde rus veya kazak vardır. Bu karma köyler Prohladne ve Mayske kentlerine bağlıdır. Başlıca kentler şunlardır:

A — Nalçık	181.500	B — Kabartaylarda	
Prohladne	43.800	kentleşme	
Tınavuz	19.500	oranı	1959'da % 6,9 idi
Nartkale	19.800		1970'te % 20,8
Mayske	21.100	Balkarlarda ise	1970'te % 4,9
Baksen	19.900	Şehirlerde yaşayan	
Terçkale	12.400	Ruslar	1959'da % 69,3 iken
Diğerleri	35.800		1970'te % 60,1'e düşmüş
Toplam	353.800	1968-1972 yıllarında yalnız Nalçık'e tüm okumak ve çalışmak için 56.500 kişi geldi, ve 36.411 kişi ayrıldı.	

Bu değerlendirme 1974 sayımlarına göredir.

DÖKÜM : B

YÜKSEK ÖĞRENİM ve BİLİMSEL ARAŞTIRMA (1)

Kabartay-Balkar Devlet Üniversitesi

İlk mezunlarını (2) 1956'da verdi, mezun sayısı 248, mezuniyet konuları, fizik, tarih ve filoloji üniversitenin

(1) S.B.İ. Öğrenme Enst. Münih, Dergi 1959 - Sayı: 151

(2) 15.12.1958 - Moskova Radyosu

toplam öğrenci sayısı 3000 dir.
Aynı yıllarda bu üniversite;

- Tarih - Filoloji
- Fizik - Matematik
- Ziraat - İnşaat Mühen-

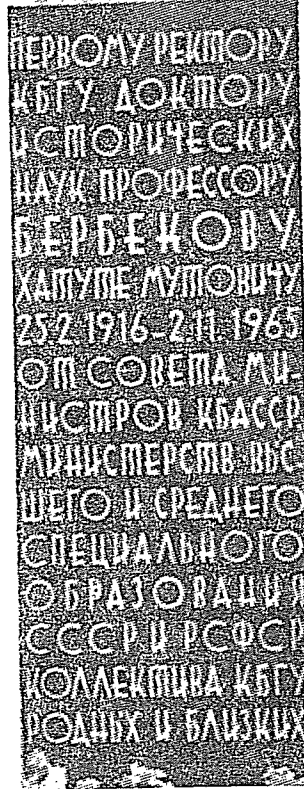
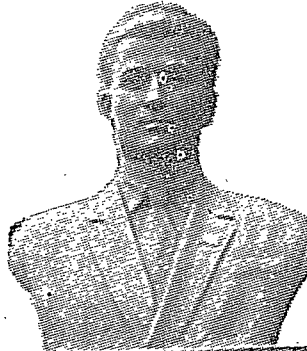
dislikleri Fakültelerine sahipti.
Bunların tümü toplam 21 kürsüye sahipti.

Bu kürsülerde öğrenim konusu olan bilim dallarını da şöyle sıralayabiliriz :

- 1 — Deneysel ve teorik fizik
- 2 — Yüksek matematik - geometri
- 3 — Yüksek cebir
- 4 — İntegral matm. (te-fazuli hes.)
- 5 — İnşaat işleri
- 6 — Cisimlerin direnci
- 7 — Zooteknik
- 8 — Tarım
- 9 — İngilizce
- 10 — Fransızca
- 11 — Almanca
- 12 — Kabartay dil ve edebiyatı
- 13 — Balkar dil ve edebiyatı

Üniversite bir yandan yerli ve kültür kadrosu hazırlamaya çalışırken diğer taraftan da:

- a) Molekül fiziği
- b) Astro-Akmistik
- c) Yüksek Matematik

Kabartay - Balkar Üniversitesi'nin ilk rektörü Hatute BERBEÇ (1916-1965)

- d) Renkli Maddelerin Kimyası
- e) İnşaat Malzemeleri Teknolojisi
- f) Seleksiyon ve Genetik
- g) Tarih ve Filoloji dallarında bilimsel araştırmalar yürütmektedir.

DÖKÜM : C

KABARDEY'DE EKONOMİK DURUM

1 — TARIM :

Toplam EKİLEN ARAZİNİN

% 43.6'sında tahıl üretilir

% 39.8'i otlaktır

% 11.9'unda şeker pancarı, pamuk, kendir yetiştirilir

% 4.7'si bağlık - bahçeliktir.

2 — ENDÜSTRİ :

Wolfram (manganez), molibden, tuğla toprağı, çimento, çakıl hammaddelerine dayalı endüstriyel fabrikalar (metalurji, çimento, tuğla ve benzeri inşaat malzemeleri fabrikaları); dokuma ve giyim sanayii tesisleri, gıda endüstrisi, makina endüstrisi, radyo, televizyon yapan fabrikalar, ortopedik fabrika, kereste fabrikası endüstrinin başlıca konu ve varlıklarıdır.

Başlıca endüstriyel merkezler ise, TIRNAVUR - NALÇİK - PROHLADNİY - BAHSAN - NARTKALE - TEREK - AKBAŞ - ÇEGEM ve BİKİM'dedirler.

Bunlardan yalnız Nalçık, cumhuriyet tüm sanayisinin % 70'ine merkezlik eder. Ayrıca, artırılmış yüksek verimde tohumluk tahıllar bu yörede üretilip diğer kısımlara dağıtılır.

DÖKÜM : D

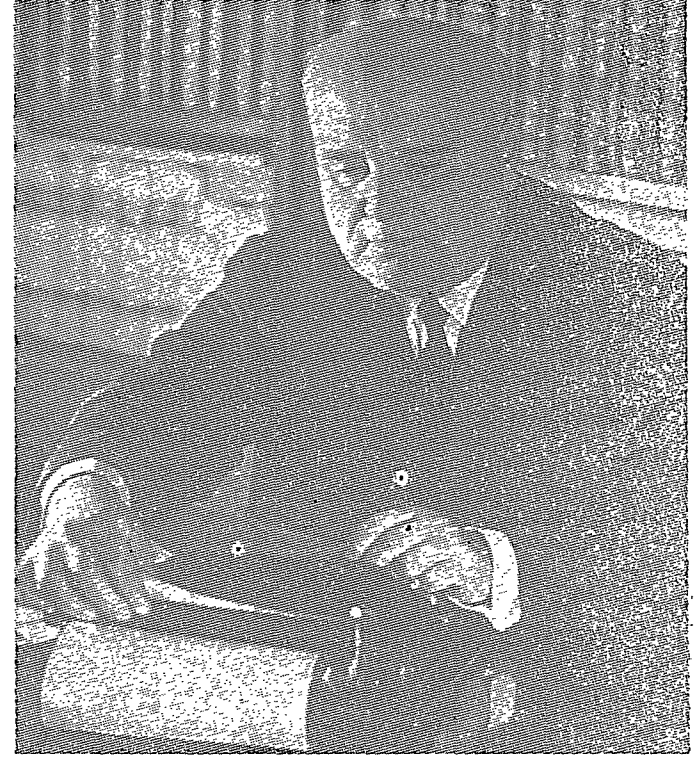
ŞİMDİK VE DEVRİM ÖNCESİ ADLARIYLA (PARANTEZ İÇİNDEKİLER) KABARDEY KÖYLERİ (1)

- 1 — ETOKO (HASIHABLE)
- 2 — ZALIKOOJE (ABIKUHABE)
- 3 — ŞARDAKOVA (BABIGUEY)
- 4 — PSINEDAHE (ISLAMEY)
- 5 — ZALSKOYE (KARMEHABLE)
- 6 — ZALVKODES (KARMEHABLE)
- 7 — KUBA (AGUBEÇEY - Hasanbinin köyü)
- 8 — MALKA (ASEBEY - Hajihable, İmamhable)
- 9 — KAMLAKO (İSLAMEY - ASEBEY)
- 10 — PSIKUVY (LOFEŞHABLE)
- 11 — KARAGAÇ (İNALHABLE)
- 12 — KABATAŞ (AŞBEÇEY)
- 13 — KAMENNEOVOSKOYE (DUMENED, NAĞUN-
DOK ve KARME HABLE)
- 14 — SAMAKOVA (BABIGUEY)
- 15 — PROHLADNIY (KALEKIH)
- 16 — NİJKURBAJIN (KVENHABLE)
- 17 — VERH (ABZUVAN)
- 18 — EKAFERİ (ZEYPAKE)
- 19 — BAKSAN (KUSUERİKUEY)
- 20 — KIZBURUN I (HATOKU EŞİKUEY YİŞHKEV)
- 21 — KIZBURUN II (İSLAMBey)
- 22 — KIZBURUN III (DIGALIBGUEY)
- 23 — KEŞPEK (TIJEY)
- 24 — URAJOYNOYE (ABEY KVAJE)
- 25 — TEREKSKOYE (BOLETEY)
- 26 — ZAYAKOVA (HATOBŞİKVEY YIPSE)

(1) Yerinden bize sağladığı taze bilgilerden ve katkıdan do-
layı sayın İBRAHİM ALHAS'a teşekkür ederiz.

- 27 — ÇERNOYA BEÇKA (NARTAN'dan ayrıldı)
- 28 — GERMANCİK (ŞHALIKUE'den ayrıldı)
- 29 — PSIKUED (Birçok köyden ayrılanlarca kurul-
du HVETŞEY)
- 30 — HAMİDİYE (HAPTSEY)
- 31 — JANKOTOKUE (JANHOTOKUE)
- 32 — PSİNE DAHE (İSLAMBey'den ayrılanlar kurdu)
- 33 — RAFEH (NAJİ HABLE)
- 34 — CİNAL (KARME HABLE)
- 35 — BOLEÇLİŃKA (ABEY KVAJE)
- 36 — NİJNİYAKBAŞ (YİNARKUEY)
- 37 — YEREKUE (LESKEN II'den ayrıldı)
- 38 — PSİNE VOKUE (YİNAL HABLE)
- 39 — JEMTKALE (KVEJİKVEY YIPŞE)
- 40 — ST LESKEN (ANZOREY I)
- 41 — ST URUH II (ANZOREY II)
- 42 — ST URUH (HAMİDEY)
- 43 — ZARAGİJ (JANİKUEY - JAKOTHABLE)
- 44 — SOVYETSKOYE (KEŞKETAV)
- 45 — AVŞİGER (DİGUESİKVEY)
- 46 — PSIGUENSU (JAKOTHABLE, JANİKUGY)
- 47 — ARGUDEN (KETİKUEJ)
- 48 — GLANOVTKOYE (BOTESEY)
- 49 — ÇEGEM I (KUNDETEY I)
- 50 — ÇEGEM II (KUNDETEY II)
- 51 — ARIH (BONKVEY)
- 52 — DEYSKOYE (MERTEZEY)
- 53 — TEREK (YENİŞEHİR oldu, Mertaze'lerin yeri idi)
- 54 — VERK KURP (YİNARKVEY, YİSLANEY)
- 55 — VERK AKRAŞ (ASTEMEREY)

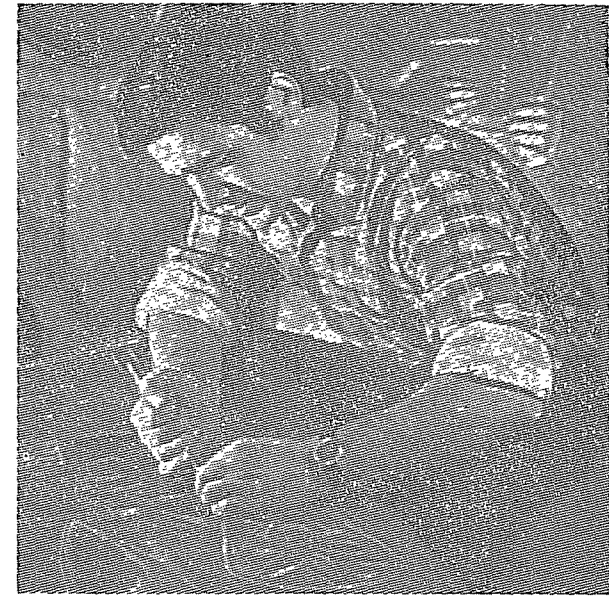
Toplam : 55 Köy

Yazar Sortan ASKERBİ
(Kubartoy - Balkar Özerk Cumhuriyeti)

Yazar Asker HADEĞALE
(Adiĝe Özerk Bölgesi)

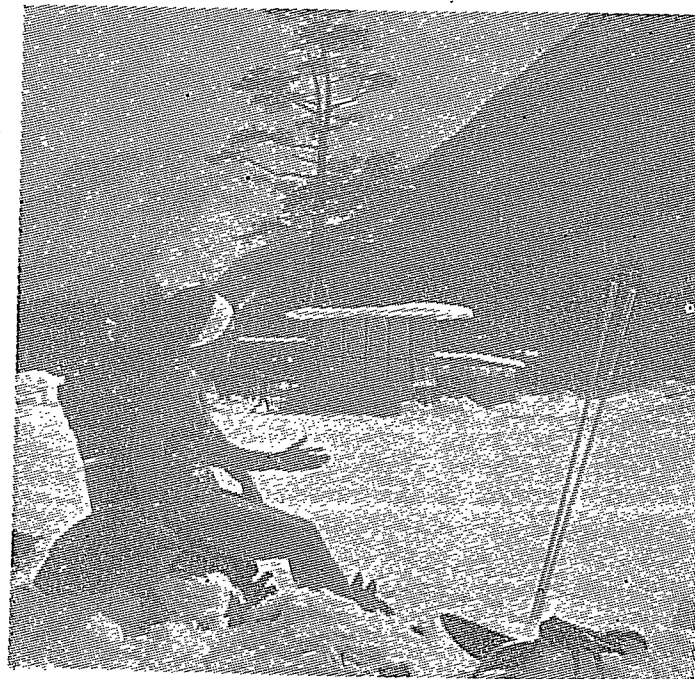
Nakkaş

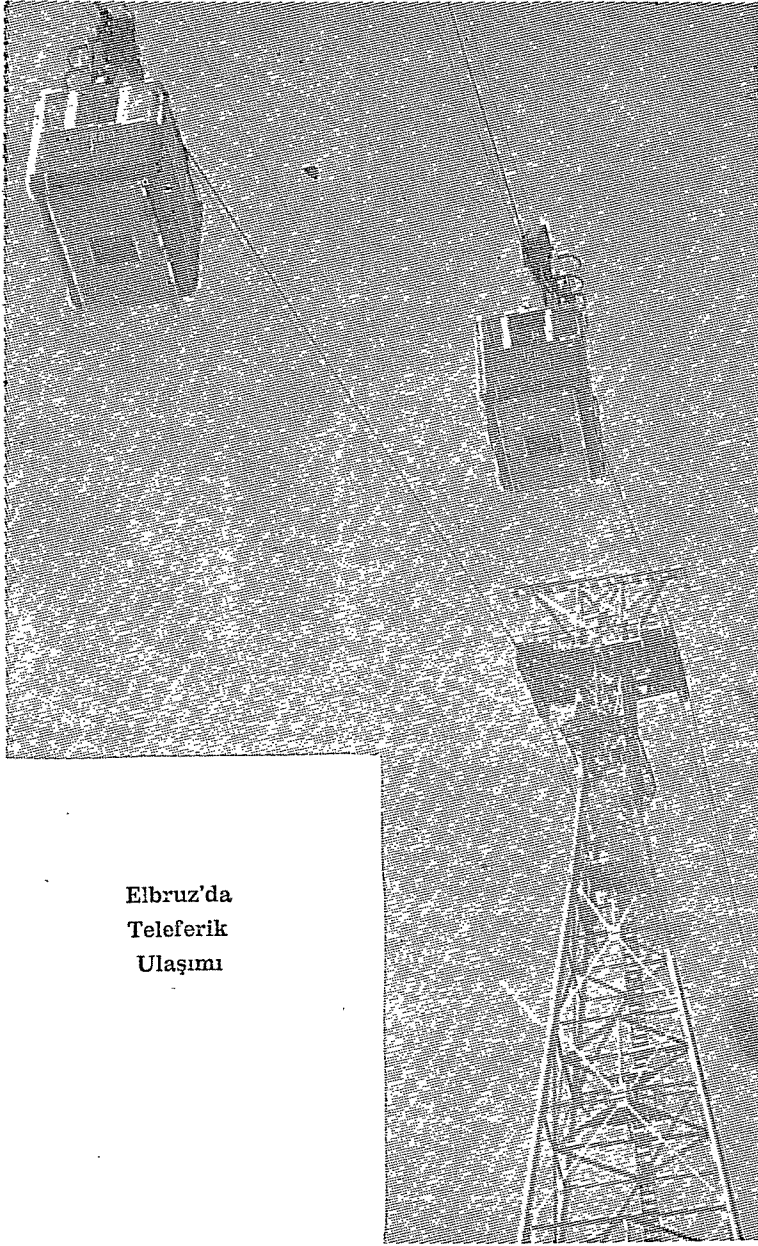
Heykeltraş

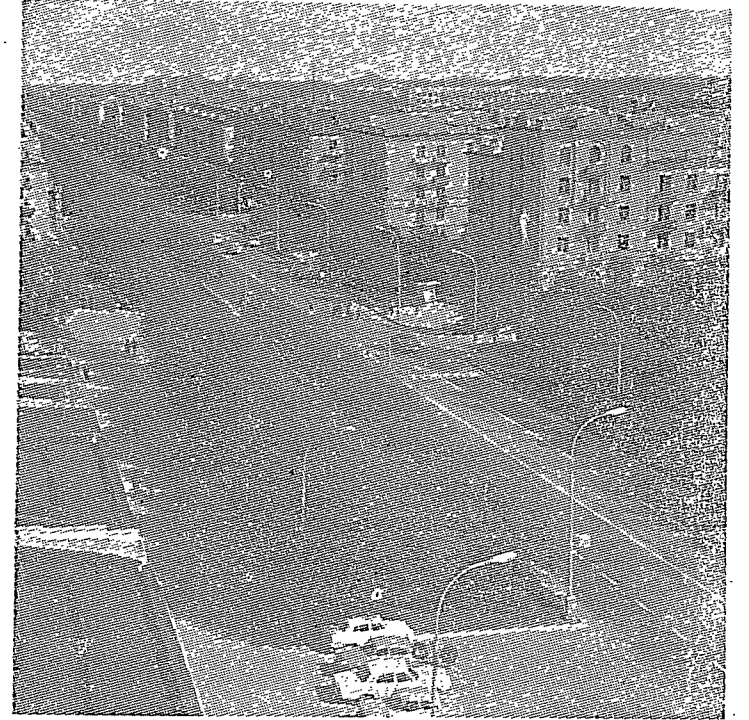
Bir heykel

Elbruz'da turizm

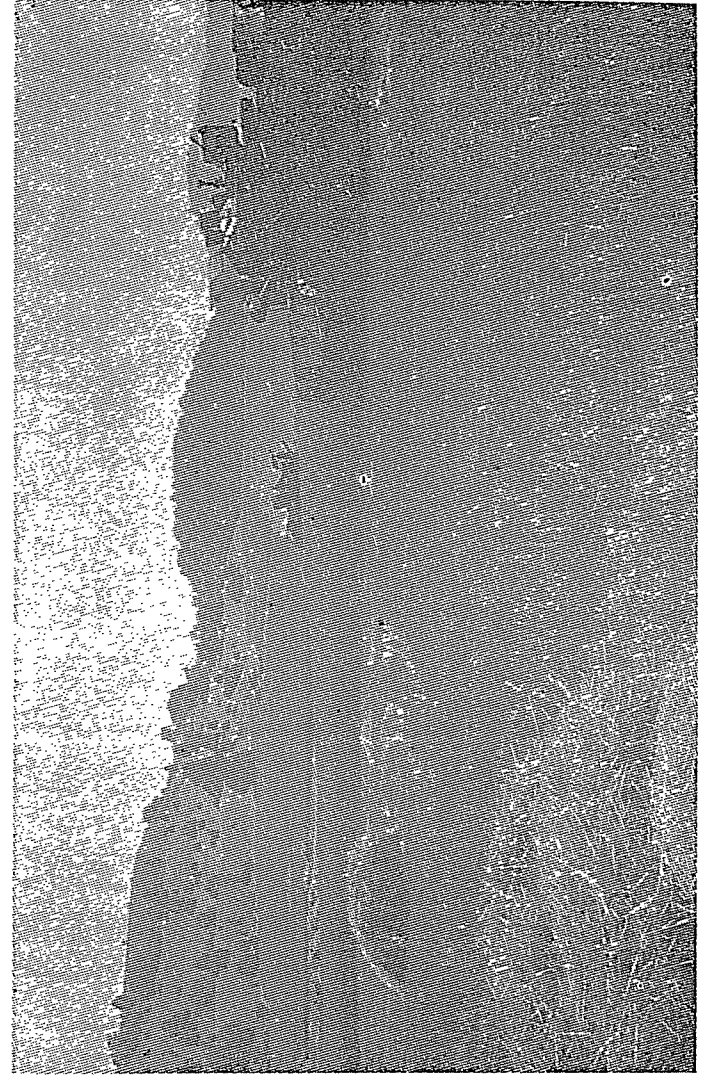
Elbruz'da
Teleferik
Ulaşımı

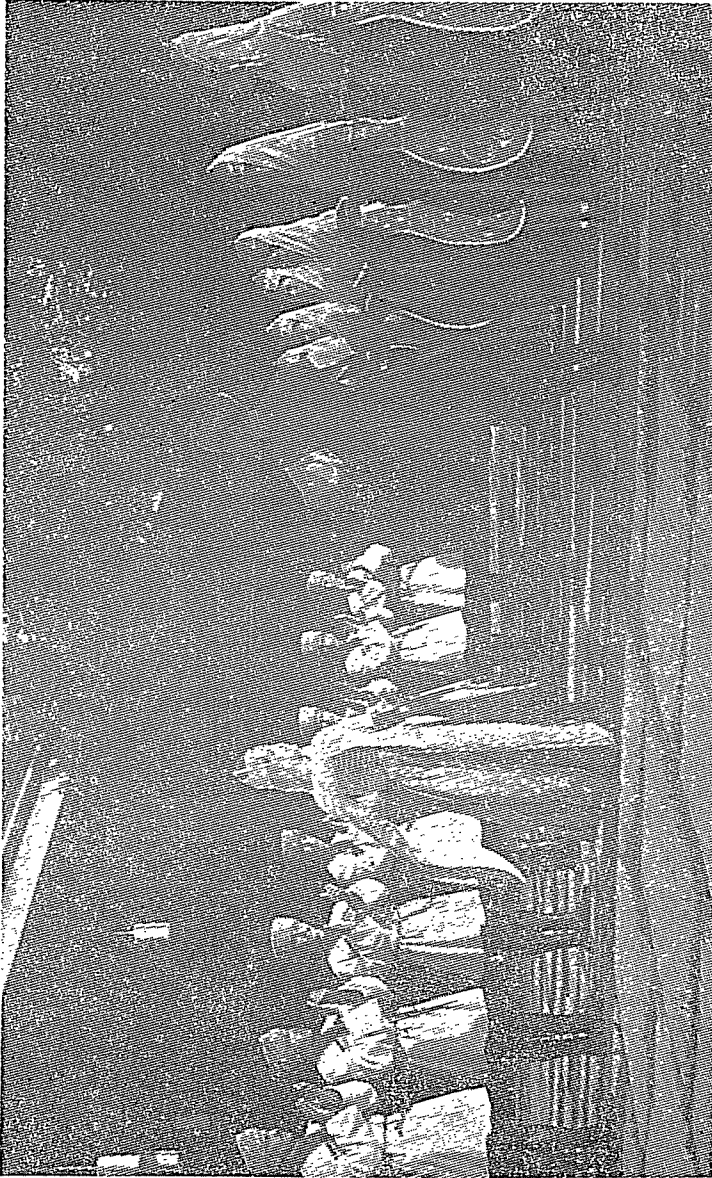
Başkent Nalçık'tan bir görüntü

Modern bir köy

Kafkasya'da makinalı tarım.

Folklor ekibi

**DÜNYADA, KAFKASYA VE KAFKASYALILAR
KONULARINI İÇEREN ESKİ-YENİ YAYINLARDAN
BİBLİYOGRAFİK ÖZETLEME
HAZIRLAYAN : ORHAN ALPASLAN**

(Soldan sağa) : 1 — Sovyet Bilimler Akademisi üyelerinden
Kafkasolog, bilgin V. İ. ABAEV
2 — Orhan ALPASLAN (Simha)
3 — Wubihçe'yi tam bilen son Wubih'lardan
Tevfik ESENÇ
4 — Kafkasoloji ile ilgilenen Fransız Dilbilim
öğrencisi • Philippe MOREAU

YAYIN ADI

- MISSIONS SCIENTIFIQUES AU CAUCASE
- RECHERCHES ANTHROPOLOGIQUES DANS
le CAUCASE
- RECHERCHES SUR LES POPULATIONS
PRIMITIVES et les plus ANCIENNES
TRACTIONS du CAUCASE 1847
- MEMOIRE HISTORIQUE SUR LA
GEOGRAPHIE ANCIENNES DU CAUCASE
- KAFKASYA, KUZEV KAFKASYA, KAFKAS-
AŞIRI MADENLER, ENDÜSTRİ, TİCARET —
1905
- (CAUCASE, CİSCUCASİE, TRANSCAUCASİE,
MINES İNOSTRIES, COMMERCE 1905)
- AU CAUCASE (KAFKASYA'DA 1898-99) 2 cilt
- LE PETROLE a BAKOU et les INTERETS
FRANCAIS AV CAUCASE (BAKU PETROLÜ
VE FRANSLZLARIN KAFKASYA'DAKİ
ÇIKARLARI) 1902
- DESCRIPTION GEOLOGIQUE DU CAUCASE
CENTRAL

YAZARI

J. de MORGAN

E. CHANTRE

VIVIEN de SAINT-MARTIN

VIVIEN de SAINT-MARTIN

LEVEAVY

BARON de BAYE

A. BLAZY

DİLİ

FRANSIZCA

»

»

»

»

»

»

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

(ORTA KAFKASYA'NIN YAPISINI
BELİRLEME)

— VOYAGE AUTOUR du CAUCASE PARIS —
1839 - 43 - 6 VOL.

(KAFKASYA ÇEVRESİNDE SEYAHAT —
6 CİLT)

— SUR LES RACES CAUCASIENNES — 1843

— RECHERCHES GEOLOGIQUES SUR LA
PARTIE CENTRALE de LA CHAÎNE du
CAUCASE 1847

(KAFKAS SIRADAĞLARININ ORTA KESİMİ
ÜZERİNDE JEOLojİK ARAŞTIRMALAR)

— TABLEAU HISTORIQUE, GEOGRAPHIQUE,
ETHNOGRAPHIQUE et POLITIQUE DU
CAUCASE

(KAFKASYA'NIN TARİHİ, COĞRAFI,
ETNOGRAFIK VE SİYASAL TABLOSU 1827)

— VOYAGE AU MONT CAUCASE et EN
GEORGIE 1823

C. FOURNIER

»

FREDERIC DUBOIS de
MONTPEAREVY

»

FREDERIC DUBOIS de
MONTPEAREVY

»

E. FAVRE

»

KLOPROTH

»

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

(KAFKAS DAĞINA ve GÜRCÜSTAN'A
SEYAHAT)

— VOYAGE EN CIRCASSIE 1829

(ÇERKEZYAYA SEYAHAT)

— LES DEUX ROUTES du CAUCASE

1899 — PARIS

— EXCURSION EN CIRCASSIE - BORDEAUX -
1856

(ÇERKEZYADA GEZİ)

— EVRENSEL COĞRAFYA — PARIS - 1881

— METRE BECAUSE EN CAUCASIE - PARIS

(KAFKASYA'DAKİ BEŞİĞİMİZ)

— VOYAGE DANS LE GOUVERNEMENTS

MERIDIONAUX de L'EMPIRE de RUSSIE

1793-94 (2 cilt)

— LA RUSSIE dans L'ASIE MINEUR OU
CAMPAGNE du MARECHAL PASKEVITCH,

1828-29 ET TABLEAU du CAUCASE,

EMVİSAGE SOUSLE POINT de VUE

GEOGRAPHIQUE, HISTORIQUE ET

KLOPROTH

»

TAIBOUT de MARIGNY

»

JEAN CAROL

»

JEANNAL

»

ELİSEE RECLUS

»

J. KERMAR

»

PARLAS

»

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- POLİTİQUE - PARIS, 1840
(ÖN ASYA'DA RUSYA VEYA MAREŞAL PASKEVIÇ'İN KAMPANYASI, 1828-29 ve COĞRAFI - TARIHI ve SİYASAL AÇIDAN KAFKASYA TABLOSU)
— REVUE les DEUX MONDES 15 JUIN 1860, 15 ACRİL, 15 MAI, 15 JUIN, 15 DECEMBRE 1865, ETC.
(İKİ DÜNYA DERGİSİ)
— TRAVELS IN CİCASSİE, KRİM - TATARY. LONDON, 1837, 2 Vol.
— TRAVELS IN THE WESTERN CAUCASUS LONDON - 1835
— JOURNAL OF A RESİDENCE IN CİRCASSİA DURING THE TEARS 1837 - 38 AND 39, LONDON, 1940 2 Vol.
— A YEAR AMONG THE CİRCASSİENS, LONDON, 1840, 2 Vol.

FEL. FONTON

»

DERGİ

»

Edm. SPENCER

İNGİLİZCE

Edm. SPENCER

»

JAMES STANİSLAS BELL

»

(Not: aynı önemli yaptın Fransızca, Almanca ve Danimarkaca sağlıklı tercümeleleri var) (Fr. LOUIS VİVİEN)

J. A. LONGWORTF

»

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- AUFLAGE. BÉRLİN, 1855
— TAUSED UND EINETAG İM ORIENT (Kafkasya ve Kafkas Aşırı Yöreleri, Berlin 1860)
— 2e AUFL. 1854
— 3e AUFL. 1859
— DİE BERGVÖLKER DGS KAUKRSUS
— ORİENTATİTALİSCHE LİTTERANURZEİTUNG, LEİPZİG
— ELEMENTARE TSCHERKESSİSHE TEXTE-LEİPZİG, 1931 - CAUCASİCA
— EİNE TSCHERKESSİSHE GRAMMATİK LEİPZİG, 1931 - CAUCASİCA
— UBYCHİSCHES GLOSSAR HERB DEUTSHEM INDEX — LEİPZİG - 1927-28. CAUCASİCA
— EİNE BESUCH BEI SHAMYL - BRIEF EİNE PREUSSEN - BÉRLİN, 1855
— DİE KAUKASİSHE SPRACHGRUPPE, Vienna, 1937, ANTHROPOS XXXII.
— SAGEN, VOLKSLİEDE DER TSCHERKESSER

BODENSTEDT. FR.

»

BODENSTEDT. FR.

»

BODENSTEDT. FR.

»

BODENSTEDT. FR.

»

BODENSTEDT. FR.

»

G. DEETERS

»

G. DEETERS

»

ADOLF DIER

»

»

»

»

YAYIN ADI

- (SHORA NOGMOW)
- DER KAUKASUS - 1930
- REISE IN DEN KAUKASUS 1812
- DIE BERGVÖLKER des KAUKASUS, 1863
- DURCH DEN KAUKASUS ZÜR VOLGA - 1930
- KURZE ÜBERSICHT ÖDER DIE TSCHERKESSISKEN DIALEKTE UND SPRACHEN
- KAVKAZI JOURNAM - TİFLİS
- BEDİ KARTLİSA - PARİS
- ORIGINE DES CIRCASSIENS, 1939 PARİS
- THE VOLONTARY ADHERANCE OF KABARDA TO RUSSIA
- FABLES de TSEY İBRAHİM, Paris 1939 (Tsey İbrahim'in masalları)
- L'AART RELİGİEUX AU CAUCASE - 1887 (Kafkasya Dinsel Sanatı)
- VOYAGE AU CAUCASE 1888
- A TRAVERS LE CAUCASE - NEUCNATEL 1894

YAZARI

- ADOLF BERGER »
- ESAD BEY »
- J. KLAPPROTH »
- Th. LAPİNSKI »
- FR. İVANSSEN »
- YOKAVLEV N. F. »
- GÜRCÜCE »
- FRANSIZCA
- AYTEK NAMİTOK İNGİLİZCE
- AYTEK NAMİTOK
- A.NAMİTOK-G.DUMEZİL FRANSIZCA
- J. MOURIER »
- EDMOND COTTEAU »
- D. EMİLE LEVIER »

DİLİ

YAYIN ADI

- LES RUSSES EN CIRCASSIE-BERNE, 1919
- AV CAUCASE, 1891, LONDON
- L'İSLAM EN UNION SOVİETIQUE, Ed. PAYOT, PARİS
- LES İNDO-EUROPEENS, Ed-PAYOT, PARİS
- LES CONGRES DES PEUPLES DE L'ORİENTA BAKOU
- LA REVOLTE de LA MER NOİRE, 2 VOL. (2 cilt)
- LES MUSULUMANS SOVİETIQUES, PARİS, 1957
- ORIGİNES DE LA FORMATION DES NOMS EN İNDO-EUROPEAN, PARİS-1935
- L'ETAT ACTUEL DU PROBLEME DES ORIGİNES DE LA LANGUE BASQUE - EUSKO JAKINTZA-I-1947
- CORRESPONDANCE BASQUE-CUCASIQUE EUSKA-JAKINTZA II, 1948
- L'ETAT ACTUEL DES ETUBES LİNGUISTİQUES CAUCASIENNES (ARCHİV ORİEN-

YAZARI

- AZİZ MEKER »
- EUGENE de GROOT İNG - FR.
- ALEXANDRE BENNİGSEN »
- BOSCH GİMPERA »
- MASPERO »
- ASPERO, MARTY ANDRE »
- VİNCENT MONTEİL

- BENVENİSTE, E. FRANSIZCA

- RENE LAFON »

- RÉNE LAFON »

YAYIN ADI

YAYIN ADI	YAZARI	DİLİ
TALNİ - XIII PRAGUE, 1950		
— LA PARENTE DES LANGUES du CAUCASE	V. POLAK	Cekce - Fr.
— DICTIONNAIRE DE LA LANGUE OUBYKH	VOGT HAS (OSLO, 1942)	Norveççe - Fr.
OSLO, 1963 (Ubihoç lugati)	»	»
— COLLET des TCHERKESSES, PARIS, 1949	ALEXANDRE DUMAS	»
— LE CAUCASE 3. V. (üç cilt) Kafkasya		
— LA VIE AU CAUCASE 1912 (Kafkasya'da Yaşam)		
— EN CAUCASIE - 1912	R. HOVDAYER	»
— LES RALAİS AU CAUCASE, GENEVE, 1905	LANN KARMAR	FRANSIZCA
— SOUVENIRS INTİMES D'UNE CAMPAGNE	E. AKNOVNI	»
— AV CAUCASE PARIS, 1858	Benckendrof. Count	»
— LES PEUPLES du CAUCASE et LEUR	Constantin de.	»
— GUERRE d'DEPENDANCE CONRE LA		
— RUSSIE, PARIS 1859	BODENSLADT, Frederik	»
— SCHAMYL, LE PROPHET du CAUCASE,		
— PARIS, 1854		
(Kafkasya Peygamberi Şamil)	G. DEPPING	»
— İDPRESSION de VOYAGE, PARIS, 1868	ALEXANDRE DUMAS	»
— L'EMPIRE des STEPPES, PARIS, 1938	R. GROUSSET	»

YAYIN ADI

YAYIN ADI	YAZARI	DİLİ
— TRAVELS IN THE CENTRAL CAUCASUS		
— AND BASHAN, LONDON, 1896	FRICHEFIELD DOUGLAS	»
— LA DISCUSSION A LA CHAMBRE	İNGİLİZ PARLAMENTOSUNUN	(İngilizce ve Fransızca olarak vardır)
— COMMUISES CONCERNANT L'AFFAIRE		ALMANCA
— de LA PRISE du VIXEN	BODENSTEDT	(Gransızcaya da çevirisi var)
— KAFKASYA HALKLARI VE RUSYA'YA		»
— KARŞI BAĞIMSIZLIK SAVAŞI, 1859	ABİCH-HERMAN-ER.	
— ORTA KAFKASYA'DA JEOLojİK ARAŞTIR-	NEST FAVRES	»
— MALAR - VİYANA, 1875		
— DIE SPRACHEN der KAUkasİschen	R. Von ERKET	»
— STAMMEN - VİYANA, 1896	PAUL ROHRBACH	ALMANCA
— VOM KAUkasUS ZUM MITTELMEER	C. EGGER	»
— İM KAUkasUS, BASEL, 1915	P. V. BIERBAUM	»
— STREİFZUG İM KAUkasUS, ZURİCH, 1913		
— SCHAMİL PROPHET UND FELDEHRR	KARL VON GEOGER	»
— (SİYASAL VE DİNİ ÖNDER ŞAMİL)	HEİNRİCH KIEBERT	»
— ALTEN GEOGRAPHİE (Eski Coğrafya)	FRANZ HANCAR	»
— KAFKAS TARİHİ	A. SANDERN	»
— KAFKAS TARİHİ		»

YAYIN ADI

YAZARI DİLİ

- DIE STUNDEN DER ENTSCHEIDUNG
- OSTEVROPA
- MITTELUNGEN DES SEMINERS FÜR ORIENTALISCH SPRACHEN ZU BERLIN
- QUELLENKRITISCHE UNTERSUCHUNG U.C.W.
- OSSETISCHE STUDIEN
- DAS ABASINISCHE EINE UNBEKANNTTE ABCHASISCHE
- (MUNDART. ZEISCHRIFT DER DEUTSCHEN MORGENLÄNDISCHEN)
- (GESELLSCHAFT - N.F. XIX - LEIPZIG 1940)
- DAS TSCHERKESSISCHE - SPRACHKUND, 1948
- BASKISCHE - KAUKASISCHE - BERLIN, 1948
- BASKISCHE - KAUKASISCHE ETYMOLOGIEN HEIDELBERG, 1949
- DIE SPRACHEN des KAUKASISCHEN STAMMES VIENNA (VIYANA), 1895

A. SANDERN
A. SANDERN

WESTASIATISCHE STUDIEN

ROBERT MUNZ
KARL BOUDA

KARL BOUDA

KARL BOUDA

KARL BOUDA

KARL BOUDA

ERCKERT-R.VON

YAYIN ADI

YAZARI DİLİ

- VEBER DIE NAPTÄ - BEZİRKE des NORD- WESLICHEN KAUKASUS MOSKOU - 1867
- KUZHEY IRAN ve KAFKASYA'DA SON YER SARSINTILARI ÜZERİNE (Bull. Phys. Math. T. XIV. 1855)
- DAĞISTAN'IN JEOLÖJİK YAPISI PETERSBURG - 1862
- BAY FRITZSCHE'E BİR MEKTUP'TAN ALINTI (DAĞISTAN YOLCULUĞU ÜZERİNE) Akademi Bülteni, Cilt II, 1860
- YENİ VE ESKİ KAFKAS BUZULLARI ÜZERİNE. TIFLİS 1870. AUS KAUKASISHEN LAENDERA WIEN. 1896
- PRINZ VON PREUSSEN-İM KAUKASUS 1852 (30) KOLOR TAF. UND (2) KARTEN ATLAS VON 10 KOLOR TAF. (RENKLI ATLAS)
- DAS MANUTSCH-THEL UND DER MANYTCH FLUSS

ABİCH

ABİCH-HERMAN

ABİCH-HERMAN

ABİCH-GERMAIN

ABİCH

ALBRECHT

ALMANCA

YAYIN ADI

- (Bull. Phy. Math. T. XV.)
- EINE ALTE ABBILDUNG DERRVINEN VON MADSHAR St. PETERSBURG 1841
- OBERLEUTNANT UND AOJUANT SECHZIG JAHRE des KAUKASISCHEN KRIEGS. MIT BESONDERGR BRÜKSCIH-TUNG des FELDZUGES im DAGHESTAN 1839. NACH DEM RUSSISCHEN BEARBEITET LEIPZIG 1861
- REISE NACH DEM KAUKASUS MOSKAU - 1868
- REISE NACH DERBENT. MOSKAU, 1869
- REISE NACY MANGYSCHLAK, MOSKAU, 1870
- DIE VOELKER des KAUKASUS UND IHRE FREIHEITS KAMPFE GEGEN DIE RUSSEN 2 cilt. FRANKFURT AM MAIN 1848
- 2 AUSGABE. 1849
- Z DURCH EINE AMHANDLUNGVEBER DIE ORIENTALISCHE FRAGE VERMEHRTE

YAZARI

Dili

BEAR-CH.ERN. »

BEAR »

BAUMGARTEN ve G.SACHSISNE »

BECKER »

BECKER »

BECKER »

BODENSTEDT. FR. »

BODENSTEDT. FR. »

YAYIN ADI

- THE GREY WOLF
- ANALECTA SLAVICA I. AMSTERDAM, 1955
- THE STORY OF THE WAR AND RULE OF THE RUSSIAN IN THE CAUCASUS
- PHONEME AND MORPHEM IN KARADIAN THE HAUGUE, (LAHEY) 1960
- THE NURTA WEST CAUCASIAN LANGUAGES
- ÜEOPLES AND LANGUAGE OF THE CAUCASUS THE HAUGUE (LAHEY) 1959
- GRAMMATICA KABARDIMSKO ÇERKESSKOGO JAZYILA, MOSCOV, 1957
- «JAZYK BESLENEEVCEV», NALŞIK
- LEGENDES SUR LES NARTES, CHAMPION, 1930
- LA LANGUE DES OUBYKHS, CHAMPION, 1932
- ETUDES COMPARATIVES SUR LES LANGUES CAUCASIENNES du NORD (ADRIEN MAISON NEUVE, 1932)

YAZARI

Dili

CAPITAIN H.S. ARMSTRONG »
HOLLANDACA

GENVAL N. F. DUBROUJIN İNGİLİZCE

AERT.H.KUIPERS »

AERT.H.KUIPERS »
BERNARD GEIGER and
ATHER İNGİLİZCE

B.X.BALKAROV RUSÇA
B.X.BALKAROV RUSÇA

GEORGES DUMEZİL FRANSIZCA

GEORGES DUMEZİL »

GEORGES DUMEZİL »

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- INTRODUCTION A'LA GRAMMAIRE
COMPARÉE DES LANGUES
CAUCASIENNES du NORD (UPPSALA 1932,
PARIS 1933)
- MORPHOLOGIE COMPAREE et
PHONETIQUE COMPAREE A PROPOS
DESLANGUES CAUCASIENNES du NORD
(BULLETIN de la SOCIETE LINGUISTIQUE
de PARIS XXXVIII, 1937
- UNE CHRETIENNE DISPARVE LES
ALBANIEN DU CAUCASE, PARIS, 1940
(JOURNAL ASIATIQUE SER. 13 T. II)
- ETUDES UBYKHS
- CONTES et LEGENDES des UBYKHS
- FABLES de TSEY İBRAHİM
- NAISSANCE D'ARCHANGE
- PREHISTORIE INDO-İRANİENNE
- METHODES et MOEURS
- TEXTES CHEPSEUGH
- LANGUES CAUCASIENNES DANS LES

GEORGES DUMEZİL

»

GEORGES DUMEZİL

»

GEORGES DUMEZİL

»

GEORGES DUMEZİL

FRANSIZCA

»

»

»

»

»

»

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- LANGUES DU MONDE
(KAFKAS DİLLERİNİN DÜNYA DİLLERİ
İÇİNDEKİ YERİ) Ed. A. MEİLLET -
M. COHEN, PARIS, 1952
- LE LIVRE DES HEROS - TRADUIT
de e'OSSETE, COL-D'UNESCO, 1965,
PARIS
- STRUCTURE des RACINES VERBALES DE
L'OUBYKHEDİ KARTLİSA, T. XXVIII,
1971, PARIS
- FABLES de TSEY İBRAHİM II.
- RACINES UBYKHS et TCHERKESS
- A.U. PREFIXE' Bulletin de la SOCIETE de
LINGUISTIQUE de PARIS, XXXIX, 1939
- RECITS UBYKHS II.
- RECITS UBYKHS - UBIH
- ESQUISSE GRAMMATICALE SUR LES
SYSTEMES de SONS, MORPHOLOGIE et
SYNTAXE du RARLER BES (LE) NEY,
JOURNAL ASIATIQUES, 1963, F-3-4, PARIS

G.DUMEZİL - TEVFIK ESENC

»

»

G.DUMEZİL et A. NAMİTOK

»

»

»

»

»

»

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- TEXTES FOLKLORIQUES, J.A. 1964-F.3, PARIS
- RECIT LITTERAIRE - L'ISOLE: YEZIO'AKA, TRD. et NOTES EN FR. J.A. 1965, F-2, PARIS
- TEXTES BES (LE) NEY (HÖTE ENJOUE) - THE HAUGUE (LAHEY), S.C. MOUTON CO. 1966
- RECITS LITTERAIRE - L'ISOLE: TEZIO'AKA II. AVEC TRD. et NOTES EN FR. J.A. 1971, F.1-2
- TEXTES BESNEY - RECUEVILLIS A RENNUN KÖYÜ (Çorum-TURQUIS) - J.A. 1968 F.1.PARIS
- THESE DU DOCTORAT de 3° SYCLE SUR LE SYSTEME PHONOLOGIQUE Et les FENOMENES PHONCTIQUES DANS RARLER BESNEY de ZENNUN KÖYÜ - E.P.H.E., PARIS, 1974
- STRUCTURE AND SYSTEME IN THE ABAZA VERBAL COMPLEXE. TRANSACTION OF

O.ALPASLAN et G.DUMEZİL »

BES(LE)NEYCE-FR.

»

O.ALPASLAN »

CATHERINE PARIS BES(LE)NEYCE-FR.

CATHERINA PARIS FRANSIZCA

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- ESQUISSES CIRCASSIENNES, PARIS, 1854
- SOUVENIR d'une FRANCAISE CAPTIVE de CHAMYL, PARIS, 1857
- DES PEVPLADES DU CAUCASE, PARIS, 1928
- LES SABRES du PARADIS, PARIS, 1963
- ADIGE ALİFBA - DAMASCUS - AMMAN, 1952
- TARIHTE KAFKASYA - 1958
- ÇERKEZ VESAELESİ, 1923
- TÜRK İNKILABI
- TRAVELS IN THE EASTERN CAUCASE, LONDON, 1872
- CIRCASSIA OR A TOUR TO CAUCASUS, NEWYORK, 1850
- RUSSIA, A STORY AND AN INTERPRETATION 2 VOL. (2 cilt), NEW-YORK
- THE TRIBES OF THE CAUCASUS, LONDON, 1835

MARLINSKY - ALEXANDRE (Bestoujev) »

MERLİENY - EDOUARD »

C.d'OHSSON »

LESLEY BLANCHE »

KUBA ŞABAH ADIGECE
General İSMAIL BERKOK TÜRKÇE

M. SHOAEV »

MOULANZADE »

CUNYNGNAME SİR İNGİLİZCE
ARTHUR

DITSON GEORGE LEIGHTON »

MICHAEL FLORİNSKI »

BARON VON HAXTHAUSEN »

YAYIN ADI

- THE RUSSIAN EMPIRE 2 Vols. LONDON, 1856
- LIFE OF SHAMYL, BOSTON, 1856
- TURKEY, RUSSIA, BLACK SEA AND CIRCASSIA LONDON, 1854
- SCHAMYL AND CIRCASSIA - LONDON, 1854
- ARAP HARFLERİYLE ÇERKES ALFABESİ, 1897, İSTANBUL
- ABHAZCA İLE ÇERKESÇE ALFABESİ (ERKES ELİFBA APŞİŞOLA) 1908-22 - İST.
- ELİFBA WELSAŖKIYE, 1929 ŞAM
- ADİĞE ELİFBA ve MARJ GAZETESİ 1928-31, ŞAM
- ADİĞE TXIBZE (Adiğe Yazı Dili) 1930
- KAFKASYA'DA ADİGELER, 1937, HALEP
- GESEFETXID, 1916
- ÇERKES ELİFBA, 1911
- ADIGABZE MEVLİD, 1916
- ÇERKES ELİFBA, 1919

YAZARI

DİLİ

- BARON VON HAXTHAUSEN »
- J. MACKIE MILTON »
- CAPITAIN SPENCER »
- WAGNER FREDERIC İNGİLİZCE
- AHMET CAVİT PAŞA ADİGECE
- MUSTAFA BÜTBE ADİGE-ABHZ.
- B. BATOKE HARUN »
- B. BATOKE HARUN »
- ÖMER HİLMİ TSEY »
- İSA ANTÇOK TÜRKÇE
- TIME' SEYİN ADİGECE
- TXERXET CAVİT »
- TUĞUN AKİF »
- BLENAU BATUK »

YAYIN ADI

- GUAZE-REHBER (GAZETE 1911-13)
- ÇERKES ÖZDENLERİ (ROMAN-TİYATRO), 1885 - İST.
- KAFKAS (MİLLİ ROMAN), 1875
- KIRIM VE KAFKAS TARİHÇESİ, 1891, İSTANBUL
- BIBLIOGRAPHIE de LA CAUCASIE
- DİYANA (HAFTALIK DERGİ) 1919, İST.
- KAFKAS (DERGİ) BURSA, 1919
- ZÜHREİ ELEM (ROMAN)
- İKAZULMUVERRİHİN II - TARİH ÜZERİNE HUMUS - SURİYE
- İKAZULMUVERRİH III - DİL ÜSTÜNE HUMUS - SURİYE
- ÇERKES SOYADLARI, 1892, KAHİRE
- ÇERKESLER - TARİH - 1922 - İST.
- ÇERKESLERİN ASLI - 1922 - İST.
- ÇERKES KADINLARI - 1912 - İST.

YAZARI

DİLİ

- NEĞÜÇ YUSUF SUAD »
- H. T. TEVFİK »
- HAĞUR A. MİTAT TÜRKÇE
- HAĞUR A. MİTAT TÜRKÇE
- CEVDET PAŞA »
- HÜSEYİN TOSUN ŞAPLI FRANSIZCA
- ŞİMALİ KAF. KÜL. DRN. »
- YAYINI TÜRKÇE
- PUKA SEZA EMİN »
- HUNÇ HAYRİYE MELEK »
- PCİHALUK MEHMET ALİ ARAPÇA
- PCİHALUK MEHMET ALİ ARAPÇA
- LİAP MUSTAFA MAHİR »
- ŞOENU MEHMET FETGEREY TÜRKÇE
- » »
- » »

YAYIN ADI

YAYIN ADI	YAZARI	DİLİ
— KAFKASYA SERVET MEM 1924, İST.	»	»
— BATI ANADOLU'DA ÇERKES TEHGİRİ 1 (Tarih)	»	»
— BATI ANADOLU'DA ÇERKES TEHGİRİ 2 (Tarih) - 1923	»	»
— TARIHİ HARABAT, İST. (Tarih)	ZİYA PAŞA	»
— KUZEY KAFKASYA'NIN a) Coğrafi, b) Siyasal, c) Sosyal, d) Ekonomik durumu - KONFERANSLAR, 1918	»	»
— ABATERH W ABTAL Fİ TARIH AL KAUKASE, AMMAN, 1962	AZİZ MEKER	»
— MOUGES Fİ TARIH EL KAUKASE	SAWKAT EL MUFTİ	ARAPÇA
— AL TARBIYEH ALJARKASEH	SAWKAT EL MUFTİ	ARAPÇA
— THE NATION KILLERS, LONDON, 70	MUSTAFA JARKESS	»
— MARSHAL OF THE SOVIET UNION BATTLE FOR THE CAUCASUS, 1971, MOSCOV	ROBERT CONQUEST	İNGİLİZCE
— THE RUSSIAN CONQUEST OF THE CAUCASUS, 1908	ANDREİ GRECHKO	»
— THE RUGGED FLANKS OF THE CAUCASUS ZVOL. OXFORD, 1940	ZOHN BADDELY	»
	ZOHN BADDELY	»

YAYIN ADI

YAYIN ADI	YAZARI	DİLİ
THE FLOLOGICAL SOCIETY OXFORD, 1956		
— CAUCASIAN BATTLEFIELD A history of the Wars on the Turco - Caucasian border - Vol. I. 1589 - 1605 - HAKLUYT SCT.	ALLEN W. S.	İNGİLİZCE
— Vol. II - 1828 - 1921, CAMBRIDGE	WILLIAM EDOUARD	»
— A HISTORY OF THE GUERGIAN PEOPLE, LONDON 1932	DAVID ALLEN	»
— LETTERS SUR LE CAUCASE et LA CRİMEE Aut. ANONYME et ILLUSTRE RAR TYP.	W.E.D. ALLEN and PAUL MURATOFF	»
J. CLAYE. EO. LIBRARIE PIGOREAU - GIDE.	W.E.D. ALLEN	»
— KABARDIAN LANGUAGE (Le maitre phonetique 3° Serie No: 78-1942 MICHIGAN UNIVERSITY		
— A TRIP THROUGH THE EASTERN - CAUCASUS, LONDON, 1889.	ANONYME	FRANSIZCA
— CAUCASIAN CONFEDERATION PARIS, 1937		
— IN DENIKINS RUSSIA and THE CAUCASUS 1919-1920 — LONDON, 1921	J. CATFORD	İng.-Kabartayca
— HISTORY OF THE İSLAMIC PEOPLE.	ABERCROMBY J. LEUVILLE PRINTEN	İNGİLİZCE
	BECHHOFFER ROBERT, CARL ERIC	»

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

NEW-YORK

- RUSSIAN RULE IN THE CAUCASE, LONDON 1914
- DES PEUPLES DE CAUCASE et DES PAYS AU NORD de LA DER NOIR ET DE LAMER CASPIENNE DANLE DÏYEME SÏEGLE, DU VOYAGE d'ABOU-ELCASSIM, RAR M.C.d'OHISSEON, PARIS, 1928
- KRANSKAY CHERKESSIA No: 190, CHERKASSK. 1940
- VOYAGE EN RUSSIE. St. PETERSBURG MOSCOU, La BALTÏQUE, ODESSA, SEBASTOPOL LE CAUCASE. PARIS, 1854
- VOYAGE AU CAUCASE, EN CRÏMEE et EN CIRCASSIE PARIS, 1854
- ETNOGRAFI ECHESKIE NABLUDENIA V ABHAZÏI. ZÏHIVAYA STARÏNO No. 3, 1893

CARL BROCKELMANN

HAROLD BEUYTON »

ABOU EL CASSIM Rar
M.C.OHISSEON
FRANSIZCA

ABANZY
RUSÇA

MONTEMON Albert Rar
THOMAS et LYAL
FRANSIZCA
ALBERT MONTEMONT Rar
GAMBA et F. DUBOÏS de
MONTPERREUX »

ALBOV N.M.
RUSÇA

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- KABARDÏNSKY FOLKLOR. MOSKOW - LENINGRAD, 1936
- L'INSTRUCTION PARMI LES MONTAG-NAROS RU CAUCASE «L» ECOLE du KOUBAN
- SOUVENIR de DEUX MISSION AU CAUCASE. PARIS, 1886
- CONTRIBUTION A'L'ARCHEOLOGIE DU CAUCASE-LYON, 1899
- (Kafkasya Arkeolojisine katkı)
- LES PROVINCES du CAUCASE EN 1836-29. PARIS, 1838 ATLAS et GEOLOGIQUES. 40 PLANCHES, 2 VOL.
- EXPLORATIONS SCIENTIFIQUES DU CAUCASE, 1714
- SOUVENIR INTÏME D'UNE CAMPAGNE au CAUCASE PENDANT L'ETE de L'ANNEE 1854, COMMENDANT D'UNE ARMEE CONTRE SCHAMYL. 2 FOÏS BLESSE, ECRIT CELIVRE INTERRESSANT ET RARE.

AKADEMIA »

APSOUA Simon
FRANSIZCA

BPST »

BAYERN FREDERIC »

BELANGER Ch. »

BELL JOHN »

CONTE BENCKENDORF »

YAYIN ADI	YAZARI	DİLİ
(1854 Yazında, Şamil'e karşı bir ordunun komutanının samimi itirafı., iki kez yarılanan bu komutan, ilginç ve ender bir kitap yazdı.		
— DE LA REUNION de LA MER CASPIENNE A'LA MER NOIRE. PARIS, 1861. AVEC UN CARTE de 1860 du CAUCASE	BERGSTRAESSER C.	»
— VOYAGE EN CRIMEE, AU CAUCASE EN GEORGIE, EN ARMENIE, EN ASIE MINEUR et A COSTANTINOPLÉ en 1829 - 30, PARIS, 1938	Jean Ch. de HESSE	
— OCHERKI POABHAZKOI LITERATURE - SUKWUMI, 1940	BGAZHBA Kk. S.	ABHAZCA
— RAPPORT FAIT A'LA SOCIETE GEOGRAPHIQUE SUR L'OUVRAGE INTITULE «LETTERS SUR LE CAUCASE et LA CRIMEE»	V.A.BARBIE du BOCAGE PAR M. GILLES	FRANSIZCA
— TRADUCTION du LIVRE de FR. BODENSTEDT «LES PEUPLES du CAUCASE et LEUR GUERRE D'INDEPENDENCE		

YAYIN ADI	YAZARI	DİLİ
CONTRELA RUSSIE. PARIS. 1859	E. de SALM-KYRBURG	»
— CAUCASE, PARIS. 1851	Andre BOUELU	»
— SOUVENIR D'UN OFFICIER AYANT SERVI DANS LE CAUCASE	BROSSET	»
— VOYAGE ARCHEOLOGIQUE 8 REPPERTS	BROSSET	»
— RAPPORT SUR UN RECEUIL DE DOCUMENTS HISTORIQUES PUBLIES PAR LA COMMISSION ARCHEOLOGIQUE DU CAUCASE (Bull. de 1, a cad. T. XII. Mel. Asiat. T.V.)	BROSSET	»
— QUELQUES REMARQUES SUR LE LIVRE du DOKTEUR KOCH : Reise durch Russland nach dem Kaukasischen Isthmus inden Jahren 1836 - 38. PARIS, 1847	BROSSET-MARIE-FELICITE	FR. - ALM.
— ABHAZIA V' GEOGRAFICHESKOM, ETNOGRAFICHESKOM I EKONOMICHESKOM, 1923, SUKHUMI	BERNOVILLE S.	Abhazca-Rusça
— EXPLORATION SCIENTIFIQUE DU CAUCASE. 1724	CHRISTIAN BURBAUN	FRANSIZCA
— LA CIVILISATION CAUCASIENNE -		

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- PARİS, 1936
 — MECALISUSSULTAN ELGURİ, KAHİRE
 — İLA EVNAI KAVMI EŞŞERAKİSE, ŞAM, 1949
 ? İYARULLUGAT (ÇERKES DİLİ HAKKINDA),
 KAHİRE, 1951
 — ECAİBULASAR, KAHİRE
 — ŞEREZAT ULZEHEB, KAHİRE
 — ELHUTTAT, KAHİRE
 — TARIHUL MEMALİK, KAHİRE
 — NİMEYETULİREB, KAHİRE
 — TUHVETULNAZİRAN, KAHİRE
 — ELMEZATULİSSELAMİYE VE HASAN KA-
 SEM, KAHİRE, 1942
 — TARIHÜL ADİGE ŞORA NOGUMUKA -
 TERCÜME - AMMAN - 1953
 — MET İZZET KAFKAS TARIHI TERCÜMESİ,
 KAHİRE, 1933
 — TARIH İBİN EYAS, KAHİRE
 — BEDAYİLZUHUR, KAHİRE
 — ELNUCUM ELZEHİRE Fİ MÜLÜK-KAHİRE

- ARTHUR BYHAM »
 AZZAM ABDULLVEHHAB ARAPÇA
 ÇEÇUK ÖMER RİFKİ »
 » »
 ELCEBERTİ Şeyh Abdurrahman »
 ELHANBELİ İbnulemed »
 ELMAKRİZİ »
 » »
 ELNUVEYRİ »
 ELŞERKAVİ »
 GÜSAR Şeyh Zahed »
 ABJOKA Dr. ŞEVKET »
 HÜSTÖKA Abdülhamid »
 İBİN EYAS Muhammed »
 » »
 İBİN TANRİVERDİ Mars ARAPÇA

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- Dr. Mars Fİ USURULVUSTA-KAHİRE
 — EL KAUKAZ EL ŞİMALİYE, KAHİRE, 1951
 — ELAALAMUŞŞARKIYYE, KAHİRE, 1949
 — ELADİGE KADİMEN ve HADİSEN,
 KAHİRE, 1946
 — ŞERKESİ YATAHADDES AN KAWMIHI,
 KAHİRE, 1947
 — MARS WEŞŞERAKİSE, KAHİRE, 1948
 — ÇAN (Mili Roman), KAHİRE, 1948
 — EŞŞERAKİSE Fİ HURUBİHİM HOMS, 1948
 — LES INFLUENCES ETHNİQUES (NODİK
 ÜLKELERE ETNİK İSTİLALAR)
 — L'ORIGINE DU LANGUAGE (DİL'İN
 MENŞEİ)
 — KAFKASYA HALK MECLİSİ VE YASAMA
 ÇALIŞMALAR (COMPTE-RENDU DES
 ASSEMBLEES DES PEUPLES DE LA
 CISCAUCASIE ET DE LEUR TRAVAUX
 LEGİSLATIFS - 1918)
 — HEREDOT TARIHI

- İBRAHİM HASAN ALİ »
 KHUT ASLAN »
 MÜCAHED ZEKİ MUHAMMED »
 RASEM RÜŞDİ »
 » »
 » »
 » »
 SEMGUĞ EMİN »
 G. Poisson FRANSIZCA
 LA BARON de BAYE »

KOMİTE
 HEREDOT

YAYIN ADI

- LES RACES et L'HISTOIRE (SOYLAR ve TARİH)
- İSTORİYE VOHNY II. CİLT
- İSTORİYE VOHNY III. CİLT
- KUBAN MEMLEKETLERİNİN HUDUT EMİRLERİ - KUBAN TOPOĞRAFYASI
- RUSYA'NIN KAFKASYA'DAKİ POLİTİKASI
- AHUL GUH
- OPARTTORANİZMİ (KAFKAS SORUNLARI)
- SSCB'NİN 5 YILLIK KÜLTÜR ve TARİH İNCELEMESİ
- ÇERKESLER
- ŞİMALİ KAFKACYA'DA SSCB GİBİ YAŞAYIŞ
- KAFKAS DAĞLILARINI İNCELEME
- ÇERKES KÜLTÜRÜ
- ESKİ TARİHE BAKIŞ
- ŞİMALİ KAFKAS DAĞLILARININ İÇTİMAI
- SOVYETLERDE ÇEÇEN KATLİAMI
- KAFKASYA'DAN MEKTUP
- RUSYA TARİHİ

YAZARI

- EUGEN PITTARD
- N. DUBROWİNA
- »
- KUBAN TOPOĞRAF'I
- N. A. SİMİRNOF
- CEN. POLKOVNİG HURŞ
- N. JORDANIYE
- SSCB YAYINI
- R. TRAHO
- »
- »
- »
- TARİH ENSTİTÜSÜ YAYINI
- URALOF ABDULHANOF
- R. FADİVEVA
- Dr. A. N. KURAT
- TÜRKÇE

DİLİ

»
RUSÇA
»

»

»

»

»

»

»

»

»

»

»

»

»

»

»

YAYIN ADI

- ADİĞE PSELHEJYER
- KHUNIĞA (OLABİLİRLİK : ADİĞECE ŞİİRLER)
- AMMAN YİTXİDE
- 4 - Adyghe Pcsınatl
- 5 - Quing
- 6 - Adyghe Wevedijxer
- ORİGINE DES CIRCASSIENS T.I.
- ÇERKESLERİN ASLI CİLT. I)
- OFFICIER de CAUCASE
- ŞİMALİ KAFKASYA'NIN ESKİ TARİHİ
- ORTA KAFKAS DAĞLILARI TOPLUMU
- CİLT III
- ORTA KAFKAS DAĞLILARI TOPLUMU
- CİLT IX
- MEMLEKET TEKNOLOJİSİ
- KUZEYBATI KAFKASYA
- DAĞISTANLILARDA DEVRİM VE KARŞI DEVRİM
- DEVRİME KADAR UKRAYNA MATERYALI
- ALEXANDR PUŞKİN'İN ETÜDLERİ

YAZARI

- KUBA ŞABAN
- »
- KUBA ŞABAN
- »
- »
- AYTEK NAMİTOK
- »
- E. İ. KURULOP
- KAFKAS İDARESİ
- »
- A. ABDULHANOF
- N. SEMENOF
- A. TOHİ GODİ
- SOS. İNST.
- A. PUŞKİN

ADİĞECE
»

»
ADİĞECE
»

»

»

FRANSIZCA

»

RUSÇA

»

»

»

»

»

»

»

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

— NART SASRIKOY

ABAZACA

— KUZAY KAFKASYA GÖÇMENLERİNDE
BESTECİLER, RESSAMLAR, HATTATLAR

JALOP REPOS
KUZAY KAFKASYA KÜLTÜR
DERNEĞİ GENÇLİK
KOLU ANKARA

TÜRKÇE

— NATLARIN SESİ

KUZAY KAFKAS KÜLTÜR
DERNEĞİ GENÇLİK
KOLU ANKARA

TÜRKÇE

— CİRCASİE, CAİRE et GEORGİE

CESAR FAMİN

FRANSIZCA

— TULLE DES COSAQUES

MAZOR GUERASIMOF

»

— LE PROBLEME DU CAUCASE

HAYDAR BAMMAT

»

— TİFLİS

LE BARON de BAYE

»

— REVUE DE L'HISTOIRE DES REBGIENS

DERGİ

İNGİLİZCE

— CAUCASIGN, REVUE (DERGİ)

SSCB. ÖĞRENME İNST.

FRANSIZCA

— LES HİTİTES

EUGEN CARAINAC

»

— LES ARMENIENS

R. KNERUMIAN

»

— REVUE DE DEUX MONDES

DERGİ

»

— İKİ DÜNYA - KAFKASYA'DA RUSYA)

GODREY LİYAS

TÜRKÇE

— BÜYÜK KAZAK GÖÇÜ

MUSA PAŞA

FRANSIZCA

— KUNDUKOF MUSA PAŞANIN HATIRATI

O. HILMI TSEY

OSMANLICA

— YURDA DAİR GÖRÜŞLER VE DUYUŞLAR

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

— DAĞISTAN VE DAĞISTANLILAR

ŞERAFETTİN EREL

TÜRKÇE

— KUZAY KAFKASYA, 1960

PŞİMAHO KOSOK

»

— DER KAVKASUS (KAFKASYA) (DERGİ)

A. KANTEMİR

»

— THE PORTOFOLIO - DERGİ (1918) LONDRA

D. UOHARD

İNGİLİZCE

— RUSÇA - KABARTAYCA - ÇERKESÇE

KARDEN-BİŞOV

RUSÇA

LUGAT, 1965

— KUZAY KAFKASYA CUMHURİYETİ,

CENEVRE GAZETESİ, 1919

RUSÇA

— (LA REPUBLIQUE du CAUCASE du NORD)

Rrf. EUGEN PITTARD

FRANSIZCA

— SERPARATION de LA TRANSCAUCASIE

INDEPENDENCE de LA GEORGİE

(MILLİ NUTUKTAN STENOĞRAFIK ÖZET),

PARİS, 1919

»

— SOUVENIR d'UN OFFICIER DU CAUCASE

(KAFKASYA'DA ADINI TAM VERMEYEN

ESKİ BİR KOLORDU KOMUTANI) 1899,

PARİS

IRAKLY TSERETELI

»

— Ed. ARTHUS BERTRAND. COLL.

— OMBRE du PASSE —

FRANSIZCA

— LA PONT MEGALITIQUE ENTRE LE CERCLE

GEORGE WL OFF

FRANSIZCA

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

CULTURAL EGEİDE CAUCASE et Celvi de L'ARMORIQUE-CARNACIENNE.

2 — ETUDES D'ETHNOGRAPHIE, DE

SOCOLOGIE d'ethnologie t.l^{re}

— CIIQUANT SIECLE D'EVOLUTION

ETHNIQUE AVTOUR de La MERNOİRE.

PARİS, 1937

3 — LA SYNTHÈSE DES PERİPLES

PONTIQUES (Methode et Prencision

en Palev - ethnologie), Ed. PAUL

GEUTHEN, PARİS 1949) SAINTOUR

ödüü

— ESKİ GÜRCİSTAN DİNLERİ

(LES RELİGİONS PAYEENNES)

Ed. Maspero. PARİS

— «ESİ KABARDAYCA» VE BES(LE)NEY

KONUŞMA DİLİ J.A. 1965, PARİS

— ABHAZ MITOLOJİSİ ANAÇ MI? İST.

— HAZRETİ İBRAHİM'LE AWUBLA VE

KAFKASYALILAR, 1975, İST.

A. BASCHMAKOFF

GEORGES CHARACHİDZE

B. ÖMER BÜYÜKA

TÜRKÇE

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

— KAFKAS AİLESİNİN İÇ VE DİŞ İLİŞKİ DOKUSU — STRÜKTURALİST SOSYO-ANTROPOLOJİK ETÜDLER PARİS, 1936-55

— EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ

— CAHIER du MONDE RUSSE et SOVİETİQUE,

VOL. III, Juin 1960, PARİS, —E.P.H.E.—

SORBONNE

— KÜZEY KAFKASYA CUMHURİYET VE

İSTİKLAL SAVAŞI TARİHİNDEN YAPRAKLAR,

1960 - İST.

— KÜZEY KAFKASYA KÜLTÜR DERNEĞİ

ÜZERİNE DÜŞÜNCELER, ANKARA,

ŞAFAK MATBAASI

— KAFKAS HİKAYELERİ ANTOLOJİSİ

(KAFKAS KÜLTÜREL DERGİ)

(Mart) Yayınları, ANKARA

— ŞORA BEKMİRZA NOGUMOKHE ADİĞE —

HATİKHE — ÇERKES TARİHİ, ÇEVİRİ,

1976, İSTANBUL

— ADİĞE ALFABESİNİN TARİHÇESİ

C. LEVİ - TRAUSS

EVLİYA ÇELEBİ

FR. - İNG.

TÜRKÇE

ALEXANDRE BENNİGSEN

FRANSIZCA

PŞİMAHO KOSOK

TÜRKÇE

YAŞAR BAĞ

»

İZZET AYDEMİR

»

Dr. VASFİ GÜSAR

»

SEFER E. BERZEG

»

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- MVHACERETTE KUZHEY KAFKASYALI
YAZARLAR, ANKARA, 1968
- KAFKAS TARİHİNDE ABHAZLAR VE
ÇERKESLİK MEFHUMU, 1976, İST.
- NARTLAR - KAFKAS HİKAYELERİ,
1976, İSTANBUL
- BÜYÜK SAVAŞTA (1334-1918) 15. PİYADE
TÜMENİNİN AZERBAYCAN VE ŞİMALİ
KAFKASYA'DAKİ HAREKET VE
MUHABERELERİ — ASKERİ MATBAA
İSTANBUL, 1936
- KARAÇAY - BALKAR VE ÇEÇEN-İNGUŞ
DRAMININ 8. YIL DÖNÜMÜ MÜNASEBE-
TİYLE VERİLEN KONFERANSLAR,
1952, İSTANBUL
- BÜYÜK ÇERKES DÜŞÜNÜRÜ KAZANOKUE
JEBAGI, 1970, ANKARA
- ÇERKESYA'DA SOSYAL YAŞAYIŞ -
ADETLER, 1960, ANKARA
- ESSAI D'UNE BIBLIOGRAPHIE

»

ŞEREF TERİM

»

OSMAN ÇELİK

»

Yarb. SÜLEYMAN İZZET

»

KUZHEY KAFKAS KÜLTÜR VE
YARDIM DERNEĞİ, İST.

»

ŞORTAN A.

»

J. BAJ

»

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- SYSTEMSTIQUE RELATIVE AU
CAUCASE, A'LA TRANS CAUCASIE
Et Auxpopulation de CES CONTREES 1875
- KAFKASYA'DA (HALPERINE
HADJIMOURAT)
- İSMAIL BEY
- VALERİK
- MTZİRİ
- KAWKASKIPLENNİK (LE PRISONNIER
du CAUCASE : KAFKASYA MAHPUSU)
- KAFKASYA'DA 60 YIL SAVAŞ,
TİFLİS, 1860
- OSETİNTİNSKİE ETWDY, T. II
- KARŞILAŞTIRMALI DİLSEL İNCELEMELER
Caucasica, 5 (1928)
- DICTIONNAIRE DUBYKH (UBİH SÖZLÜĞÜ)
Baron USLAR
- LA PARENTE des PROTOHITTİTES
et DES CIRCASSIENS, DUBYKS
- TÜRK - RUS MÜCADELESİ TARİHİ,
İST. 1949

MİANSARRFF

RUSÇA

TOLSTO İ.

»

LERMONTOF

»

»
LERMONTOF

»

RUSÇA

PUŞKİN

»

FADEİEFF
VS. MILLER

»

»

A DİRR
Baron USLAR

Değişik Dillerde

J. Von MEZSAROS

MACARCA

YAHYA OKÇU

TÜRKÇE

YAYIN ADI

YAYIN ADI	YAZARI	DİLİ
— KAFKAS ALMANAĞI, İST. 1936		
— KAFDAĞI, İST. 1937	F. DARYAL	»
— ŞEYH ŞAMİL, ANK. 1958	»	»
— İMAM ŞAMİL, İST. 1947	M. ZİHNİ HIZALOĞLU	»
— RUS İNKİLABI, İST. 1942	TARIK MÜMTAZ GÖZTEPE	»
— II. ALEXANDRE DÖNEMİ RUS KABİNESİ	C. SEYDAHMET KIRIMER	»
KAFKAS RAPORU - SAVAŞIN SİRLERİ		
— PORTFOLIO - SİYASAL DERGİ	POGODINE	RUSÇA - İNG.
— ŞİRVANŞAHLAR YURDU - İST. 1931	DAVID URQUHARD	İNGİLİZCE
— ŞİMALİ KAFKASYA, İST. 1942	ZEYNET CİHANGİR	TÜRKÇE
— PROGRED DE LA RUSSIE, LONDON, 1938	KADİRCAN KAFLI	»
— LES CIRCASSIENS et LE CAUCASE	JOHN MAC-NEILL	İNG. - FR.
(REVUE NATIONALE, T. XVII.63°		
LIVRAISON)		
— MAREŞAL SAINT - ARNAUD'UN VARNA	ELIAS REGNAULT	FRANSIZCA
MEKTUBU, 27 Temmuz 1854		
— FIRTINA TANRISININ ADI (LE NOM DU	BARON de BAZANCOURT	İNG. - FR.
DIEU DE L'ORA GE - REVUE DE		
L'HISTOIRE DES RELIGIONS)	AYTEK NAMİTOK	»
— LA REVUE de LA POLITIQUE		

YAYIN ADI

YAYIN ADI	YAZARI	DİLİ
INTERNATIONALE LAUSANNE.		
— Uluslararası Siyasal Dergi —		
Kasım - Aralık 1918		
— HEROS AND EMPERORS IN CIRCASSIAN	HAYDAR BAMMAT	»
HISTORY, BEİRUT, 1972		
— ADİĞE TXIBZEM YITXIDE, NALÇİK 1968	HABJOKE E. Ş.	İNGİLİZCE
— DIE KAVKASISCHEN SPRAHEN,	URIS H. İ.	ADİĞEÇE
HAMBURG, 1969		
— BÜYÜK HARPTÉ 15. PİYADE TÜMENİNİN	KLIMOV G.V.	ALMANCA
AZERBAYCAN VE ŞİMALİ KAFKASYA'DA		
HAREKET VE MUHAREBELERİ. 1936, İST.	SÜLEYMAN İZZET	TÜRKÇE
— DİL UZMANLARINA GÖRE OSETYANIN	K. USLAR	
MENŞEİ	V.İ. ABÆV	RUSÇA
— OSET NATLARI ÜZERİNE DEĞİŞİK	»	»
BİLİMSEL İNCELEMELER		
— AKABARDAAY APSUWAAY RESERE		
(KABARTAYLARLA ABHAZLARIN		
KARDEŞLİĞİ) APŞNI KARŞI GAZETESİ		
12/VII/1969 SOHUM		
— DAĞISTAN, 1925, MOSKOVA	BEYGUA ROMAN	ABHAZCA
	N. SAMURSKİ (E. Fendief)	RUSÇA

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- HISTORIA KABARDI, 1957, NALÇIK
- QABARDEYIM YI HISTORIYE, 1959
- QABERDEY LITERATUREM YITYIDEM
TEUXUA OÇERXER, 1965, NALŞIK
- NARTXER ADİĞE EPOS, 1968, MAYKOP
- GERDİÇESKİ EPOS NARTI EGO GENEZIS,
1967 KRASNODAR
- ADİĞE SOVETSKE LİTERATURER,
1969, MAYKOP
- ADİĞE NARODYEM YI TXIDE 1958, NALSIK GEGUME S.
- ABHAZ NARTLARI, 1962, SOHUM
- KAFKAS MECMUASI (KAPANDI)
- YENİ KAFKAS (KAPANDI)
- KAFKASYA KÜLTÜREL DERĞİ (KAPANDI)
- KUZEY KAFKASYA KÜLTÜR DERĞİSİ
- BİRLEŞİK KAFKASYA
- KAMÇI - AYLIK SİYASİ GAZETE

»
ADİĞECE

SORTEN A.

HADEĞALHE ASKER

»
»
RUSÇA

ADİĞECE

»
ABHAZCA

TÜRKÇE

S. TERİM - M. KETEV
İ. ŞAPLI

Dr. VASFI GÜSAR

İZZET AYDEMİR

KUZEY KAFKASYA

KÜLTÜR VE

YARDIMLAŞMA DER.

YILMAZ NEVRUZ

YAYIN ADI

YAZARI

DİLİ

- (KAPANDI), İST.
- YAMÇI, Sosyo-Kültürel dergi (6. sayısında),
ANKARA
- NİBJEĞU-ARKADAŞ-EMSAL, Bülten
WUPPARATAL, ALMANYA
- ADVENTURES IN CAUCASUS OWEN, 1970 DUMAS
- CAUCASIAN BKS. IN BRITISH MUSEUM
- KATALOG -
- CAUCASE, 1969, LAUSANNE
- PEOPLE AND LANGUAGES OF
CAUCASUS - 1968, Bailey Biros
- THE SUPREME COURT, THE N.A.A.C.P.
AND RESTRICTIVE CONVENAT CASES,
1969, CALIFORNIA V.P.
- CAUCASIAN RUGS, 1969, Allen and
- MYTHE ET EPOPEE (T.I.) L'IDFOLOGIE
des TROIS FONCTIONS DANS LES
EPOPEES des PEUPLES INDO -
EUROPEENS. 1968, PARIS
- L'APPORT de la RACE CAUCASIENNE

FAHRİ HİVAJ

»

ADEL MUHAMKERİ

ADEL DUMAS

- KATALOG -

BRITISH MUSEUM

CASPARD A.

GEIGOR B.

VOSE

SCHURMANN

G. DUMEZİL

Adıg. - Türkçe
ARAPÇA.
İNGİLİZCE»
FRANSIZCA

İNGİLİZCE

FRANSIZCA

YAYIN ADI

YAZARI

Dili

(BLANCHE) DANS LA CIVILISATION
MONDIALE. 1968, PARIS

— CAUCASE, 1965 Ed. DOUPNIH

— CAUCASE E, 1966, LAUSANNE Ed.
Rencontre

— ELBROUZ, 1952, Bonnet Hoggar

— KAVKAS. ERKIRE, JOLOVOURD
PATMMOUTHINNE

— THE CULTURE OF NORT-EAST

ANATOLIA AND IST NEIGHBORS

— THE DAWN OF EUROPEAN

CIVILISATION, 1958

— EINFUHRUNG IN DAS STUDIUM der
KAUKASISCHEN SPRACHEN 1928

— DIE SPRACHEN des KAUKASUS

— DIE AEREISUNG CIRCASSIENS 1859,
DRESDEN

— AUDS. KAUKASISCHEN WELT - 1927

— IM BEFREITEN KAUKASUS, 1926

— L'ORIGINE DEGLI INDO-EUROPEI, 1903

GAZACHVILI R.

GULLEMAIN

J. BAUER

GUILKHANDAÏAN A.

LANB W.

CHILD V. G.

STAMMOS

KOLENATİ F. A.

WESENDORK

ZETKIN

MICHELIS

— MARIAGE AND THE FAMILY IN
CAUCASIA, 1951

— KAFKASYA DIŞI ADIĞELERİNDEN

(SURİYE, ÜRDÜN, İSRAİL) DERLEME

MASALLAR, 1975, İSRAEL

— LA CIVILISATION CAUCASIENNE

— RECHENCHES ANTROPOLOGIQUES

— THE HOME OF THE INDO-EUROPEANS,
1922

— SBORNİK MATERIALOV İLİA

APISONİIA MESTNOSTEI,

PLEMEN KAVKAZA (45 cilt) 1926

— CAUCASE, 1936, INTOURİST - MOSCOU

— VERS LES SCMMETS du CAUCASE 1935,
MOSCOU

— ROUTE MILİTAİRE OSSETİE

— MES ESCALADES Dans LES ALPES et le

CAUCASE, 1936, Ed. Didier et Richard,

GRENOBLE

— LA CHAİNE PRİNCİRALE et LE PARÇ

YAYIN ADI

YAZARI

Dili

LUZBETAK L. J.

İTALYANCA

LEVİ MARTHONSON

BYHAN A.

CHANTRE E.

BENDER

İNGİLİZCE

INTOURIST

RUSÇA

FR. - RUSÇA

MUMMERY A. F.

FRANSIZCA

YAYIN ADI	YAZARI	DİLİ
NATIONAL du CAUCASE, 1937, LENINGRAD, MOSCOU	VEST PUBLICATION	»
— LITTORAL de LA MER NOIRE (PUBLICATION GEOLOGIQUE et GEODESIQUE) 1937	»	»
— CONGRES GEOLOGIQUE INTERNATIONA, 17 ^e SESSION RUSSIE, 1937, LENINGRAD, MOSCOU	ULUSLARARASI GEOLOGIE KONGRESİ KURULU	RUSÇA - FR. İNGİLİZCE
— COUSTOM AND JUSTICE IN THE CAUCASUS, 1939	GRIGULIA A.	İNGİLİZCE
— STUDIES IN CRISTIAN CAUCASIAN STORY, CABNIOGUE U.P.	TOUMANOFF FOSTER R.	»
— THE STON HORSEMAN, 1965, BOBS	ECKENSTEIN L.	»
— A SPELL OF WORDS, 1964, GALE		»
— MEDITERRANIAN RACE, 1967, HUMANITIES Ed.	SERGI G.	»
— INDO-EUROPEAN PHILOLOGY-HISTORICAL AND COMPERATIVE 1969, HUTCHINSON Ed.	LOCKWOOD B. INGE W. R.	»
— OUT SPOKEN ESSAYS 1922, Greenwood Ed.		»
— THE WHITE CONCIENCE, 1969, UNGAR	TUCKER F. H.	»

YAYIN ADI	YAZARI	DİLİ
— THE BATTLE-AXE PEOPLE, 1968, WIKING. Ed.		»
— THE RISING TID OF COLOR AGAINST WHITE WORRLD SPERACY STODDART, 1971	VLAHOS O.	»
— THE RUSSIAN COQUEST OF THE CAUCASUS 1969	T. L.	»
Ed. Russel and Rus.	BADDELEY J. F.	»
— STUDIES IN CAUCASIAN HISTORY, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS	MINORSKY	»
— CAUCASIANS ONLY, 1969, U. CALİFORNIA PRESS.	VOSE C. E.	»
— KAVKAZ (Dergi) Mart 1977, Sayı : 1 (*)	ŞOWKEN YAHYA VE ARKADAŞLARI	ADİĞECE

(*) En yeni tarihli yayın.

1918'LERDE KUZey KAFKASYA'DA YERLİ YAYINLAR

— GENEL TARİH	NURİ BEY	ADİGECE
— DİN DERSLERİ KİTABI	»	»
— ARİTMETİK DERSLERİ KİTABI	»	»
— ADİGECE ARAP HARFLİ ALFABE	KOMİSYON	»
— ADİGECE LATİN HARFLİ ALFABE KİTABI	»	»
— ADİGECE GRAMERİ	»	»
— ARAPÇA GRAMERİ	İBRAHİM BEY	»
— KAFKAS TARİHİ	MET ÇUNOTUKO İZZET	TÜRKÇE
— «EVRAKA» LARIM	»	»
— I : HİTİTLER 1915 - İST.	»	»
— II : ESKİ YUNANDA	»	»
— ÇERKESLER 1915 - İST.	»	»
— III : ESKİ TRAKYADA	»	»
— ÇERKESLER 1918 - İST.	»	»
— KUZey KAFKASYA - KIRIM BOĞAZI	»	»
— MAK (YANKI) GAZETE - NALÇİK	KOMİTE	ADİGECE

DÜNYADA KAFKASYA VE KAFKASYALILAR KONULARINA İLİŞKİN BAZI ÖNEMLİ KURUMLAR VE BİLİMSEL YAYIN ORGANLARI (A.O.)

— SOCIETAS LINGUISTICA EURORACA THE HAUGUE (LAHEY)	AVRUPA DİL BİLİM DER. NOWTON CO.	HOLLANDACA ÇOK DİLDE NÖRVEÇÇE HOLLANDACA
— STUDIA CAUCASICA — The Hogue (Lahey)	ŞARK BİLİMCİLER SLAV UYGARLIĞI ARAŞTIRMACILARI	ALMANCA FRANSIZCA
— ORIENTALIA SUCCANA — UPPSALA		»
— ANALECTA SLAVICA — AMSTERDAM		»
— ORIEN. TALISCHE LITERATURZEIZUNG LEIPZIG	SOCIETE ASIATIQUE	ÇOK DİLDE
— JOURNAL ASIATIQUE — PARIS		
— BULLETIN DE LA SOCIETE LINGUISTIQUE DE PARIS		
— TRAVAVX ET MEMOIRES DE L'INSTITUT D'ETHNOLOGIE — PARIS		
— BIBLIOGRAPHIA KAVKAZA — St. PETERSBOURG		
— CAUCASICA — LEIPZIG		
— BULLETINS AND REVIEWS OF THE «INSTITUTE FOR THE STUDY OF THE USSR. MÜNİH		
(Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü yayın organı)		

**1933 - 38 YILLARI ARASINDA POLONYA'NIN VARŞOVA
KENTİNDE TÜRKÇE - RUŞÇA OLARAK YAYINLANAN
DERGİLER :**

— KAFKAS DAĞLARI, 1933 - VARŞOVA	Türkçe - Rusça
— ŞİMALİ KAFKASYA, 1934 - VARŞOVA	»
— HÜRRİYET YOLU, 1934 - VARŞOVA	»
— MİLLET BAYRAĞI, 1935 - VARŞOVA	»
— YOLUMUZ, 1936 - VARŞOVA	»
— SAVAŞ, 1936 - VARŞOVA	»
— GELECEK, 1936 - VARŞOVA	»
— BİZİM DİLEK, 1936-37 - VARŞOVA	»
— MİLLİ FİKİR, 1936 - VARŞOVA	»
— İLERİ, 1937 - VARŞOVA	»
— ÇAĞIRIŞ, 1938 - VARŞOVA	»
— YENİ YILDIZ, 1938 - VARŞOVA	»

Günümüzde Kafkas tarihi, uygarlığı ve dili konularında geniş anlamda ilgi duyanlar için 1835'lere değin bu konularda değişik yönlerde ilgi duymuş yazar, düşünür, seyyah ve araştırmacıların özet kronolojik listesi :

MİLATTAN ÖNCE :

— Homeros	900 Chant X et XI de L'Odysé
— Scylax Caryard	522 Periples - Ed. Hvoson, T.I
— Heredot	480 - 425 Heredot Tarihi
— Apollini Radu	242 Argonavticon in-8
— Scymus de Chio	

MİLATTAN SONRA :

- 29 — Strabo : De Situ Orbis. Basil 1549
- 74 — Plini : Histoire Naturalis ed. Dale Campii 1606
- 110 — Arriani : Ponti Euxini et Maris Erythraei Peripius, Ad Adrianum Caserem. Geneve. 1577
- Guerre Centrale Parthes - Expedition Contre les Alains (1754-57), ed. Westein. - Bu eserler açık anlatımları, ayrıntılı gözlemleriyle çok ilgi değer tarihi belgeler olarak nitelenirler.
- 211 — Cl. Ptolemei : Geographie, Ed. Mercat
- 505 — Stephen Byz :
- 554 — Procopius : Les Gugnres. des Goths - Les Guerres de Khasrdes et de Justinien (Justinyen ve Sezar'ın Savaşları)
- 560 — Agatias : Procopius meslektaşının eserlerini tamamladı (554-60). Bu dönemde Sasanîlerin Kafkas-

- lara yönelik savaşları, ilk dış saldırılardan olması nedeni ile tarihsel açıdan önemli ilginçlikte bir belgesel sözkonusudur.
- 943 — Massoudi : Kafkasya'nın ve Çevre Ülke ve Halklarının Tanınımlanması : Bu yapıt da, 1835'de Klop-roth tarafından Fransızca olarak «Magasine Asia-tique»te sergilenmiştir.
- 952-9— Constantin Porphyre : De Administrando Imperio Lugd. Bat., Elzeviri, 1611.
- 1200— Abulfedae : Geographia, Tabula XVIII, Exhibens Ar-menian, Arron et Azerbeygan, Bouchings Magaz. 5ter Theil-P.305.
Bu yazarın Kafkasya konulu eserleri 1848'de Fran-sızcaya (M. Reinaud T.İ.), 1835'te Latinceye (Ter-din) çevrilmiştir.
- 1318— Petroveskont
- 1497— Freduce D.Ancon
- 1514— Baptissa Januen
- 1551— P. Archange Lamberti : Recueil de Voyage au Nord - T. VII.
La Motray : Les Femmes Tcherkesses - T. II.
- 1620— Interiano : Le Tableau de Zikhe George - Vie Cau-tidienne et le Folklore.
- 1671— Chardin
- 1719— Vactong (Gürcü Kralı) : Gürcistan Tarihi - Klop-roth tarafından Almancaya çevrilmiştir.
- 1727— Baer Theophile - Siegfried.
- 1738— Delille
- 1738— Alexandre Roi D'Emp.
- 1788— Jean Potocki : Memoire sur un nouveau periple du pont Euxin, 1788 - Vienne.

- 1804— von Friedschmidt. Rira, 1804. Georgien oder his-torich gemald von Grusien in politich, kirchlichen und gelebrter histoical.
Memoire Oistorique et Geographique sur l'Armenie.
- 1820— von Karl Ritter : Die Vorhalle Europicher Völkecr - Gessccis Chaten von Heredotus, um der Kaukasus und Anden Gestarden de Pontus (1820).
- 1827-35 — Jules Klop-roth : Tableau historique, geopra-phique et ethnographique du Caucase?
- 1828— Abou-El-Cassim : Kafkasya, Kuzey Karadeniz ve Hazar Halkları veya Voyage d'Abou-El-Cassim — 1828, Paris, Par M.C. d'Ohisson.

**KAFKASYA ÜZERİNE BİRKAÇ
BİBLİYOGRAFİK KAYNAK :**

- 1 — Kafkasya ve Kafkaslılar konularında bibliyografik deneme — Mihansarof - 1875 (Rusça)
- 2 — Bibliographia Kavkaza, St. Petersbourg
- 3 — Bibliogrphie de la Circassie, 1818-1819 — Hüseyin Tosun Şaplı, İstanbul
- 4 — Caucasian Bks. in British Museum — Katalog (London)

DÜZELTME

<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>	<u>Sayfa</u>	<u>Satır</u>
dağlı	bağlı	22	30
barında	basında	54	14
olmamız	olmamamız	57	4
ilkinde	ikincisinde	91	21
ikincisinin	üçüncüsünün	91	25
ienel	genel	111	27